

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Вишня В.Б., доктор технічних наук, професор, начальник кафедри спеціальної техніки та інформаційних технологій, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Гонимовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, Начальник 3-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності, Міністерство ДНДІ МВС України

Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Ліпінський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Лютіков П.С., доктор юридичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет
Мацей Борский, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, Перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи, Національна академія прокуратури України

Патерило І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, доцент кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, керівник експертної групи з питань реформування правоохоронних органів, Офіс Президента України

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту, Національний університет «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права. Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів закладів вищої освіти, а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Протокол № 2 від 26.02.2020 р.)

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» включено до Переліку фахових видань категорії "Б" у галузі юридичних наук (081 «Право») на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 157 від 09.02.2021 р. (Додаток 4)

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 23163-13003ПР від 05.01.2018 р. видане Міністерством юстиції України

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.7

Марков К. А.,
*доктор історичних наук, професор,
 професор кафедри європейського і міжнародного права
 Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ФЕДЕРАЛІЗМ: ПОНЯТТЯ І ВИДИ

FEDERALISM: CONCEPTS AND TYPES

У статті розглядаються питання принципів, на яких будується федерація. Ці принципи засновані на історії народу, вони включають до себе ідейно-теоретичний фундамент, на якому базуються федералістські ідеї, умови, в яких можливий вибір федеративної форми державного устрою, державно – правові принципи побудови і функціонування федерації, основні риси ознак, які дозволяють віднести федерацію до одного з типів федералізму, особливості, які додають федерації тільки її присутній вид. Аналізуються типи федералізму, в основу яких були покладені різні принципи. Від того ми маємо три типа федералізації, які відрізняються один від одного, але ця відмінність не впливає на основні риси, присутні в будь-якій федерації, незалежно від того, які ідеї були покладені в основу її створення. Основна риса федерації, незважаючи на те, яким шляхом вона була створена, це модель розподілу владних повноважень між федеральним центром і владою суб'єктів федерації, визначення їх обсягу юрисдикції. Виходячи з цього ми маємо справу або з адміністративним федералізмом, або з федералізмом співробітництва. Між ними не існує різких протиріч, їх виникнення обумовлено історичною ситуацією, політичними ідеями і іншими факторами, які притаманні тому чи іншому народу. Співробітництво між різними рівнями влади в федерації здійснюється під контролем суспільства і націлено в першу чергу на задоволення інтересів суспільства і його окремих груп. Але загострення геополітичної боротьби в останні роки веде до посилення центральної влади за рахунок автономії суб'єктів федерації, що загрожує основним принципам демократії, на яких побудованій цей державній устрій.

Ключові слова: *федералізм, федерація, принципи федералізму, типи федералізму, адміністративний федералізм, федералізм співробітництва, розподіл владних повноважень.*

The article considers the principles on which the federation is built. These principles are based on the history of the people, they include the ideological and theoretical foundation on which federalist ideas are based, the conditions under which the choice of federal form of government, state – legal principles of construction and functioning of the federation, the main features of the federation. To one of the types of federalism, features that give the federation only and present form. Types of federalism are analyzed, which were based on different principles. From this we have three types of federalization, which differ from each other, but this difference does not affect the main features present in any federation, regardless of what ideas were the basis for its creation. The main feature of the federation, regardless of how it was created, is the model of distribution of power between the federal center and the power of the federation, determining their scope of jurisdiction. Based on this, we are dealing with either administrative federalism or federalism of cooperation. There are no sharp contradictions between them, their emergence is due to the historical situation, political ideas and other factors that are inherent in a nation. Cooperation between different levels of government in the federation is carried out under the control of society and is aimed primarily at meeting the interests of society and its individual groups. But the escalation of the geopolitical struggle in recent years has led to the strengthening of central government through the autonomy of the federation, which threatens the basic principles of democracy on which this state system is built.

Key words: *federalism, federation, principles of federalism, types of federalism, administrative federalism, federalism of cooperation, distribution of power.*

Вступ. Тема федералізму і федерації завжди була актуальною і залишиться нею, оскільки всяка держава знаходиться в процесі постійного розвитку, а питання децентралізації влади, її розподілу між центром і територіальними одиницями є одним з центральних в їх діяльності. Кожна країна будувала свою федерацію на основі різних моделей федералізму, але основні ознаки федерації залишалися незмінними. В першу чергу до них відноситься розподіл владних повноважень між центром і суб'єктами федерації, що дозволяє останнім володіти більшою або меншою політичною автономією. В статті розглядаються основні моделі федералізму, їх характерні особливості і загальні риси. Слід сказати, що існує безліч робіт з цієї проблематики, в тому числі і в Україні (О.Ф. Скакун, Б.А. Барабаш, В.М. Калаш-

ников, О.А. Майор, В. Литвин, О.В. Мошак і багато інших). Автор статті не ставить за ціль дати об'ємний аналіз такого поняття як федералізм, що і неможливо зробити в одній статті. Достатньо показати основні здобутки і недоліки найбільш розповсюджених теорій федералізму.

Постановка завдання. В статті зроблена спроба дати визначення федералізму як принципу побудови федерації, виявити основні моделі федералізму і показати основні загрози на шляху їх здійснення.

Результати дослідження. Федерація як форма політико – територіального устрою існує вже багато століть і достатньо розповсюджена у світі. Федерації виникають в силу історичних обставин і відповідають характеру народу, який їх створює, його менталітету, культури, рівню історичного розвитку

і іншим факторам. Тому видів федерацій багато: є симетричні і асиметричні, територіальні, національні або комбіновані, конституційні і договірні, централізовані і децентралізовані. Але федерації не виникають за бажанням той чи іншої людини або групи людей, за чимось примхам, в угоду інтересів якось політичної групі. Їх довго тривалість існування заснована на волі народу, на його зацікавленості саме в такій формі державного устрою. Створенню федерації передують велика інтелектуальна робота, в ході якої з'ясовуються принципи федерації, її державно – правові елементи, базові елементи федеративного устрою, умови, в яких може бути можливий вибір федеративної форми, основні риси і особливості, притаманні даному населенню держави, який прийме цю форму федерації і вона буде відповідати йому найкращим образом. Все це входить в поняття федералізм.

Однак треба сказати, що дуже часто поняття федерація і федералізм розуміються як однакові. Це не так, тому що федерація – це вид державного устрою, політико – територіальний устрій, згідно з яким суб'єкти федерації (республіки, кантони, штати, землі і т.і.) є державо подібні утворення, чий статус затверджений конституцією, а федералізм – це складне поняття, в якому змішалися і ідейно – теоретичні поняття федерації і державно – правові поняття і елементи культури, психології і інші. Коротше кажучи, федералізм – це державний принцип (в широкому сенсі слова), на якому будується федеративний устрій країни. Точно так же, як федерації існують різних типів, так і федералізм (тобто свого роду погляд на федерацію) також існує декількох типів. Один без одного вони існувати не можуть. Погляди на федерацію як на державний устрій (чим займається федералізм) не можуть існувати без наявності федерацій, а створення федерацій будь в якому разі повинно опиратися на уявлення про федерацію, що є одним з головних завдань федералізму. Тому розглянемо основні типології федералізму.

В основу першої типології був покладений принцип побудови федерації згідно з уявленнями про державний устрій з урахуванням своїх особливостей, історії свого народу і інших факторів, або з баченням того, якою повинен бути цей державний устрій. Тут можна виділити три моделі сучасного федералізму – швейцарську, канадську і американську (1). Що стосується швейцарської моделі, яка поступово формувалася на протязі століть, то тут ураховувалися в першу чергу етнічні і лінгвістичні особливості (як ми знаємо, офіційно Швейцарія конфедерація, хоча на самому ділі це федерація з дуже високою автономією своїх складових). Канадська модель, в формуванні якої брали участь представники багатьох культур, не відмовилась від Вестмінстерської моделі, оскільки більшість було британців, але поєднала її з федеративною системою управління. Американська ж модель, яка створювалася народом, перемігшим в війні за незалежність, виникла іншим шляхом, об'єднав федералізм з президентською формою правління.

Інша типологія виходить з того, яким способом була побудована федерація, або яким шляхом, знизу або зверху. Знизу – це коли раніше незалежні держави або конфедеративні утворення об'єднуються (інтегруються) в союзну державу при максимальній повазі до їх прав і при визнанні їх особливостей. Це так званий «інтегративний федералізм». Головним смислом інтегративного федералізму було об'єднання різних складових (держав, державо подібних утворень і пр.) для досягнення загальних цілей. При чому, що важно підкреслити, передача повноважень центру (центральної владі) поступово йшла знизу, від суб'єктів федерації центру, в зв'язку з чим і проходив процес розширення предмету ведення центру, розширювалось коло його юрисдикції.

Інший спосіб – це шлях передачі автономії від центру до адміністративно – територіальних утворень в унітарній державі, або імперії з обов'язковим закріплення цього процесу в конституції. Це так званий «деволюційний федералізм», при якому від центру передаються оговорені повноваження і предмет ведення адміністративно – територіальним одиницям, які перетворюються в суб'єктів федерації. Тобто це шлях «зверху вниз» на відміну від інтегративного федералізму, де шлях йшов «знизу вверх». Якщо ж деволюційний федералізм формувався там, де були сильні національно-територіальні одиниці, то це допомагало цим етнічним групам ще більш вагомо захищати свої національні інтереси. При деволюційному федералізмі смисл створення федерації був декілька іншим чим при інтегративному федералізмі, оскільки він був визнаний в першу чергу неможливістю держави керувати населенням в рамках централізованої держави (імперії), де абсолютна влада центру визивала незадоволення більшості народу нехтуванням своїх місцевих інтересів. Одне з найбільш важливих питань – питання розподілу владних повноважень між центром і суб'єктами федерації також може бути вирішений по різному в інтеграційній і деволюційній федерації. Як правило, при створенні федерації знизу федеральний центр буває суттєво обмежений в своїх повноваженнях суб'єктами створеної федерації, які не хочуть бути простими виконавцями волі центру (це ми бачимо на прикладі США). І навпаки, коли унітарна держава (або імперія) перетворюється на федерацію, центр перебирає на себе більшу частину владних повноважень, залишаючи себе більше предметів ведення (це ми бачимо на прикладі Росії або Бельгії). В цьому випадку центр намагається не дуже активно залучати регіональну владу до вирішення питання про розподіл владних повноважень і предметів ведення між ним і суб'єктами федерації. Це може бути причиною майбутніх протиріч між ними, що взагалі і відбувається (2).

При створенні федерації «знизу» і «зверху» можуть виникнути і інші важливі питання, які в процесі практичного вирішення призведуть до негативних наслідків. Наприклад, при визначенні кордонів між суб'єктами федерації. При інтеграційній моделі федералізму питань, як правило, не виникає. Кожен

суб'єкт намагається захистити свої кордони, оскільки це і економічна база і рівень впливу при прийнятті загальнофедеральних рішень і впевненість в своєму політичному майбутньому і ще ряд інших факторів. При деволуційній моделі часто виникає питання демаркації кордонів, чим займається в першу чергу центральна влада, яка, звичайно, не зацікавлена в сильних суб'єктах, котрі в випадку конфлікту з центром можуть схилитися до сепаратизму.

Але в будь-якому випадку основне питання при створенні федерації це розподіл владних повноважень і предметів ведення між федеральним центром і суб'єктами федерації. І це питання є основою третьої типології федералізму. Оскільки ця тема дуже важлива, ми зупинимося на ній більш детально.

Фахівці виділяють при вивченні цього питання декілька типів федералізму, об'єднуючи в групи країни зі схожими ознаками.

До першої групи можна віднести групу так званого адміністративного або виконавчого федералізму. До цієї групи відносять в першу чергу Німеччину, а також з деякими зауваженнями Швейцарію, Канаду. Виникнення адміністративного федералізму було визвано історичними особливостями розвитку цих країн, а також іншими моментами, в тому числі і політичними. Швейцарська конфедерація виникла, як ми знаємо, знизу. Поява федерації в Німеччині було визвано в значній ступені небажанням держав – переможців, в першу чергу США, бачити появу нового видання гітлерівської Німеччини, в Канаді існуванням двох великих груп населення – англійців і французів, між якими існували доволі гострі протиріччя.

Стосовно концепції адміністративного федералізму федерація має великі законодавчі повноваження, але в той же час виконання федеральних законів є завданням урядів земель (суб'єктів федерації) (3). Тобто в даному випадку ми бачимо високу ступень централізації, що не є характерно для федерації класичного типу, яка створюється з ціллю широкої автономії її суб'єктів для задоволення інтересів населення цих суб'єктів.

Звичайно, що в кожній країні є свої особливості. Наприклад, в Німеччині повноваження федерального уряду розширювалися за рахунок законодавчих повноважень суб'єктів федерації, але це компенсувалося ростом впливу земель в виконанні федеральних законів (4). Посилення центрального законодавчого органу за рахунок місцевих законодавчих органів в Німеччині можна пояснити історичним розвитком країни, існуванням імперії на протязі багатьох століть, існуванням сильного бюрократичного апарату, також і звичкою німців до дисципліні і порядку, чим відрізняється завжди централізована влада. До того ж, центральна бюрократія через свої федеральні представництва в землях контролює виконання федеральних законів. Але слід визнати, що така ситуація не отримала однозначної оцінки фахівців. Деякі з них вважали, що це все відбулося на користь федеральної влади, оскільки суб'єкти федерації нічого взамін не отримали (5). Інші, навпаки, підкреслювали, що

землі отримали достатню компенсацію. Якщо вони і віддали частку своїх повноважень в законодавчій сфері федеральному уряду після 1949 р, після прийняття федеральної конституції, то отримали можливість більшого впливу на федеральне законодавство через верхню палату парламенту, Бундесрат (6). До того ж, не треба забувати, що федеральний закон застосовується в найбільшій ступені не посадовими особами федерального рівня, а земельними посадовцями, хоча їх і контролюють з федерального центру. Як би там не було, але можна казати про те, що суб'єкти федерації в Німеччині мають досить широкі повноваження в сфері управління і застосування федерального законодавства. В той же час, великі законодавчі повноваження федерального уряду і їх виконання на земельному рівні місцевими урядовцями під контролем центральної влади дає можливість говорити про існування в Німеччині класичного адміністративного федералізму.

Одночасно між центральною владою і владою суб'єктів федерації в Німеччині існує до волі тісно співробітництво на рівне виконавчої влади, що дозволяє зменшувати можливі протиріччя між ними. Якщо законодавча сфера знаходиться в веденні центральної, федеральної влади, (до того ж не треба забувати, що землі мають вплив на законотворчість через Бундесрат, щоправда не по всім питанням) то прийняття рішень здійснюється часто сумісно федеральними і місцевими органами влади. Таким чином, виконавчий, або адміністративний федералізм в Німеччині сформований історично і він є особа риса німецького державного устрою.

В Швейцарії, ж, навпаки, оскільки формування федералізму йшло знизу, центральна влада не стала ламати вже існуючу довгі століття систему управління в кантонах, залишив ним широку юрисдикцію в рішенні федеральних справ (до речі, там кантони і муніципалітети виконують до 70% питань суспільної зайнятості). Тому в Швейцарії не виникло сильної центральної бюрократії, оскільки виконання законів є справа кантональних структур. Однак і там також ми можемо бачити співробітництво між центральною владою і владою кантонів в процесі прийняття управлінських рішень, оскільки дуже високий рівень автономії суб'єктів змушує центральну владу до такої співпраці. Також високий рівень співпраці центральної влади і влади суб'єктів в сфері управління і сумісного прийняття рішень ми бачимо у Канаді. Тому є достатньо вагомих причин. В першу чергу, наявність двох великих національних груп, про що мова йшла вище. По друге, неоднаковий рівень економічного розвитку різних частин країни. Ці питання, як правило, вирішуються на рівні виконавчої влади. Франкомовний Квебек постійно відчуває себе ображеним у своїх інтересах і вимагає більш високий рівень автономії, що примушує центральну владу йти на перемовини з керівництвом Квебеку знову ж таки на рівні прийняття управлінських рішень.

До того ж слід звернути увагу на те, що провінції в Канаді мають конституційно визначену виключну

компетенцію, яку в значній ступені здійснює виконавча влада. І ще одне – федеративний устрій Канади змішується з парламентською системою типу як у Британії (не треба забувати про історичні зв'язки Британії і Канади), а для британської політичної системи характерно домінування виконавчої влади на всіх рівнях державної піраміди. Тому не дивно, що прем'єр – міністр Канади постійно проводить зустрічі з колегами з провінцій.

Як ми бачимо, для системи адміністративного або виконавчого федералізму характерно домінування виконавчої влади на всіх рівнях державного устрою і досить високий рівень співробітництва між центральними виконавчими органами і виконавчими органами суб'єктів федерації. Можна погодитись з тим, як вважає Г. Лембрух, що коли федерація створюється знизу, шляхом об'єднання зрілих політичних держав (або державо подібних утворень) то структура новоствореної держави (федерації) буде залежати від структурних особливостей тих одиниць, які в неї входять. Оскільки в цих окремих державах вже склалася складна бюрократична система і сильна виконавча влада, в новоствореній державі ці професійні бюрократи будуть намагатися об'єднуватися для успішного рішення завдань, які перед ними ставить єдиний для всіх законодавчий орган (7). Так створюється адміністративна федерація з сильною виконавчою владою, яка навіть може обмежувати владу законодавчу.

Тепер ми перейдемо до другої групи в рамках третьої типології, до якої в першу чергу відносять США.

В США, як ми пам'ятаємо, створення федерації йшло знизу, але майбутні суб'єкти федерації ще тільки створювалися, вони не мали ані сильного бюрократичного апарату, ані сильної виконавчої влади, а головне, вони керувалися ідеями європейських просвітителів про створення народної республіки, яка повинна була бути повної протилежністю монархії, захищати інтереси народу, а сам народ повинен був приймати активну участь в керуванні країною (8). Тому в США був створений так званий дуальний федералізм, або федералізм «на відстані руки.» Як підкреслюють вчені, це система строгого і послідовного розподілу функцій між федеральним урядом і урядами штатів. Це давало можливість обом центрам влади в сферах їх юрисдикції мати значну автономію, а в межах їх сфер діяльності суверенність і рівність (9).

В той же час, деякі вчені вважають, що концепція дуального федералізму веде к напругі між обома центрами влади, оскільки кожна з них береже свою автономію і не дозволяє втручатися в свою сферу діяльності. Кожній штат захищає інтереси свого населення і вважає, що центральна влада може в угоду загальнонаціональним інтересам нехтувати інтересами окремих штатів. Згідно теорії дуального федералізму як національний уряд так і уряди штатів мають автономну політичну владу і між цими урядами немає взаємодії (10). В дуальному федералізмі два рівня влади конкурують між собою. Наприклад,

вони мають окремі повноваження зі збору податків, встановлення податкових зборів. А оскільки це дуже важлива функція, то звичайно, що ніхто не хоче втручання ззовні в цю сферу.

Американські вчені вважають, що джерела теорії дуального федералізму закладені в Конституції США. При створенні США штати намагалися як можна більше захистити свій суверенітет. Тому в Конституції були чітко прописані повноваження Конгресу, але в поправках до Конституції йшла мова про те, що повноваження, які не прописані в Конституції федеральному конгресу і не заборонені для штатів, зберігаються відповідно для штатів або народу. Оскільки зі збігом часу суспільне життя все більше ускладнювалося і з'являлися питання, не передбачені Конституцією, то і зростала політична автономність урядів штатів (11).

В цієї ситуації слід звернути увагу ще на одну обставину. Сама назва – дуальний федералізм, не тільки вказує на структуру федеративного устрою США, але це є якби юридична норма, яка визначає дію федералізму. Тобто при винесенні якихось рішень штатами можна посилатися на неї, щоб захистити свою автономію. Слід визнати, що теорія дуального федералізму не може бути визнана однозначно позитивною (до речі, як і люба теорія). До того ж не треба забувати, що вона народилася в США і досить специфічна. Її позитивність в тому, що коли відбуваються дискусії між урядами федеральним і штатів, то вона має важливу нормативну роль в регулюванні їх відносин і дозволяє штатам відстоювати їх відносну самостійність. Звичайно, що в США відбулися значні зміни в державному устрою за часи з прийняття Конституції (довільно значній розрив між Конституцією формальної і живої), але базові елементи формальної Конституції, і особливо такі як дуальний суверенітет залишилися незайманими. Штати як були так і залишаються автономними політичними суб'єктами (з більшим чи меншим рівнем автономії), вони ефективно можуть захищати інтереси своїх громадян, особливо в тих сферах, які є найбільш значимими для них – освіта, медицина, захист найбільш незахищених верств населення. Штати можуть, не очікуючи вказівок від федерального центру застосовувати у себе ті передові технології у суспільних сферах життя, які навіть можуть бути невідомі самому центру, що дозволяє уникнути гальмуючого розвитку бюрократизму. До того ж, автономія штатів може бути і на користь федеральному центру. Наприклад, в 80-ті роки минулого століття, коли США відчували гострий негатив від бюджетного дефіциту, президент Рейган своїми призовами повернувся до витоків дуального федералізму, спробував перекласти на штати деякі фінансові проблеми федерального центру. Також ж і пізніше федеральний центр неодноразово намагався перекласти на регіональну владу рішення своїх завдань, щоправда не завжди з успіхом.

Але в теорії дуального федералізму існують і недоліки, як вважають деякі дослідники американського федералізму. Вони звертають увагу на

те, що відносини між центром і штатами зафіксовані в Конституції США, а там чітко прописані їх обсяг повноважень і юридична сфера діяльності. Тому якісь зміни в їх відносинах можуть бути тільки в випадку внесення змін в Конституцію. Але з цим важко погодитися, тому що, як я вже підкреслював, в США дуже великі розходження між конституцією формальною і живою. Особливо як ми поглянемо на політичний розвиток США у останнє десятиріччя, то ми знайдемо чимало випадків порушення базових принципів конституції в угоду політичним цілям. Неодноразово Конгрес США вносив поправки в діючу Конституцію і вони підтверджувалися Верховним Судом США під твердженням існування об'єктивних факторів (тобто політичних цілей), до яких відносились воєнні, фінансові, зовнішньополітичні і інші фактори, які могли нанести ушкодження країні. Не треба забувати також, що федеральний центр доволі щедро виділяє гранти штатам для рішення різних проблем, як загальнонаціональних, так і місцевих (а субсидії з центру складають вагомую частину місцевих бюджетів), що дозволяє федеральному центру в більш менш значній мірі впливати на регіональну політику і зменшувати їх автономію (12).

Поряд з теорією дуального федералізму існує і теорія федералізму співробітництва. Деякі фахівці стверджують, що дуальний федералізм взагалі не притаманний для США, насправді ж завжди існував федералізм співробітництва між центральною владою і урядами штатів. Ця точка зору отримала найбільше розповсюдження серед фахівців. Якщо прискіпливо придивитися до сучасної історії США, то можна бути згодним до такої точки зору, але з деякими суттєвими зауваженнями.

Все ж таки згідно аналізу Конституції ми бачимо, що відносини між центральною владою і владою штатів побудовані з принципу дуалізму, в якому чітко прописані повноваження, предмети ведення, межі юрисдикції. Якщо вивчати внутрішню політичну історію США, то видно, що до періоду Великої депресії дійсно переважав в діяльності центру і регіонів дуалізм згідно Конституції. Але криза кінця 20-х – початку 30-х років показала, що подолати такий соціально – економічний фактор силами центру, обмеженого в своїх діях політичною автономією штатів, дуже важко. Це можна було зробити тільки сильної федеральної влади, яка брала би на себе відповідальність за непопулярні рішення (особливо в цілях виводу країни з кризи. З Нового курсу Рузвельту почався період виникнення федералізму співробітництва, якій досяг своєї зрілості в 60-ті роки, коли США добралися до вершини економічної і політичної могутності. В цей період в США були реалізовані на практиці закладені в Конституції принципи співробітництва, які раніше активно не здійснювалися. Безумовно, федералізм співробітництва є важливим елементом відносин федерального центру і регіонів. Можна сказати, що це один з головних елементів американської демократії. В 80 –х роках минулого століття підкреслювалося, що його

головними ознаками є те, що відповідальність за здійснення по сутності всіх функцій ділиться між федеральним урядом, урядами штатів і місцевими органами влади, вся урядові посадовці є колеги, а федеральну систему співробітництва краще за все вважати одним урядом на службі у всього народу (13). В той же час підкреслювалося, що федералізм співробітництва виріс на тлі дуального федералізму, на основі його сутнісних характеристик. Де найбільш важливим принципом було розмежування предметів ведення і повноважень обох рівнів державної влади і управління, а також невтручання в сфері компетенції один одного. З цим можна цілком погодитися, тому що в сучасному світі більшість головних соціально – економічних, суспільних і інших проблем вже не є справою тільки національного уряду, або влади штатів і органів місцевої влади. Тому, безумовно, співробітництво в федерації між центральною владою і регіональною владою почало виходити на новий рівень.

Таким чином, вивчення типів федералізму дозволяє не тільки зрозуміти, як з'явилися федерації, побачити їх слабкі і сильні сторони, але і обрати найкращий шлях до побудови федерації у власній країні, якщо для цього виникла ситуація. Типи федералізму мають багато варіантів. Крім названих існують ще і змішані форми, де можна побачити елементи і адміністративного, і дуального федералізму і федералізму співробітництва. Але при всьому багатстві форм федералізму і федерацій ми бачимо загальні, основні риси, які притаманні будь-якому типу федералізму. До них можна віднести координацію дій в процесі прийняття рішень, співробітництво центральних і регіональних влад, широку автономію суб'єктів федерації, активну участь населення в рішенні як місцевих, так і загальнонаціональних проблем.

Висновки. Всі моделі федералізму, про які йшла мова, дають можливості країні, яка обрала шлях побудови федерації, обрати для себе не саму модель, а закладені в неї принципи, які в найбільшій ступені відповідають характеру її народу, інтересам політичної еліти, вимогам часу і т.д. І основне, обрати рівень локальної демократії, тобто парадигму взаємовідносин між федеральною владою і владою регіонів, через конституційний розподіл повноважень і предметів ведення між ними.

Але сучасна геополітична ситуація, її постійно загострення дуже сильно відображається на внутрішній політиці всіх країн. Для концентрації зусиль в цієї боротьбі необхідно посилення центральної влади за рахунок влади регіональної, що ми бачимо на прикладі країн адміністративного федералізму. Той же процес відбувається і в США. Спроба президента Трампа створити «знову сильну Америку» і перетягнути на федеральний уряд і на себе особисто право вирішення багатьох питань закінчилися невдачею. Події останнього часу в США показали, що рішення багатьох проблем, таких як боротьба з корона вірусом, з неконтрольованою міграцією, з екологічними проблемами і ряд інших неможливо вирішити без сильної центральної влади. Тому

поразка Трампа бачиться тимчасовою. Останні події в США (спроба створення однопартійного Конгресу, націленість адміністрації Байдена на завоювання парламентів штатів, де керують республіканці) стверджують, що спроби створення сильної федеральної влади не зупинити. Вона необхідна для концентрування всіх сил держави, в цілях боротьби, яку ведуть США за свою ведучу роль в світовій політиці. Тому можна сказати, що в недалекої перспективі ми

побачимо посилення центральної влади в США за рахунок автономії штатів. Це не значить, що федералізм дуальний, або федералізм співробітництва зникне, але влада штатів буде змушена піти на сутнісні поступки центральної владі, що може призвести до прояв сепаратизму. Але цей процес посилення федеральної влади за рахунок автономії регіонів, незалежно від типу федерації, в сучасних умовах буде йти і далі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Elazar D. Introduction – Using Federalism Today// International Political Science review. – 1996.vol. 17.- № 4.- P.42.
2. Swenden W. Belgian Federalism: Basic Institutional Features and Potential as a Model for the European Union. – L.: Royal Institute of International Affairs. – 2003. – P.5.
3. Farber G., Baranova K. Centralization and Decentralization of Fiscal Federalism in Germany// Decentralization and Re-centralization Trends in the Distribution of Powers within Federal Countries. – Barcelona.- 2010. – P.11.
4. Schulce R. Germanskij federalism na pereputje (German federalism on cross – road). – Federacii. – 2003.- No.3. – P 13-16.
5. Klatt H. Centralizing Trends in the Federal Republic: the Record of the Kohl Chancellorship// German Federalism Today. – N.Y.: St. Martin`s Press. – 1991. – P.125.
6. Thaysen U. The Bundesrat, the Lander und German Federalism. – Washington, D.C.: The American Institute for Contemporary German Studies. – 1994. – P.23.
7. Lehbruch G. German federalism, the subsidiarity principle, and the European Union. Paper presented to the Conference on cooperative federalism, globalization and democracy. – Brasilia. – 2000. – P.2.
8. Калашніков В.М. Державно – правова політика « батьків – засновників» США. Монографія. – Дн.: РВВ ДНУ.- 2020. – С.19 – 20.
9. Калашніков В.М. Генеза конституційного права США// правова держава. Щорічник наукових праць. – К.: Інститут держави і права НАН України ім. В.М.Корецького.-2001. Вип.10.- С. 49 – 55.
10. Federalism and Political Performance. – L.:Routledge. – 2000. – P.7.
11. Калашніков В.М. Федеративний державний устрій США та особливості американської локальної демократії://Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Спецвипуск. – К.: Інститут держави і права НАН України ім. В.М.Корецького. – 2012. – С. 382 – 389.
12. Elazar D. American Federalism: a View from the States. – New York: Thomas Y. Crowell Company. – 1984.
13. Walker D. Toward a Functioning Federalism. – Cambridge. MA: Winthrop. – 1981. – P.66.

Патлачук В. Н.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії права і держави
та конституційного права
Національного університету державної фіскальної служби України

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙ КРАКІВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 1815, 1818, 1833 рр.

BASIC PROVISIONS OF CONSTITUTIONS OF THE CRACOW REPUBLIC IN 1815, 1818, AND 1833

Анотація. В останні роки в Україні проходять трансформаційні процеси основних конституційно-правових інститутів, які впливають на правотворчість та правозастосування у цій сфері. В зв'язку з цим, конституційно-правова матерія в сучасних умовах знаходиться в центрі взаємодії цілого комплексу взаємопов'язаних процесів, на які впливає правова глобалізація та європейська інтеграція. Зазначені перетворення обумовлюють необхідність пошуку нових правових підходів до формування вітчизняного конституційного законодавства як основного елементу національної системи права. В таких умовах доцільно звернутися до історичного досвіду, накопиченого в різні часи, який може бути використаний при модернізації конституційного законодавства. Показано, що в Польщі була прийнята значна кількість конституцій, в яких знайшли відображення різні моделі конституційно-правових інститутів.

Вказано про наявність доктринальних підходів, які були покладені в основу Конституції 1815 р., Конституції 1818 р. та Конституції 1833 р. Перші дві являли собою феномен, який забезпечив функціонування національної, правової, економічної та соціальної держави. Основні закони встановлював демократичну форму політичного режиму, забезпечував зв'язок правового регулювання із суспільством та громадянами республіки. Загальна демократизація системи права знайшла відображення у закріпленні повноважень трьох гілок влади, які побудовані на ідеї демократичного устрою, суспільного життя республіки та демократичного характеру органів і посадових осіб публічної влади. Конституція 1833 р. значно обмежила обсяг повноважень Асамблеї, Сенату, зменшила їх кількість, збільшила період їх діяльності, скасувала місцеві вибори та закріплювала можливість втручання іноземних держав у суспільно-політичне життя республіки.

Доведено, що Конституції Краківської Республіки мала велике значення для збереження польських традицій конституціоналізму, а їх положення забезпечували збереження національної культури, мови та освіти.

Ключові слова: Конституція; польський конституціоналізм; Краківська республіка; Сейм; Асамблея представників; кількісні показники.

In recent years, Ukraine has undergone transformation processes of the main constitutional and legal institutions that affect lawmaking and law enforcement in this area. In this regard, the constitutional and legal matter in modern conditions is at the center of the interaction of a complex of interconnected processes affected by legal globalization and European integration. These transformations necessitate the search for new legal approaches to the formation of domestic constitutional legislation as a basic element of the national legal system. In such circumstances, it is advisable to refer to the historical experience gained at different times, which can be used in the modernization of constitutional legislation. It is shown that a significant number of constitutions were adopted in Poland, which reflected different models of constitutional and legal institutions.

The existence of doctrinal approaches, which formed the basis of the Constitution of 1815, the Constitution of 1818 and the Constitution of 1833, is indicated. The first two were a phenomenon that ensured the functioning of the national, legal, economic and social state. The basic laws established a democratic form of political regime, provided a link between legal regulation and society and citizens of the republic. The general democratization of the legal system is reflected in the consolidated powers of the three branches of government, which are based on the ideas of the democratic system, public life of the republic and the democratic nature of public authorities and officials. The Constitution of 1833 significantly limited the powers of the Assembly, the Senate, reduced their number, increased the period of their activity, canceled local elections and enshrined the possibility of foreign interference in the socio-political life of the republic.

It has been proved that the Constitution of the Republic of Cracow was of great importance for the preservation of the Polish traditions of constitutionalism, and their provisions ensured the preservation of national culture, language and education.

Key words: Constitution; Polish constitutionalism; Republic of Cracow; Diet; Assembly of Representatives; quantitative indicators.

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що в останні роки в Україні проходять трансформаційні процеси основних конституційно-правових інститутів, які впливають на правотворчість та правозастосування у цій сфері.

Зазначені перетворення обумовлюють необхідність пошуку нових правових підходів до формування вітчизняного конституційного законодавства як основного елементу національної системи права. В таких умовах доцільно звернутися до історичного досвіду, накопиченого в різні історичні часи, який

може бути використаний при модернізації конституційного законодавства.

Інтерес до польського конституціоналізму є невідповідним, з причини того, що в цій країні була прийнята значна кількість конституцій, в яких знайшли відображення різні моделі конституційно-правових інститутів. У зв'язку з цим, представляє значний інтерес розгляд конституційних процесів, які проходили в Краківській Республіці протягом 1815 – 1846 рр. та вплинули на зміст конституційно-правових норм.

Аналіз публікацій показує, що дане питання побудови конституційної держави досить ретельно досліджувались в працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців: М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Бисага, М.В. Буроменський, В. Денисов, В.В. Копійка, А.Р. Крусян, О.В. Марцеляк, В. Оксамитний, В.Ф. Погорілко, І.Д. Сліденко, Ю.О. Тихомиров, Ю.М. Тодика, В.М. Шаповал. На відміну від цього, питання, пов'язані з конституціями Краківської Республіки, знайшли відображення в незначній кількості публікацій, до числа яких відносяться праці О.Р. Соколова, М.І. Богдановича, А. Дибковської, М. Жарин, А. Дебідур, П. Кобзар, Т. Балатушевич, З. Зажицького та ін. Таким чином, зміст, основні положення Конституцій Краківської Республіки відносяться до числа малодосліджених проблем юридичної науки і тому потребують свого більш ґрунтовного розгляду.

Метою роботи є дослідження основних положень конституцій Краківської Республіки 1815, 1818, 1833 рр. та проведення розрахунків їх кількісних показників.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з причин утворення Краківської Республіки, яка існувала з 1815 р. по 1846 р. В результаті поразки та зречення від престолу Наполеона I у вересні 1814 р. у Відні був скликаний мирний конгрес, який повинен був врегулювати відносини між країнами-переможцями, провести перерозподіл території та розробити принципи, на яких мав базуватися новий європейський порядок.

На цьому форумі польське питання викликало найбільші суперечки між країнами, але у травні 1815 р. Росія, Австрія та Пруссія уклали договір про поділ Великого герцогства Варшавського. Основна частина цієї країни відійшла до Росії, Австрія повернула собі Тернопільську область, втрачену в 1809 р., Пруссія отримала Познань та Саксонію. Питання належності міста Кракова викликало нові суперечки між Росією та Австрією, яка вважала за необхідне зберегти за собою контроль над цим містом. Справа полягала у тому, що у випадку передачі цього міста до росіян їх армія знаходилася на відстані 10 переходів до Відня, чого австрійська влада не могла допустити. Як вказує О.Р. Соколов, для додання вагомості своїм польським претензіям, Олександр I 19 листопада 1814 року в Варшаву свого брата цесаревича Костянтина Павловича, який зібрав армію в 70 тис. [1, с. 75]. З іншої сторони Олександр I не бажав дозволити Австрійській імперії взяти під свій контроль місто Краків, тому висунув компромісний проект створення нової незалежної держави. З точки зору поляків, Краків був втіленням польської національної ідеї, колишньою столицею країни, в історії якого була відображена польська державність, тому польська громадськість з великим натхненням підтримала цей проект. Для польського патріотичного руху Краків був історичним центром держави, культури, освіти та відновлення Речі Посполитої. Положення стосовно надання місту автономії увійшли до змісту рішення Віденського конгресу, що

на практиці означало гарантії з боку Росії, Австрії та Пруссії свободи і незалежності Краківській Республіки. Площа нової країни складала 1150 км², на якій проживало 88 тисяч мешканців, включала в себе три міста Хшанув, Тшебіня та Нова Гура та 224 села.

З метою розробки Конституції Республіки була створена Організаційна комісія, до якої увійшли Юзеф Сверте-Спорк (Австрія), Ігнацій Менчинський (Росія), Ернест Рейбніц (Пруссія) та краківські громадяни з правом дорадчого голосу: Фелікс Гродзицький, священник Вінсент Ланкуцький та відомий політичний діяч Валент Бартч [2]. Ця комісія призначила на перехідний період виконавчу владу, тобто склад Сенату на чолі з Станіславом Водзіцьким, який раніше був префектом департаменту Кракова, починаючи з 1810 р. та мав значний досвід управління цим містом.

Краківська Конституція 1815 р. була написана французькою мовою та підписана у Відні 3 травня представниками Австрії, Росії та Пруссії [3]. Документ повинен був діяти протягом становлення Краківської Республіки та передбачав, що на його основі буде підготовлена нова Конституція. Організаційна комісія створила систему управління містом-державою та оприлюднила проект Конституції. Згідно Конституції Сенат складався з 12 сенаторів і Президента, при цьому на нього покладалася функція виконавчої влади. Парламентським органом була Палата представників чи Асамблея. Згідно основного Закону у місті Кракові було змінено територіальний устрій, який передбачав створення замість 4 округів – 11 комун, при чому 2 з них представляли єврейське населення, яке було позбавлено політичних прав.

Конституція 1815 р. складалася з 24 статей, без їх поділення на розділи та глави та включала в себе 19 038 знаків. Розподілення кількісних показників даного акту показав, що на першому місці знаходиться стаття 19, яка регламентувала питання обрання Сенаторів, в'їтів, суддів та складалася з 2238 зн. або 11,8 % від загальної кількості матеріалу. На другому місці – ст. 7, в якій розглядалися питання діяльності Сенату, порядку обрання його членів – 2118 зн. або 11,1%, а третьому місці знаходиться ст. 15 присвячена питанням функціонування суду, до змісту якої увійшло 1722 зн. або 9,1% від загальної кількості матеріалу. З метою систематизації змісту Конституції було виділено 5 основних блоків: релігійні питання, виконавча влада, законодавча влада, порядок проведення виборів та проведені розрахунки кількості знаків по кожній з цих частин (табл. 1).

Згідно традиції польського конституціоналізму на першому місці в конституції викладались питання, пов'язані з римо-католицькою релігією, яка визнавалася основною релігією країни (ст. 1). Наступний блок питань, який складався з ст.ст. 4, 5, 6, 7, 8 присвячувався органам виконавчої влади, які поклалися на Сенат, що складався з 12 членів та Президента. При чому, як вказувалося у ст. 5 для сенаторів встановлювалася наступна пропорція – 9 сенаторів

Кількісні показники польських конституцій 1815 р. та 1818 р.

№ з/п	Назви показників	1815 р.		1818 р.	
		кількість знаків	%	кількість знаків	%
1	Релігійні питання	411	2,2	376	2,1
2	Виконавча влада	5067	26,6	4607	25,7
3	Законодавча влада	3534	18,6	5675	31,5
4	Судова система	2568	13,5	3862	21,4
5	Порядок проведення виборів	2238	11,8	2087	11,6
Загальна кількість знаків		19038		17883	

та Президент обираються Асамблеєю представників, яка була Парламентом міста, а 4 сенатора обираються капітулом та університетом м. Кракова по два члени від кожного з них. На додаток до цього, у цій статті вказувалося, що кожен громадянин Кракова та його районів може прийняти участь у виборах на посаду сенатора або Президента при відповідності його кандидатури умовам, викладеним у ст. 19 Конституції. Вибори проводяться таємним голосуванням, в результаті якого до Сенату потрапляють 9 осіб, які набрали найбільшу кількість голосів.

Інтерес викликає зміст ст. 6, в якій вказується що 6 сенаторів обираються на довічний термін, Президент Сенату виконує свої функції протягом трьох років, інші сенатори, які отримали назву тимчасових, змінюються щороку шляхом проведення виборів. У ст. 7 регламентується порядок отримання дозволу для участі у виборах Сенату та Президента. Так, до їх числа відносяться власники землі, нерухомості, якщо вони платять 50 польських злотих земельного податку, а також підприємці, знані ремісники, члени фондової біржі, особи, які мають власні торговельні місця, викладачі державних шкіл, вчені, митці. Селянам, які не мають право на землю дозволено відправляти на вибори одну особу з кожних 10 будинків.

Згідно ст. 8 Сенат має право призначення осіб на адміністративні посади, а також право відсторонення війтів – керівників міст та комун. Наступна ст. 9 регламентує адміністративний поділ м. Кракова, в якому створюються міські комуни, загальною чисельністю 2000 осіб, а в селах – сільські комуни з населенням 3500 мешканців. На чолі кожної з цих комун стоїть війт, якого обирає населення терміном на два роки. В змісті ст. 9 містяться умови, які висуваються до таких кандидатів: вміння писати, читати польською мовою, проводити розрахунки, відсутність судимості, вік більше 30 років.

Наступні ст.ст. 11, 12, 13, 14 присвячені питанням діяльності законодавчої влади – Асамблеї представників. Так, згідно ст. 11 до Асамблеї входить один депутат від муніципалітету, три члени делеговані Сенатом, три прелати, делеговані Капітулом римокатолицькою церквою, три члени від університету та шість представників від митців, освітян та ремісників. Президент Асамблеї обирався шляхом виборів між трьома її членами, делегованими від Сенату. Дана стаття регламентує порядок подання законопроектів на розгляд Асамблеї, які поділялися на дві

групи. Проекти, які торкалися бюджету, аудиту, бухгалтерського обігу, податкового законодавства повинні були представлені законодавчій владі протягом чотирьох днів сесії, а інші законопроекти повинні бути представлені впродовж 13 днів роботи сесії. Причому Асамблея не мала право змінювати зміст законопроектів, представлених Сенатом, а могла лише їх прийняти або відхилити. До числа повноважень Асамблеї відносилися питання, пов'язані з внесенням змін до Цивільного кодексу, Кримінального кодексу та порядку розгляду судових питань. Як вказано у ст. 13, Закон приймається Асамблеєю в разі отримання простої більшості. В змісті Конституції знайшов відображення принцип стримання та противаг, доказом чого є положення ст. 13. Так, якщо законопроект не був прийнятий 7 разів, то Сенат повинний зняти його з розгляду, але якщо 9 сенаторів вирішать його підтримати, документ знову може бути поданий на розгляд Асамблеї.

Питання діяльності судів знайшли відображення в ст.ст. 15, 16, 17, 18. Так, судова система Республіки складалася з Верховного суду, Апеляційного суду та судів першої інстанції, при чому функції вирішення найбільш спірних питань поклалися на юридичний факультет Краківського університету. Судді Апеляційного суду призначалися на довічний термін, а судді першої інстанції залишалися на посаді два роки, після чого підлягали переобранню. Верховний суд складався з 5 осіб, обраних зібранням суддів, 3 членів Сенату, Голови Апеляційного суду та 3 громадян, які обиралися населенням комун.

Інтерес викликає зміст ст. 19, в якій вказувалося, що сенатором могла бути обрана особа віком понад 35 років, яка мала вищу освіту, обіймала посаду війта судді чи представника зборів комун терміном два роки, мала нерухоме майно та сплачувало 150 злотих земельного податку, а також не була родичем будь-якого члену Сенату. Наступні положення ст. 19 присвячувались питанням обрання судів першої та другої інстанції та голів цих судів. Так, суддею першої інстанції могла бути особа, яка досягла 33-річного віку, закінчила університет та отримання ступень доктора права, один рік працювала судовим секретарем або помічником адвоката; мала власне нерухоме майно вартістю 8000 польських злотих. Для зайняття посади судді другої інстанції вказувалося про необхідність кандидата відповідати вище вказаним умовам та протягом двох років обіймати посаду судді першої

інстанції. Наступні статті Конституції регламентували питання використання польської мови, в якості державної, гарантували свободу друку та порядок організації та діяльності муніципальної поліції.

Розгляд схеми побудови документу показує її співпадіння з побудовою Конституції Польщі від 3 травня 1791 р. Так, в обох документах перший блок присвячувався релігійним питанням, другий – виконавчій владі, третій блок присвячувався законодавчій владі, четвертий – судовій владі, наступні частини різнилися порядком викладення матеріалу, при цьому співпадаючи за своєю направленістю.

Практична реалізація Конституції 1815 р. показала недосконалість цього документу, тому Асамблея Кракова прийняла рішення про підготовку нової Конституції, яка була прийнята 11 вересня 1818 р. [4]. Основний Закон складався з 24 статей без поділу на розділи та глави і містив 17883 зн., з яких найбільша кількість знаків припадає на ст. 15 – 2112 зн. або 11,8%, яка регламентувала питання діяльності судової гілки влади. На другому місці знаходилася ст. 19, присвячена питанням вимог до кандидатів на посади сенаторів, судів та представників комун – 2087 зн. або 11,6% від загальної кількості матеріалу. На третьому місці – ст. 3, присвячена питанням прав землевласників та отримання громадянства, яка складалася з 1241 зн. або 6,9% від загальної кількості матеріалу.

Нова Конституція гарантувала всім громадянам міста рівність перед законом, особисту свободу, при цьому шляхта не отримала ніяких привілеїв. Як і в Конституції 1815 р., римо-католицька релігія проголошувалася пануючою, але вказувалося про рівність прав інших християнських конфесій та терпимість до євреїв. Конституція встановлювала майнову та особисту недоторканість, яка могла бути порушена лише на підставі рішення суду, а також незалежність судової гілки влади з забезпеченням проведення процедури виборів суддів. Право участі у виборах отримували всі громадяни, які належали до християнських конфесій. Джерел права слугував Цивільний кодекс Наполеона, який раніше діяв на території Великого Герцогства Варшавського, а в якості офіційної Конституція встановлювала польську мову.

Як і в Конституції 1815 р., законодавча гілка влади покладалася на Асамблею представників, складалася з 41 члена: 26 депутатів, обраних муніципальними зборами, 6 мирових суддів, а інші представники розподілялися між Сенатом, краківським капітулом та Краківським університетом.

Збори Асамблеї проводилися чотири рази на рік, а в якості головуючого депутати обирали маршала. На нього по аналогії з Конституцією покладалася відповідальність за своєчасне прийняття бюджету та податків, прийняття звітів про виконання бюджету та вибори вищих посадових осіб та суддів. Інша – виконавча гілка влади була представлена Сенатом, склад якого та повноваження співпадали з тими, які були зазначені в Конституції 1815 р. Серед нових повноважень Сенату вказувалося про адміністра-

тивний нагляд за здійсненням правосуддя та право відсторонення суддів першої та другої інстанції від посади. У порівнянні з Конституцією 1815 р. маршалу Сенату надавалися додаткові повноваження з представництва міста, нагляд за адміністрацією, йому підпорядковувалася Дирекція поліції, а також право створення спеціальної комісії.

Постійною тенденцією в законодавчій практиці Краківської Республіки було розширення повноважень Сенату за рахунок Асамблеї представників. Виходячи з цього, в місті склалося фактичне двовладдя, у вигляді того, що конституційне становище маршала Сенату робила його повноваження рівними з повноваженнями Президента міста. Як і в Конституції 1815 р., територія Республіки поділялася на 11 окремих комун, які очолювали війти, обрані муніципальними зборами, за винятком 2 єврейських громад, голови яких призначалися Сенатом. За Конституцією війти повинні були виконувати розпорядження Сенату, а в інструкції 1816 р. стосовно їх повноважень зазначалося, що вони виконують адміністративні функції. З метою проведення компаративного аналізу було здійснено порівняння кількісних показників двох Конституцій. Так, обидва документи приблизно співпадали за кількістю знаків, при чому в Конституції 1815 р. найбільша увага приділялася питанням виконавчої влади – 26,2%, а в Конституції 1818 р. – законодавчій владі 31,5% (табл. 1). Інтерес представляє та обставина, що в Конституції 1818 р. у порівнянні з Конституцією 1815 р. більш значна увага приділялась судовій системі – 21,4%, при чому, що в іншій 13,5%. Кількісні показники інших блоків приблизно співпадають між собою, наприклад, виконавчій владі Конституції 1815 р. – 26,2%, а в Конституції 1818 р. – 25,7%, виборчі питання відповідно 11,8% та 11,6% (табл. 1).

У 1830-1831 рр. на території Царства Польського вибухнуло повстання проти російської влади, але польські революціонери були розбиті значно більшою за чисельністю російською армією. Частина повстанців знайшла притулок на території Краківської Республіки, що призвело до її окупації російською армією. Під натиском імперської влади були проведені нові вибори до Сенату, внесені зміни в Конституцію та змінена структура міської поліції. Результатом таких дій стало прийняття у 1833 р. нової Конституції, яка значно обмежувала повноваження Асамблеї представників, скорочувала термін її скликання – один раз у кожні три роки, для розгляду лише питань, які були винесені Сенатом. При чому, зберігався принцип стосовно того, що Асамблея не мала права вносити зміни до законопроектів, а лише їх прийняття або відхилити. Одночасно з цим, кількість членів Асамблеї зменшилася до 30 осіб, Сенату до 9 осіб, змінювався порядок обрання Президента, який обирався один раз на 6 років.

Починаючи з 1833 р. повноваження маршала Сенату, який вибирався за вказівкою російської влади, були значно розширені з причини того, що на нього покладалася нагляд за державними установами та Краківським університетом, який був центром вільномумства і відродження країни. Маршал Сенату

отримав право особисто спілкуватися з дипломатами, представниками іноземних держав та обговорювати з ними питання, пов'язані з Краківською Республікою.

Нововведенням Конституції 1833 р. було обрання війтів на загальних зборах громад на 6-річний термін повноважень з числа 3 кандидатів, запропонованих Правлячим Сенатом. Згідно Конституції державну владу на місцях виконували призначені окружні уповноважені з адміністративними, поліцейськими та судовими повноваженнями. Інтерес викликає та обставина, що ці посадові особи були безпосередньо підпорядковані Дирекції поліції, тобто на практиці існувало їх подвійне підпорядкування Сенату та керівництву поліції.

З метою реалізації політики «поділяй та владою» Конституція офіційно надала право мешканцям Республіки грати роль посередників у питаннях взаємовідносин між Сенатом та Асамблеєю представників. Для реалізації цього завдання був створений орган під назвою Постійної конференції, членів якої обирали громадяни Республіки та яка мала право діяти як контролююча інстанція за адміністрацією міста. Для закріплення цього положення до змісту Конституції було внесено пункт стосовно права Постійної конференції висувати претендентів та посаду маршала Сенату та сенаторів.

В цілому у порівнянні з Конституцією 1818 р. Конституція 1833 р. зменшувала обсяг повноважень Асамблеї представників та збільшувала повноваження Сенату та його маршала. На думку З. Зажицького, у трьох конституціях Краківської республіки 1815, 1818 і 1833 рр. релігійні питання, як у Конституції 3 травня 1791 р. та Конституції Варшавського герцогства 1807 р., були поставлені на перший план серед інших положень, а Римська релігія була мала статус пануючої релігії [5, с. 29].

В період окупації Кракова російською армією Асамблея представників фактично припинила свою діяльність, а керувати справами міста почав комендант генерал Ф.В. Ридигер.

Період існування Краківської Республіки характеризувався бурхливим розвитком економіки та культури. Завдяки демократичній правовій системі, яка базувалась на Конституції Республіки, період її існування характеризувався бурхливим розвитком економіки, культури, освіти. Ліберальне законодавство та вигідне географічне розташування Кракова призвело до того, що місто стало одним із найважливіших комерційних центрів Східної Європи. Значні дивіденди приносила торгівля, ремесло, збільшилася кількість банків, будувалися нові мости та дороги. Завдяки концентрації в місті науковців та митців, Краків став одним із найважливіших центрів польської культури. В Республіці існувала загальнообов'язкова початкова освіта, значно зросла кількість шкіл, як у регіоні, так і у самому місті. У 1836 р. росіяни за погодженням з Австрією залишили місто і туди вступила австрійська армія, яка призначила свого коменданта. Як вказує О.Р. Соколов, за задумом емігрантських комітетів відбуло-

ся повстання в Галичині, яке мало перекинутися на Краків. У його кордонів повстанці організували кілька загонів, які в призначений день повинні були захопити місто [6, с. 45].

Краківська Республіка проіснувала до 1846 р., а формальною причиною її ліквідації стало повстання, яке було розгромлено австрійськими, російськими та пруськими військами. Як вказує Р. Кобзар, повстання 1846 р. перевершило всі попередні заворушення, оскільки в Кракові було встановлено революційний уряд, який проголосив себе центром влади наперекір Конституції республіки [7].

Комендантом міста було призначено австрійського генерала Людвіга Колліна, а замість розпущеного Сенату 9 березня 1846 р. була створена Тимчасова адміністративна рада Кракова, головою якої став Віктор Колф. Цей орган був створений подібно до Сенату Кракова та складалася з двох відомств: Внутрішніх справ і Поліції та Доходів і Казначейства, а до складу ради входили директор, 2 експерти, які керували відділами та секретар. Причиною ліквідації Краківської Республіки було названо порушення установчих договорів, т.я. обов'язковою умовою незалежності Кракова було видавання будь-яких втікачів [8].

16 листопада 1846 р. Краків з округом був приєднаний до Австрійської імперії, яка натомість відмовилася від деяких частин Галичини на користь Пруссії та Росії. Демократичні коли всієї Європи засудили ці вчинки, які знищили останню частину колишньої великої Речі Посполитої. Як вказує А. Дебидур найголовнішим було те, що віденські трактати були відверто порушені тими, хто найбільше підтримував їх підписання, і тими, хто добровільно пообіцяв зберегти незалежність і нейтралітет Кракова [9, с. 397-398].

Після австрійської окупації Асамблею представників припинила свою діяльність, а Сенатом міста фактично почав керувати австрійський комендант. В результаті цих подій, як вказує А. Дибковська, 6 листопада того ж року Австрія, Росія та Пруссія уклали у Відні договір, яким положення додаткового договору від 3 травня 1815 р. Були скасовані – Вільне місто Краків було включено до складу Австрійської імперії, офіційно територіальна назва Великого князівства Краківського [10, с. 231].

Підводячи підсумки проведеного дослідження, необхідно вказати про наявність доктринальних підходів, які були покладені в основу Конституції 1815 р., Конституції 1818 р. та Конституції 1833 р. Перші дві являли собою феномен, який забезпечив функціонування національної, правової, економічної та соціальної держави. Основні закони встановлював демократичну форму політичного режиму, забезпечував зв'язок правового регулювання із суспільством та громадянами республіки. Загальна демократизація системи права знайшла відображення у закріпленні повноважень трьох гілок влади, які побудовані на ідеї демократичного устрою, суспільного життя республіки та демократичного характеру органів і посадових осіб публічної влади. Конституція 1833 р. значно обмежила обсяг повноважень Асамблеї, Сенату, зменшила їх кількість, збільши-

ла період їх діяльності, скасувала місцеві вибори та закріплювала можливість втручання іноземних держав у суспільно-політичне життя республіки. В цілому Конституції Краківської Республіки мала велике значення для збереження польських традицій конституціоналізму, а їх положення забезпечували збереження національної правосвідомості, культури, мови та освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соколов А. Р. Александр I и образование Краковской Республики. *Новый исторический вестник*. 2016. № 1. С. 71–86.
2. Z historii ustroju władz Krakowa. *Poczet Krakowski* : 4 т. / red. Bogdan Kasprzyk. Kraków, 2010. Т. 1. URL: https://www.poczetkrakowski.pl/tomy/show_article,rzeczpospolita-krakowska-1815-1846-40.html.
3. Konstytucja Wolne miasto Kraków i jego dzielnica z 3 maja 1815 roku. URL: <https://iura.uj.edu.pl/dlibra/publication/1152/edition/523>.
4. Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa i Jego okręgu z dnia 15 lipca – 11 września 1818 roku. URL: <https://www.infor.pl/prawo/konstytucja/teksty-polskich-konstytucji/76635,Konstytucja-Wolnego-Miasta-Krakowa-i-okregu-z-1818-roku.html>.
5. Zarzycki Zdzisław. Wolność religijna w pierwszych polskich konstytucjach do połowy XIX w. *Studia z prawa wyznaniowego*. 2010. Т. 13. Р. 25–44. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/68052/zarzycki_wolnosc_religijna_w_pierwszych_polskich_konstytucjach_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
6. Соколов А.Р. Гибель Краковской республики. *Военно-исторический журнал*. 2016. № 3. С. 43-49.
7. Kobzar P., Balabushevych T., Fedoriv Y. Diplomatic Circumstances of the Liquidation of the Republic of Krakow. *Current Trends in Young Scientists' Researches: All Ukrainian Scientific and Practical Conference*. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5734/170.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
8. Rzeczpospolita Krakowska 1815–1846. *Wybor zrodel*. / ed. J. Bieniarzowna. Wrocław : Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolinskich, 1951. 446 p.
9. Дебидур А. Дипломатическая история Европы : в 2 т. Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. Т. 1: 1814–1878. 508 с.
10. Дыбковская А., Жарын М., Жарын Я. История Польши с древнейших времен до наших дней. Варшава : Науч. изд-во ПВН, 1995. 380 с.

Тертишник В. М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор Університету митної справи та фінансів України

ДОКТРИНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОКАЗОВОГО ПРАВА

DOCTRINAL PROBLEMS OF EVIDENTIARY LAW

У статті розкриваються проблеми теорії доказів та розвитку доказового права з урахуванням положень Конституції України, процесуального законодавства, прецедентної практики Європейського суду з прав людини та судових прецедентів Вищої судової інстанції України.

Інтегративний аналіз проблем доказування в різних юридичних процесах приводить до висновку про необхідність прийняття універсального законодавчого акту – «Кодексу доказового права».

В контексті формування його доктринальних засад та окремих правових інститутів пропонуємо закріпити тут норми такого змісту:

1. «Доказами є фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, які відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

2. «Фактичні дані, отримані шляхом здійснення антикорупційних заходів, діяльності щодо запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, митних та інших передбачених законом адміністративних, оперативних-розшукових чи цивільно-процесуальних процедур, можуть використовуватися в юридичному доказуванні за умови, що з'ясовано й може бути перевірено джерело і спосіб їх здобуття, фактичні дані отримані без недопустимого втручання в гарантовані Конституцією України права і свободи громадян, не є «плодами отруйного дерева», такі здобуті фактичні дані відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

3. «Недопустимими є доказові матеріали, які здобуті внаслідок провокації злочину, одержані з істотним порушенням прав і свобод людини, чи є «плодами отруйного дерева, матеріали, які отримані з порушенням інших юридичних норм, приписами яких створювались певні гарантії отримання достовірних фактичних даних».

Констатується, що очевидно недопустимими є докази, які отримані з таких джерел, такими засобами і в такому порядку, при яких не забезпечено дотримання засади верховенства права і принципу пропорційності та є сумнівною достовірність самих доказів.

Ключові слова: докази, допустимість доказів, доказове право, процесуальна форма.

The article reveals the problems of the theory of evidence and the development of evidence law, taking into account the provisions of the Constitution of Ukraine, procedural legislation, case-law of the European Court of Human Rights and judicial precedents of the High Court of Ukraine. Integrative analysis of the problems of proof in various legal processes leads to the conclusion about the need to adopt a universal legislative act – the "Code of Evidence Law"

In the context of the formation of its doctrinal principles and individual legal institutions, we propose to enshrine here the norms of the following content:

1. "The evidence is the actual data obtained in accordance with the procedure established by law that meet the requirements of belonging to the case, admissibility and reliability".

2. "Actual data, obtained through the implementation of anti-corruption measures, activities to prevent the legalization (laundering) of proceeds from crime, customs and other statutory administrative, civil procedure procedures, can be used in legal evidence, provided that the source and method of their receipt can be verified, the actual data obtained without inadmissible interference with the rights and freedoms of citizens guaranteed by the Constitution of Ukraine, are not, such obtained factual data meet the requirements of belonging to the case, admissibility and reliability".

3. "Inadmissible are evidence materials obtained as a result of provocation of a crime, obtained with a significant violation of human rights and freedoms, whether "the fruits of a poisonous tree, materials obtained in violation of other legal norms, the regulations of which created certain guarantees for obtaining reliable factual data. It is stated that the evidence obtained from such sources, such means and in such a manner, in which compliance with the rule of law is not ensured and the authenticity of the evidence itself is doubtful.

Key words: evidence, admissibility of evidence, evidence law, procedural form.

Постановка проблеми. Доказове право сьогодні традиційно залишається фундаментом науки як кримінального процесу, так і цивільно-процесуального права та адміністративного судочинства, оскільки присвячується доленосним питанням забезпечення справедливості правосуддя. В сучасній правничій науці концепти та інститути доказового права потребують комплексного інтегративного міждисциплінарного аналізу і узагальнення.

Реалізація ідеї верховенства права в сфері правосуддя можлива лише за наявності фундаментальної доктрини доказової діяльності та створеної на її

основі інтегративної системи досконалого доказового права.

Аналіз останніх наукових досліджень показує як на наявність недостатньо апробованих і теоретично обґрунтованих новацій доказового права та суперечливих судових прецедентів, так і на розмаїття думок вчених при аналізі існуючих проблем [5-24].

Мета статті – визначення основних концептів та алгоритмів реформування доказового права і доказової діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доказове право – інтегративна система поєд-

наних предметом правового регулювання правових норм, якими визначаються мета та предмет доказування, компетенція суб'єкти доказування, концепт доказів та їх види, вимоги належності, допустимості та достовірності доказів, юридична форма доказової діяльності, принципи доказового права, оцінки та розуміння достатності доказів, стандарт доведеності поза розумним сумнівом та гарантії справедливого правосуддя.

В основі доказового права має бути вивірена теорія пізнання та наука логіки. Порівняльним дослідженням концептів доказів, закріплених в різних галузях права, можна з'ясувати як на певні розбіжності в дефініціях, так і на доктринально хибні закріплення поняття та видів доказів.

Так, в ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України визначається, що «Доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків». Аналогічний концепт розуміння доказів та їх видів («засобів») викладений в ст. 73 Господарського процесуального кодексу України, а також в ст. 76. Цивільного процесуального кодексу України.

Тобто в даних законодавчих актах закладений хибний логічний силогізм – «доказами є дані, ці дані встановлюються доказами».

У чинному КПК України закріплений ще більший алогізм. Тут використано термін «джерела доказів», що призвело до невиправданої тавтології. Наприклад, до джерел доказів у ст. 84 КПК України віднесено показання, документи, речові докази, протоколи слідчих і судових дій. Тобто тут стверджується, що джерелами доказів є речові докази, а по суті маємо алогізм – джерелами доказів є докази.

Викладаючи досить вузьке загальне розуміння «джерел доказів» у цілому, законодавець, регламентуючи процедуру дізнання щодо кримінальних проступків, спромігся проголосити, що «процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, чи відеозапису» (ст. 298¹ КПК України).

Більше того, продовжуючи традицію сіяти хаос, законодавець у ч. 2 названої статті стверджує, що «такі процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, крім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора».

Стверджуємо, що приписи ч. 2 ст. 298¹ КПК України не відповідають конституційному концепту допустимості доказів, викладеному в ст. 62 Конституції України про те, що «обвинувачення не може

ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях». Відтак, отримані законним шляхом докази є доказами незалежно від наявності чи відсутності ухвали слідчого судді щодо дозволу на їх використання як доказів. Приписи процесуального закону лише тоді мають цінність і вартість до виконання, коли спрямовуються на виконання завдань кримінального процесу, створюючи належну і достатню систему стримувань і противаг проти можливих помилок чи зловживань, а не породжуючи форму заради самої форми, яка уже сама несе в собі можливість довільного розсуду (дозволити чи не дозволити) та крім надлишкової бюрократії створює додаткові корупційні ризики. Зрештою питання про допустимість доказових матеріалів як доказів має вирішувати суд у змагальному судовому процесі.

Чинний КПК України містить настільки «різнобарвну» і широку систему суперечностей доказового права, що створює практично безмежні можливості створювати правничий колапс на шляху досягнення мети самих процесів. Доктрині керованого хаосу не місце в кримінальному судочинстві.

В КПК України та інших процесуального характеру законодавчих актах має бути закріплене просте, коротке та доктринально виражене визначення поняття доказів: «Доказами є фактичні дані, отримані з дотриманням засади верховенства права в передбаченому законом порядку, які відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

Допустимість доказів в доктринальному сенсі означає правову придатність їх для використання у кримінальному процесі як аргументів у доказуванні.

У статті 62 Конституції України стверджується: «Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь».

У ст. 74 Кодексу адміністративного судочинства України за назвою «Допустимість доказів», дається досить широке та розмите визначення критеріїв недопустимості доказів. Зокрема в даній нормі зазначається, що «суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом».

Ст. 77 Господарського процесуального кодексу України, визначає, що «докази, одержані з порушенням закону, судом не приймаються».

Ст. 78 Цивільного процесуального кодексу України («Допустимість доказів» визначає: «Суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом».

Ці концепти могли б бути і прийнятними, за умови забезпечення чіткої юридичної визначеності самого «порядку, встановленого законом»

Пов'язуючи допустимість доказів із процесуальним порядком їх одержання, закон не тільки має на меті захист громадян від безпідставного вторгнення в їхні законні права та інтереси, а й виходить із того, що цей порядок містить гарантії одержання достовірної доказової інформації.

Але після введення в дію нового КПК України слідча і судова практика показали наявність «білих плям» у процесуальному законодавстві, відсутність системності в реалізації правових позицій та прецедентної практики Європейського суду з прав людини, недосконалість інституту негласних слідчих (розшукових) дій, безліч юридичних фікцій і колізій, яких не порушити дуже важко.

По-перше, згідно з ч. 3 ст. 9 КПК України «закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу».

По-друге, в ст. 1 КПК України міститься припис – «порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України».

По-третє, згідно з ч. 1 ст. 84 КПК України «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку...» (саме цим і без альтернатив).

По-четверте, «сторони кримінального провадження, потерпілий мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів» (ч. 8 ст. 95 КПК України).

По-п'яте, відповідно до ст. 86 КПК України «доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення».

Значимо, що такої проблеми не виникає в цивільному судочинстві, адже там щодо допустимості доказів визначений більш простий концепт – «суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом» (ст. 59 ЦПК України).

Очевидно, в чинному КПК України здійснена штучна формалізація доказового права та інституту захисту, яка суперечить об'єктивним законам пізнання, логіки та природного права, здатна перетворити судовий процес у безкінечну тяганину, за якою важко буде побачити піклування про долю людини.

Всупереч сталого розуміння ієрархії правових норм та юридичної сили правових норм в залежності від їх джерел (норми конституції – норми найвищої юридичної сили і т. д.), чинний КПК України містить досить неоднозначні за змістом постулати інституту допустимості доказів: а) «Доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку...» (ст. 84); б) «Доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом». (ч. 1 ст. 86 КПК України). Підкреслимо – доказами в кримінальному процесі може бути лише те, що здобуто в передбаченому КПК порядку. А все інше, здобуто на основі процедур, передбачених іншими законами, як уважають розробники КПК України, «матеріали» невідомого науці статусу.

На перший погляд, в таких приписах можна побачити елемент новизни. Але проблеми криються і дрібницях. Зокрема в таких дрібницях цитованих положеннях закону, які можуть зробити недосяжною мету самого закону.

Наприклад, ч. 5 ст. 271 КПК України, регламентуючи так званий і до того проблематичний інститут «контролю за вчиненням злочину» (злочин треба попереджувати, припиняти, розслідувати, а не контролювати його вчинення), зазначає, що «порядок і тактика проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину визначається законодавством». Тобто в законі стверджується, що «регламентований тут і в цьому законі порядок визначається законодавством». Отримуємо унікальний приклад, коли законодавець, який повинен був би це зробити, приймаючи системний закон – КПК України як комплексний законодавчий акт, цього так і не виконав, відтермінувавши цю роботу до віртуальних та малоймовірних законів майбутнього, та більше того, «замахнувся» на те, щоб навіть «тактика» названих дій (яка зазвичай обирається залежно від слідчої ситуації за умови конфіденційності), відтепер також регламентувалася законодавством. «Ad impossibilia nemo tenetur» – «неможливо змушувати виконувати неможливе». Навіть якщо припустити, що вреши-решт указані дії будуть регламентовані окремим законом, то виникне проблема допустимості отриманих при їх провадженні даних, адже за приписами КПК України «доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом» (ч. 1 ст. 86 КПК України), тобто саме в порядку «встановленому цим Кодексом», тобто в порядку визначеному КПК України і ніяк не інакше. А отже штучно створена юридична колізія ставить під сумнів дані отримані в рамках дій, виконаних в порядку передбаченому іншими законами, тобто поза межами кримінально-процесуальних правовідносин окремими законодавчими актами.

Наприклад, під сумнівом можуть опинитись і дані отримані при виконанні повноважень агентств запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом та протидії корупції, а також здобути митними органами, чи правоохоронними органами інших країн, в порядку окремих доручень в рамках міжнародного співробітництва в сфері правосуддя, чи навіть адвокатами відповідно до приписів ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Питання визнання доказів недопустимими стало ще більш проблемним з огляду як на недоліки законодавства так і на новели судових прецедентів.

У доктринальному сенсі залишаються відкритими як для наукової, так і для офіційного та концептуального й правозастосовного тлумачення питання: «Які ж саме фактичні дані слід вважати недопустимими матеріалами в доказуванні : а) усі фактичні дані, які отримані з порушенням будь-якого закону; б) фактичні дані, які отримані з порушенням лише

норм КПК України; в) фактичні дані, які отримані з істотним порушенням конституційних прав і свобод людини; г) фактичні дані, що отримані з істотним порушенням будь-яких законодавчих норм; д) інший концепт розуміння недопустимості доказів?

Аналіз практики розкриває багато проблем у законодавстві та відсутність належної юридичної визначеності процедур.

Так, 7 серпня 2019 року колегія суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 607/14707/17 (провадження № 51-2604 км 19) постановили рішення, яким кримінальне провадження стосовно обвинуваченого було закрито у зв'язку з недоведеністю його вини, а недоведеність вини апеляційний суд пов'язував з недопустимістю використання як доказів відеодиску з записом з камер відеоспостереження. На думку суду, «здійснення процесуальної дії по збиранню доказів та отримання такого доказу, як відеодиск з записом з камер відеоспостереження магазину, оперативним працівником відбулося поза межами кримінального провадження, тобто до внесення відомостей в ЄРДР, до того ж такий доказ був отриманий від потерпілого не уповноваженою на те посадовою особою – а саме оперуповноваженим, а не самим слідчим чи за окремим доручення слідчого...».

Ознайомлення з добровільно представленими матеріалами звукозапису чи матеріалами відеоспостереження, а також їх отримання (вилучення) слідчими органами до початку кримінального провадження щодо злочинів досі не отримало окремої законодавчої регламентації, хоча стосовно дізнання відносно кримінальних проступків законодавець уже прописує іншу система збирання доказів до відкриття кримінального провадження, включаючи і можливість ознайомлення з технічними носіями інформації.

В указаній ситуації фактично суд оцінив дії, виконані в умовах прогалини в праві, та визнав їх істотним порушенням закону («істотним порушенням прогалини в праві»), не заглиблюючись в питання того, які при цьому були порушені права і свободи людини чи настали інші негативні наслідки, які ускладнювали досягнення мети кримінального провадження. У цій справі потерпілий сам зробив фактично усе необхідне, щоб злочин був розкритий, а суд «умудрився» заблукати в лабіринтах формалістики та виправдати злочинця, залишивши права потерпілого без належного відновлення. Чи можна назвати це правосуддям? У тлумаченні права маємо надавати перевагу очевидно не процедурі, а засаді верховенства права, *враховуючи* право потерпілого надавати докази. Зокрема «Права і обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення» (ст. 55 КПК України); «Під час досудового розслідування потерпілий має право: 3) подавати докази на підтвердження своєї заяви» (ч. 2 ст. 56 КПК України). Відтак праву потерпілого надавати докази має кореспондуватись обов'язок держави чи її інституцій (саме держави в особі слідчих та судових орга-

нів, а не окремих оперуповноважених чи слідчих, до чи після реєстрації заяви про злочин) прийняти докази потерпілого та забезпечити їх дослідження, збереження і використання.

Закон має бути як дієвим засобом протидії злочинності (без юридичних фікцій для колапсу правосуддя), так і ефективним засобом захисту прав і свобод людини.

У законі на основі верховенства права та інших засад правосуддя має бути визначена виважена процесуальна форма доказової діяльності з урахуванням балансу приватних і публічних інтересів.

У створенні гарантій правосуддя в доказовому праві важливо досягти інтегративного поєднання гарантій як отримання достовірних доказових матеріалів, так і гарантій захисту прав і свобод людини.

За визначенням чинного закону, «недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини» (ч. 1 ст. 87 КПК України).

Більше того, за чинними приписами КПК України недопустимість доказу може пов'язуватись не лише з допущенням при їх отриманні «істотних порушень прав і свобод людини» (ч. 1 ст. 87 КПК України), а й до того ж за приписами ст. 89 КПК України визнання доказу недопустимим пов'язується з випадком "встановлення очевидної недопустимості доказу".

Поняття «очевидної недопустимості доказу» ні в законі, ні в судових прецедентах досі в достатню міру не розкрито, що залишає це питання на розсуд суду.

Цікаво, що вже в рішенні Верховного Суду від 8 жовтня 2019 року у справі № 639/8329/14-к, де Верховний Суд колегією суддів Касаційного кримінального суду, даючи тлумачення частини 1 статті 87 КПК України, зазначив, що «вирішуючи питання про застосування правил статті 87 КПК до наданих сторонами доказів, Суд виходить з того, що ці положення можуть бути підставою для визнання доказів недопустимими не за будь-якого порушення процесуального закону, а лише у випадку порушення фундаментальних прав і свобод особи, гарантованих у документах, що згадані в цій статті» (п. 33); «якщо суд визнає доказ недопустимим з посиланням на частину 1 статті 87 КПК, він має зазначити, наслідком порушення якого саме фундаментального права або свободи стало отримання цього доказу та хто саме зазнав такого порушення. Обґрунтовуючи наявність такого порушення, суд має послатися на конкретні норми Конституції та/або міжнародних договорів, якими гарантуються ці права і свободи, і за потреби на практику відповідних органів, уповноважених тлумачити ці норми» (п.35).

Між тим, відповідно до п. 2 ч 3 ст. 87 КПК України недопустимими є також докази, що були отримані після початку кримінального провадження

шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених цим Кодексом, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень. Сам концепт закону про «реалізацію повноважень не передбачених законом» є очевидним опусом, бо не може в принципі бути повноважень без їх визначення в законі. Очевидно тут законодавець пов'язує недопустимість доказів не тільки з істотним порушенням при їх отриманні прав і свобод людини, а й з іншими порушеннями. Якими саме законодавець визначитись не зміг. А прецедентна практика ВСУ ще не дала належного тлумачення існуючих правових колізій.

Європейський суд з прав людини, постанови якого мають значення джерела права для правової системи України, у справі «Балицький проти України» визнав порушення п. 1 і підп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції у зв'язку з тим, що зізнавальні показання, які в подальшому було використано судом для засудження заявника, відбирались у заявника формально як у свідка під час його адміністративного арешту, але фактично його допитували як підозрюваного, не забезпечуючи при цьому права мати захисника та права не свідчити проти себе, а також з огляду на використання слідчими органами практики, коли, незважаючи на наявність у справі підстав для кваліфікації злочину, розслідування якого вимагає обов'язкової участі захисника, слідчі органи кваліфікують його як менш тяжкий і, отримуючи сумнівну відмову особи від захисника, позбавляють її права мати захисника.

У цій справі ЄСПЛ застосував свою правову позицію, яку іменують доктриною «плодів отруйного дерева» (fruit of the poisonous tree), сформульовану у прецедентних рішеннях у деяких інших справах («Гефген проти Німеччини», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Яременко проти України»), сутність якої полягає в тому, що коли джерело доказів є недопустимим, то всі докази, отримані з його допомогою, будуть сумнівними та такими ж недопустимими, суд має визнавати недопустимими не лише докази, безпосередньо отримані з істотним порушенням закону, а також і ті докази, яких не було отримано, якби не було отримано перших. Таке розуміння доктрини «плодів отруйного дерева» застосовується і Касаційним кримінальним судом Верховного Суду (наприклад, справа №488/2433/15, №676/3183/15-к).

Відтак, виходячи з прецедентної практики ЄСПЛ при розгляді доктринальних проблем допустимості доказів, доречно вести мову про більш широкий та інтегративний концепт – «істотні порушення закону».

Варто враховувати, що Конституція України у ст. 62 зазначає, що «не можуть мати значення доказів дані, здобуті незаконним шляхом...». І тут буде питання щодо співвідношення концептів «законний засіб отримання доказів» у розумінні «законного шляху отримання доказів» з розумінням

поняття «процесуальна процедура» та «порушення процедури при застосуванні законного засобу здобуття доказів».

Зважаючи на те, що недопустимість доказу закон пов'язує також з випадком "встановлення очевидної недопустимості доказу" (ст. 89 КПК України), важливо визначитись з поняттям «істотне порушення закону як очевидна підстава недопустимості доказу». Між тим, поняття очевидної недопустимості доказу ні в законі, ні в судових прецедентах досі в достатню міру не розкрито, що залишає це питання на розсуд суду.

На доктринальному рівні під очевидно недопустимими доказами варто розуміти не тільки фактичні дані, отримані з істотним порушенням прав і свобод людини, а й інші фактичні дані, які здобуті в умовах провокації злочину, та ті, які стали «плодами отруйного дерева» (див. правові позиції ЄСПЛ у справах «Гефген проти Германії»; «Тейксейра де Кастро проти Португалії»; «Нечипорук і Йонкало проти України» тощо).

Варто врахувати правове рішення Великої Палати Верховного Суду (Україна) від 29 квітня 2020 року № 1-305/2009 (справа № 13-97зв/19), де Суд зазначив, що «при застосуванні доктрини «плодів отруйного дерева» з доказової системи слід видалити як фактичні дані, отримані внаслідок істотних порушень прав і свобод людини, так і ті доказові матеріали, які були отримані завдяки інформації, отриманої незаконним шляхом.

Заборона провокації злочину та використання отриманих при цьому доказових матеріалів уже знайшла закріплення як в законодавстві України, так і в рішеннях ЄСПЛ.

Європейський суд з прав людини у своєму рішенні у справі «Делькорт проти Бельгії» від 17 січня 1970 року визначив, що «суспільний інтерес не може виправдати використання доказів, отриманих у результаті поліцейського підбурювання». Відповідні правові позиції ЄСПЛ закріплює також у справах: «Тейксейра де Кастро проти Португалії» (рішення від 9 червня 1998 року); «Делькорт проти Бельгії» (рішення від 17 січня 1970 року, п. 25); «Любченко проти України»; «Баннікова проти Росії» (рішення від 26 травня 2016 року).

Згідно з ч. 3 ст. 271 КПК України «... під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона б не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні».

У постанові Колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11 березня 2020 року у справі № 149/745/14 (провадження № 51-4269км/19) суд зазначив, що згідно з практикою Європейського суду з прав людини для

відмежування провокації від допустимої поведінки правоохоронних органів, варто виходити з того, що підбурювання має місце тоді, коли відповідні працівники правоохоронних органів не обмежуються пасивним розслідуванням, а з метою встановлення злочину, тобто отримання доказів і порушення кримінальної справи, впливають на суб'єкта, схилиючи його до вчинення злочину, який в іншому випадку не був би вчинений (рішення у справі «Раманаускас проти Литви» від 5 лютого 2008 року). Під пасивною поведінкою ЄСПЛ розуміє відсутність будь-яких активних дій, які б спонукали потенційного підозрюваного вчинити злочин. У разі виявлення за матеріалами кримінального провадження ознак, притаманних провокації злочину правоохоронними органами, суд у судовому засіданні має це перевірити шляхом дослідження відповідних обставин і лише після цього дійти висновку щодо наявності (відсутності) такого факту і, як наслідок, щодо належності, допустимості доказів у справі.

Стаття 75 Кодексу адміністративного судочинства України, закріплює концепт достовірності доказів, зазначаючи, що «достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи».

В контексті достатності доказів, ст. 79 Господарського процесуального кодексу України, виходячи з розуміння особливостей правовідносин та уявлення про правосуддя в цій сфері, формує замість поняття достовірності доказів, сумнівний концепт «вірогідності доказів», зазначаючи наступне «наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування». Ось так... і «ніяких більше проблем». Виходячи з безлічі проблематичних приписів підстав обрання запобіжних заходів та інших «креативних» новел, схоже цю концепцію робили спробу запозичити розробники КПК України.

Разом з тим, ст. 80. Цивільного процесуального кодексу України («Достатність доказів»), зазначає: «Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування». Тут більш виважений силогізм.

Для визначення допустимості доказів варто виходити з формули – належний суб'єкт отримання доказів, належне джерело доказу, належний засіб отримання доказу, належна юридична форма одержання доказу.

В кримінальному судочинстві очевидно недопустимими варто вважати доказові матеріали, які отримані внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження, дані, здобуті внаслідок провокації злочину, одержані з істотним порушенням прав і свобод людини, чи є «плодами отруйного дерева», матеріали, які отримані з порушенням інших юридичних норм, приписами яких створювались певні гарантії отримання достовірних фактичних даних. *Очевидно недопустимими є докази, які отрима-*

ні з таких джерел, такими засобами і в такому порядку, при яких не забезпечено дотримання засди верховенства права та є сумнівною достовірність самих доказів.

Інтегративний аналіз проблем доказування в різних юридичних процесах приводить до висновку про необхідність прийняття універсального законодавчого акту – «Кодексу доказового права».

В контексті формування його доктринальних засад та окремих правових інститутів пропонуємо закріпити тут норми такого змісту:

1. «Доказами є фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, які відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

2. «Фактичні дані, отримані шляхом здійснення антикорупційних заходів, діяльності щодо запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, митних та інших передбачених законом адміністративних, оперативно-розшукових чи цивільно-процесуальних процедур, можуть використовуватися в юридичному доказуванні за умови, що з'ясовано й може бути перевірено джерело і спосіб їх здобуття, фактичні дані отримані без недопустимого втручання в гарантовані Конституцією України права і свободи громадян, не є «плодами отруйного дерева», такі здобуті фактичні дані відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

3. «Недопустимими є доказові матеріали, які здобуті внаслідок провокації злочину, одержані з істотним порушенням прав і свобод людини, чи є «плодами отруйного дерева, матеріали, які отримані з порушенням інших юридичних норм, приписами яких створювались певні гарантії отримання достовірних фактичних даних».

Недопустимими є докази, які отримані з таких джерел, такими засобами і в такому порядку, при яких не забезпечено належного дотримання захисту прав і свобод людини відповідно до вимог засади верховенства права та принципу пропорційності, а також ставиться під сумнів достовірність самих доказів».

Висновок. Реалізація ідеї верховенства права в сфері правосуддя можлива лише за наявності фундаментальної доктрини доказового права та чітко юридично визначених його основних концептів «допустимості доказів «достовірності доказів» та «достатності доказів», створеної на її основі інтегративної системи досконалого доказового права.

Стандарт доведення поза розумним сумнівом означає, що система належних до справи, допустимих та достовірних доказів, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, яке формується в судовому рішенні.

Перспективи подальшого дослідження даної проблеми вбачаються в розробці пропозицій щодо удосконалення законодавчих норм щодо визначення системи та видів доказів, а також регламентації процедури процесу доказування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законами України URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законами України URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446). Із змінами, внесеними згідно із Законами України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
4. Господарський процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56. Із змінами, внесеними згідно із Законами України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
5. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492. Із змінами, внесеними згідно із Законами України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
6. Зейкан Я.П., Лисак О.М., Барсук В.М. Недопустимі докази за правилами редакції КПК 2018 року. Київ: Дакор. 2019. 304 с.
7. Ковальчук С. О. Умови допустимості речових доказів у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». 2015. Вип.35(2.3). С. 132–135.
8. Ляш А. О., Ліщенко В. М. Поняття доказів у кримінальному процесі. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 2 (6)
9. Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Вид. «Паливода А.В.». 2019. 256 с.
10. Оверчук С.В. Обшук житла адвоката та приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність: прецедентна практика Європейського суду з прав людини. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: «Право». 2018. №2(18).
11. Орлов Ю. Ю., Чернявський С.С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. №1(13) С. 10–21.
12. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2017. 256 с.
13. Прилуцький С. Допустимість доказів: сучасність та перспективи кримінального процесу України. Право України. 2006. №4.
14. Провокація вчинення злочину: практика Європейського суду з прав людини та національних судів: наук.-практ. посібн. /кол. авт.: О.З. Гладун, В.П. Плотнікова, К.К. Арушанян, Д.П. Логюк, І.В. Пилипенко, І.В. Єрьоменко, Г.В. Щербакова, О.М. Черняк. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 118 с.
15. Рогатинська Н. З., Олійник Ю. І. Деякі аспекти визнання доказів недопустимими під час судового розгляду. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Випуск 3. Т. 3. С. 137-140.
16. Рожнова В. В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. Вип.1. С. 301–306.
17. Сизоненко А. С. Недопустимість доказів у кримінальному судочинстві. Вісник Верховного Суду України. 2003. №5(39). С. 57–59.
18. Стоянов М. М. Порухення процесуальної форми та визнання відомостей недопустимими у кримінальному провадженні. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3-2. С. 319-321.
19. Судова експертологія: курс лекцій для слухачів магістратури юридичних вузів / Тертишник В. М., Варава В. В., Сачко О. В. / За заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. Дніпро: ЛІРА, 2021. 208 с.
20. Теорія доказів: підручник / К. В. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров / За заг. ред. В. М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. 294 с.
21. Терещенко Ю. В. Процесуальні дії як способи формування доказів у досудовому провадженні: монографія. Львів: Галицько-Волинська Спілка, 2012. 166 с.
22. Тертишник В. М. Істина «поза розумним сумнівом»: проблеми та колізії доказового права. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. №2. Т. 1 С. 116-120.
23. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 16-те, доповн. і перероб. К.: Алерта, 2020. 1070 с.
24. Тютюнник В. В. Очевидна недопустимість доказу як критерій здійснення окремої судової процедури визнання доказу недопустимим під час кримінального провадження. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2014. №9-1. С. 233–236.
25. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. Вісник Верховного Суду України. 2013. № 2. С. 40-48.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.9 : 347.736

Дутка В. В.,
Суддя Господарського суду Чернівецької області

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВАМИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ СПРАВИ ПРО БАНКРУТСТВО

ABUSE OF RIGHTS AT DIFFERENT STAGES OF BANKRUPTCY CASES

Справи про банкрутство часто стають «епіцентром» зіткнення протилежних за змістом інтересів боржника, кредиторів та інших учасників справи. При чому доводиться констатувати, що не завжди учасники справи про банкрутство діють добросовісно, використовуючи надані їм законодавством права не на шкоду інтересам інших учасників.

Стаття присвячена дослідженню особливостей зловживання правами на різних етапах справи про банкрутство, а також під час застосування до неплатоспроможного боржника процедур розпорядження майном, санації та ліквідації.

Враховуючи той факт, що в процедурі розпорядження майном боржника активні дії ані щодо відновлення платоспроможності боржника, ані щодо продажу його майна не вчиняються, то і зловживання на даній стадії зустрічаються вкрай рідко.

Автором наголошено, що стадія ліквідації банкрута є не лише найпоширенішим варіантом закінчення справи про банкрутство, але і стадією, на якій допускається чи не найбільше порушень і зловживань з боку учасників такої справи. Оскільки саме в цій стадії відбувається реалізація майна банкрута, під час якої допускається чимало протиправних спроб заволодіти майном банкрута за заниженими цінами чи взагалі безоплатно.

За результатами проведеного дослідження автор доходить висновку, що провадження у справі про банкрутство складається з послідовної системи стадій та етапів, кожен з яких характеризується особливостями правових можливостей для учасників процесу. Відповідно, специфіка найбільш поширених зловживань на відповідному етапі провадження у справі про банкрутство, зумовлюється специфікою відповідного етапу розгляду справи.

У статті підтримується позиція тих науковців, які пропонують боротися із зловживаннями уже на етапі ініціювання справи про банкрутство.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, зловживання правами, розпорядження майном, санація, ліквідаційна процедура.

Bankruptcy cases often become the “epicenter” of the conflict of interests of the debtor, creditors and other participants in the case. Moreover, it should be noted that the participants in the bankruptcy case do not always act in good faith, using the rights granted to them by law without harming the interests of other participants.

The article is devoted to the study of the peculiarities of abuse of rights at different stages of the bankruptcy case. The author analyzes the peculiarities of abuse of rights during the initiation of bankruptcy proceedings, as well as during the application to the insolvent debtor of the procedures of disposal, rehabilitation and liquidation.

Given the fact that in the procedure of disposition of the debtor's property no active action is taken either to restore the debtor's solvency or to sell his property, abuses at this stage are extremely rare.

The author emphasizes that the stage of liquidation of the bankrupt is not only the most common option for ending the bankruptcy case, but also the stage at which almost the most violations and abuses by the parties to such a case are allowed. Because it is at this stage that the property of the bankrupt is sold, during which many illegal attempts to seize the property of the bankrupt at reduced prices or free of charge are allowed.

According to the results of the study, the author concludes that the bankruptcy proceedings consist of a consistent system of stages and stages, each of which is characterized by the peculiarities of the legal opportunities for the participants in the process. Accordingly, the specifics of the most common abuses at the relevant stage of the bankruptcy proceedings are determined by the specifics of the relevant stage of the proceedings.

The article supports the position of those scholars who propose to combat abuse at the stage of initiating bankruptcy proceedings.

Key words: bankruptcy, insolvency, abuse of rights, disposition of property, reorganization, liquidation procedure.

Постановка проблеми. Справи про банкрутство часто стають «епіцентром» зіткнення протилежних за змістом інтересів боржника, кредиторів та інших учасників справи. При чому доводиться констатувати, що не завжди учасники справи про банкрутство діють добросовісно, використовуючи надані їм законодавством права не на шкоду інтересам інших учасників. У науковій літературі відзначається, що багато власників підприємств використовують механізм банкрутства з метою неповернення банківських кредитів [1, с. 278]. Але на ініціюванні самої справи про банкрутство зловживання не закінчуються,

а тільки починаються, при чому зловживати своїми правами можуть практично всі учасники справи про банкрутство. У зв'язку з цим актуальним є дослідження зловживання правами учасників справи про банкрутство. Разом з тим, справа про банкрутство – це динамічний процес, який складається з певних стадій та етапів. Тому доцільним, на наш погляд, є аналіз особливостей зловживання правами на різних етапах провадження у справі про банкрутство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Питання відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом стали

предметом досліджень багатьох науковців та практиків, серед яких можна виокремити: О.А. Беяневич, А.А. Бутирського, І.А. Бутирську, Л.І. Грабован, В.В. Джуноя, І.О. Вечірка, Ю.В. Кабенюк, Б.М. Полякова, О.П. Подцерковного, П.Д. Пригузу та інших. Однак питання особливостей зловживання правами на різних стадіях справи про банкрутство не були предметом окремого дослідження, що свідчить про актуальність обраної тематики.

Метою статті є розкриття особливостей зловживання правами на різних етапах провадження у справі про банкрутство.

Виклад основного матеріалу. Проведення у справі про банкрутство, як будь-яке процесуальне провадження, складається із окремих стадій, що є самостійними етапами розгляду справи [2, с. 107]. Першою стадією справи про банкрутство за новим Кодексом України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) є стадія відкриття провадження у справі. За попереднім Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) дана стадія носила дещо іншу назву – порушення провадження у справі про банкрутство. Не зважаючи на зміну термінології (заміну терміну «порушення справи» на «відкриття справи») суть залишилася тією ж. А.А. Бутирський відзначає, що стадія порушення провадження у справі як початковий етап будь-якої процесуальної діяльності була добре відома ще римському праву, рецепція знань якого здійснила помітний вплив (і в цьому його неминуща історична цінність) на подальший розвиток правової думки і законодавства багатьох країн континентальної правової сім'ї [3, с. 97]. Дійсно, за сучасних умов стадія відкриття провадження у справі про банкрутство також зберегла своє ключове значення для всього майбутнього розгляду справи, оскільки саме на даному етапі суддя господарського суду повинен перевірити наявність підстав для відкриття провадження у справі та вирішити інші питання, пов'язані з подальшим ходом справи.

Починається справа про банкрутство із заяви боржника або кредитора про відкриття провадження у справі про банкрутство (щодо фізичних осіб – про неплатоспроможність). При чому у науковій літературі висловлюється думка, що зловживати майбутні учасники справи можуть уже на етапі ініціювання справи про банкрутство. Так, О.М. Маліневський, звертаючи увагу на проблему зловживання правом на ініціювання справи про банкрутство, вважає доцільними правовими заходами (додатково до тих, що визначені статтею 43 ГПК України) щодо недопущення зловживань правом на порушення провадження у справі про банкрутство можуть бути: а) встановлення майнової відповідальності (відшкодування в повному обсязі завданої боржнику шкоди, в тому числі репутаційних втрат); б) накладення штрафу; в) встановлення законодавчих критеріїв відсутності спору про право; г) повернення порогів щодо строків та (або) сум несплаченої заборгованості [4, с. 83].

Першою судовою процедурою, що застосовується до неплатоспроможного боржника – юридичної особи, є процедура розпорядження майном боржника. Особливостями процедури розпорядження майном боржника, на думку С.М. Грудницької та С.В. Мінковського, є: обов'язковість введення процедури розпорядження майном боржника, наявність мораторію на задоволення вимог кредиторів, що визначає підстави участі й обліку грошових зобов'язань кредиторів до боржника, спеціальний порядок здійснення господарської діяльності боржником, наявність незацікавленої фізичної особи (розпорядника майна боржника), наявність граничного строку щодо вимог кредиторів, які подають заяви з грошовими вимогами до боржника [5, с. 19]. Таким чином, на стадії розпорядження майном боржника з'являється нова фігура у справі – розпорядник майна, який повинен виявляти причини виникнення неплатоспроможності боржника та уже планувати можливі майбутні шляхи відновлення платоспроможності боржника. З приводу ролі розпорядника майна у справі про банкрутство Ю.В. Твердохліб зазначає: «З огляду на цілі, що ставляться перед цією процедурою, розпорядник майна, як суб'єкт здійснення арбітражного управління на даному етапі процедури банкрутства, буде використовувати не весь комплекс засобів відновлення платоспроможності. У процедурі розпорядження майном більшу увагу слід приділяти причинам виникнення проблеми неплатоспроможності, можливим шляхам її усунення, формуванню активу і пасиву боржника» [6, с. 124]. Враховуючи той факт, що в процедурі розпорядження майном боржника активні дії ані щодо відновлення платоспроможності боржника, ані щодо продажу його майна не вчиняються, то і зловживання на даній стадії зустрічаються вкрай рідко.

Наступною судовою процедурою, що застосовується до неплатоспроможного боржника – юридичної особи, є санація або ліквідація. П.Д. Пригуза та А.П. Пригуза зазначають, що послідовність застосування певних процедур провадження у справі про банкрутство має залежати від фінансово-економічного стану господарства боржника [7, с. 156]. Санація боржника спрямована на відновлення його платоспроможності. Саме тут вирішується основне завдання – фінансове оздоровлення господарюючого суб'єкта [8, с. 199]. Однак, не зважаючи на пріоритетність процедури санації, ліквідаційна процедура банкрутства є найпоширенішою її стадією. Напевно, більше 90 % всіх судових процесів, які з нею пов'язані, завершуються саме її запровадженням та ліквідацією боржника, вже банкрута [9].

Стадія ліквідації банкрута є не лише найпоширенішим варіантом закінчення справи про банкрутство, але і стадією, на якій допускається чи не найбільше порушень і зловживань з боку учасників такої справи. Оскільки саме в цій стадії відбувається реалізація майна банкрута, під час якої допускається чимало протиправних спроб заволодіти майном банкрута за заниженими цінами чи взагалі безоплатно. З цього приводу у науковій літературі наголошується

ся, що реалізація майна у процедурі банкрутства викликає багато питань, що обумовлено, з одного боку, складністю і одночасно недосконалістю законодавства про банкрутство, а з іншого – намаганням певних осіб (кредиторів, банкрута, учасників банкрута тощо) оскаржити результати аукціону з продажу майна хоч з якихось підстав, поставивши під сумнів, таким чином, правомірність набуття майна покупцем на аукціоні [10, с. 78].

Висновки. Проведення у справі про банкрутство складається з послідовної системи стадій та етапів, кожен з яких характеризується особливостями правових можливостей для учасників про-

цесу. Відповідно, специфіка найбільш поширених зловживань на відповідному етапі провадження у справі про банкрутство, зумовлюється специфікою відповідного етапу розгляду справи. Варто підтримати позицію тих науковців, які пропонують боротися із зловживаннями уже на етапі ініціювання справи про банкрутство. Що стосується особливостей застосування до неплатоспроможного боржника судових процедур банкрутства, то доводиться констатувати, що найбільша кількість зловживань припадає на стадію ліквідацію банкрута, оскільки саме на даній стадії здійснюється реалізація майна банкрута.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Поляков Б. М. Правонарушення в сфері банкрутства в Україні. *Санація та банкрутство*. 2016. № 1-2. С. 278–280
2. Вечірко І. О. Особливості порушення провадження у справі про банкрутство. *Санація та банкрутство*. 2013. № 4. С. 107–118.
3. Бутирський А. А. До питання вдосконалення підготовки справи до розгляду у господарському процесі. *Санація та банкрутство*. 2014. № 2. С. 97-101.
4. Маліневський О. М. Зловживання правом на порушення провадження у справі про банкрутство та заходи протидії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності»*, 18 жовтня 2019 року / [відп. ред.: А. В'язовченко, Р. Ю. Ханік-Посполітак]; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», Ф-т правн. наук, Нац. проф. спілка арбітражних керуючих України [та ін.]. Київ: [б. в.], 2019. С. 78–83.
5. Грудницька С. М., Міньковський С. В. Питання удосконалення розпорядження майном боржника у процедурі банкрутства. *Економіка та право*. 2015. № 2. С. 17–24.
6. Твердохліб Ю. В. Розпорядження майном боржника за новою редакцією Закону про банкрутство. *Санація та банкрутство*. 2015. № 1. С. 123–127.
7. Пригуза П. Д., Пригуза А. П. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18 січня 2013 року (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статей 1-21). Херсон: Видавництво «ТДС», 2013. 304 с.
8. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Ін Юре, 2011. 560 с.
9. Процедура ліквідації банкрута: вивчаємо майбутні зміни. *Юридична фірма Остін (Україна)*. URL: <https://ostinlaw.com/news/bankruptcy-liquidation-procedure-exploring-future-changes-?clang=ua> (дата звернення: 12.01.2019).
10. Бутирський А. Проблемні питання реалізації майна банкрута у ліквідаційній процедурі. *Економіка та право*. 2019. № 2 (53). С. 78–83.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.951:351.84

Гуменюк В. Є.,

*Проректор з адміністративно-господарської діяльності
Університету митної справи та фінансів*

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE

У статті досліджується поняття та зміст принципів реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Запропоновано під принципами реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення розуміти основоположні засади, що виражають суттєві ознаки та визначають спрямованість правового регулювання пенсійних правовідносин, складають предмет права пенсійного забезпечення та базуються на загальності, доступності, диференціації та стимуляції. Здійснено аналіз положень чинного законодавства, якими визначаються принципи реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення. Зазначено, що реалізація адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення має будуватися на таких принципах: принцип загальності пенсійного забезпечення; принцип доступності умов виникнення права на пенсійне забезпечення; принцип багатоманітності видів пенсійного забезпечення; принцип диференціації умов пенсійного забезпечення; принцип права вибору пенсійного забезпечення; принцип надання пенсійного забезпечення на рівні не нижче від прожиткового мінімуму; принцип здійснення пенсійного забезпечення на основі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного страхування; принцип здійснення пенсійного забезпечення за рахунок коштів у цільових фондів; принцип охорони та захисту прав громадян на пенсійне забезпечення.

З'ясовано, що старіння населення суттєво послаблює солідарну модель пенсійної системи. Якщо додати до цього типові для українців проблеми низьких зарплат та «зарплат у конвертах», виплат спеціальних пенсій, то в результаті утворюється дефіцит Пенсійного фонду. Наголошено, що в сучасних умовах надзвичайної актуальності набуває «горизонтальний» принцип соціальної справедливості. Цей принцип є системою рівних організаційних та правових умов щодо реалізації права на пенсію всім учасникам суспільного життя, що забезпечується державою. Зазначено, що основою принципу соціальної справедливості пенсійної системи є залежність трудових пенсій від трудового вкладу громадян. Обґрунтовано, що принципи, які забезпечують правотворчість у розвитку пенсійної системи, реалізацію права та єдність правопорядку в цілому, впливають на роз'яснення норм законодавства їх тлумачення.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, пенсійна система, пенсійне забезпечення, принципи, пенсія, пенсійні виплати, публічне управління, сфера пенсійного забезпечення

The article examines the concept and content of the principles of implementation of administrative and legal principles of public administration in the field of pension provision in Ukraine. It is proposed under the principles of implementing the administrative and legal principles of public administration in the field of pension provision to understand the fundamental principles that express significant features and determine the orientation of legal regulation of retirement legal relations, constitute the subject of pension provision and are based on the generalization, accessibility, differentiation and stimulation. The analysis of the provisions of the current legislation, which determines the principles of implementation of the administrative-legal principles of public administration in the field of pension provision are determined. It is noted that the implementation of the administrative and legal principles of public administration in the field of pension provision should be based on the following principles: the principle of opinion of pension provision; the principle of availability of conditions of the right to pension provision; the principle of diversity of types of pension provision; the principle of differentiation of conditions of pension provision; the principle of the election of pension provision; The principle of pension provision at the level not lower than the subsistence minimum; the principle of pension provision on the basis of compulsory state pension insurance and non-state pension insurance; the principle of pension provision at the expense of funds in target funds; Principle of protection and protection of citizens' rights to pension provision.

It is found that the aging population significantly weakens the solidarity model of the pension system. If you add a typical for Ukrainians to the problems of low salaries and "salaries in envelopes", special pensions payments, then the deficit of the Pension Fund is formed. It is emphasized that in modern conditions of extraordinary relevance acquires the "horizontal" principle of social justice. This principle is a system of equal organizational and legal conditions for the realization of retirement right to all participants in social life provided by the state. It is noted that the basis of the principle of social justice of the pension system is the dependence of labor pensions from the employment contribution of citizens. It is substantiated that the principles that provide law-making in the development of the pension system, the implementation of the right and unity of law and order in general, affect the clarification of the legislation of their interpretation.

Key words: administrative and legal principles, pension system, pensions, principles, pension, pension payments, public administration, pension sphere

Постановка проблеми. Ключову роль в процесі становлення і функціонуванні пенсійної системи відіграє держава, виступаючи гарантом стійкості і органом публічного управління, розробляючи комплекс заходів для подальшого її розвитку. Пенсійне забезпечення, що відповідає такому призначенню, яке відображає її сутність і роль у виконанні соціальної функції держави, постає в якості мети, обумовлює цілі та завдання публічного управління у сфері пенсійного забезпечення країни. Публічне управління без досягнення конкретної мети позбавлене будь-якого сенсу. Метою в публічному управлінні завжди є задоволення певної суспільної потреби, яка досягається в результаті раціонально спланованої публічно-управлінської діяльності. При цьому, мета в публічному управлінні має відповідати, щонайменше, чотирьом наступним вимогам: бути об'єктивною (враховуючи об'єктивні закономірності та тенденції розвитку суспільства), соціально вмотивованою (відповідати потребам та інтересам людини), забезпеченою ресурсами (беручи до уваги реальні можливості), системно організованою (мати відповідну логічну структуру, ієрархію). Визначення мети публічного управління у сфері пенсійного забезпечення має передбачати врахування як сучасних тенденцій суспільного розвитку, так і потреб конкретних категорій громадян, наявних ресурсних можливостей і реальної стану пенсійної системи. Такий підхід виключатиме, принаймні мінімізує, прояви суб'єктивізму при формуванні пенсійної політики і в процесі прийняття конкретних публічно-управлінських рішень щодо її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення приділено увагу в працях таких вчених-правників як: В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, С.Я. Вавженчук, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, С.В. Вишневецька, Т.З. Герасимів, Ю.М. Гришина, І.П. Жигалкін, І.В. Зуб, Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.В. Кобернюк, В.Л. Костюк, І.М. Ласько, С.С. Лукаш, А.Р. Мацюк, О.В. Москаленко, Н.О. Мельничук, О.М. Обушенко, П.Д. Пилипенко, Є.Ю. Подорожній С.В. Попов, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, О.П. Сайнецький, С.М. Синчук, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, С.М. Черноус, М.М. Шумоло, Л.П. Шумна, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Проте, наукові праці цих та інших дослідників мають концептуальне значення для розуміння принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення. Водночас новітні процеси здійснення комплексної пенсійної реформи, підвищення ефективності, прозорості, доступності права на пенсійне забезпечення, дозволяють констатувати важливість активізації адміністративно-правових публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Метою даної статті є аналіз принципів реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Принципи публічного управління у сфері пенсійного забезпечення

завжди перебували в центрі уваги дослідників. Ще за радянських часів у юридичній літературі були розроблені принципи пенсійного забезпечення робітників і службовців, єдиної пенсійної системи, радянської системи пенсійного забезпечення. Принципи, на яких базувалася сфера пенсійного забезпечення ще в радянські часи, в сучасних умовах були суттєво змінені, а окремі з них взагалі втратили власне значення або потребують кардинального оновлення. Видається, що у зв'язку із запровадження в Україні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення є цілком логічним та обґрунтованим бачити зміну підходів до принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення. Зокрема, мова йде про обов'язковість врахування таких принципів, як доступність та загальність умов реалізації права на пенсійне забезпечення, багатоманітність існуючих видів пенсійного забезпечення [1, с. 199], чітка диференціація норм та умов пенсійного забезпечення, гарантування пенсійних виплат на рівні не нижче від прожиткового мінімуму, реалізація пенсійного забезпечення за рахунок коштів Пенсійного фонду України [2, с. 78], реалізація публічного управління виключно державними органами [3, с. 29], забезпечення соціально-трудова реабілітації та стимулювання мотивації до трудової діяльності тих громадян, які частково втратили працездатність. Саме ці постулати, на думку багатьох сучасних дослідників повинні стати невід'ємною частиною системи принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Подібних же поглядів щодо основних принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення дотримуються і Л.В. Діденко та В.С. Тітор. Але, зважаючи на запровадження в Україні трирівневої системи пенсійного забезпечення, вони уточнюють, що обов'язково повинні бути встановлені принципи здійснення пенсійного забезпечення лише за рахунок коштів Державного бюджету, державного Пенсійного та Накопичувального фондів та недержавних пенсійних фондів, принципи реалізації пенсійного забезпечення державними органами безпосередньо або під державним контролем та наглядом, а також виокремлює ще декілька власних принципів: принцип пенсійного забезпечення на засадах обов'язкового і добровільного страхування та принцип, відповідно з яким визначення форми і виду пенсійного забезпечення повинні встановлюватися виключно законами України [4, с. 81-82].

Т.М. Пахомова виокремлює наступні принципи публічного управління у сфері пенсійного забезпечення: принципи поєднання накопичувальної та солідарної та пенсійних систем, особистої відповідальності працівника за рівень власного матеріального забезпечення під час виходу на пенсію, обов'язкове забезпечення пенсіями в усіх випадках втрати працездатності, обов'язкове державне пенсійне страхування для всіх без винятку найманих і самозайнятих працівників та призначення пенсій лише тим з них, які раніше робив внески, принцип права вибору форми пенсійних виплат та поєднання

пенсійного забезпечення з усіма іншими соціальними виплатами [5, с. 67].

Вчені В. Баранова, Є. Кулікова в сучасних дослідженнях у галузі права соціального забезпечення наголошують на суттєвій різниці принципів пенсійного забезпечення, а не принципів пенсійного права. Так, принципами пенсійного забезпечення вони вважають нарахування пенсій на базі індивідуального заробітку та встановлення їх у фіксованих розмірах, які дорівнюють мінімальним (якщо обчислити пенсію з індивідуального заробітку неможливо), обмеження максимального розміру трудових пенсій (прямо або опосередковано) встановленим певним максимальним розміром, встановлення відповідних компенсаційних надбавок до пенсій (крім пенсії по інвалідності), в тому числі вище їх максимального розміру та інші [6, с. 9-10].

К.В. Драганчук принципами публічного управління у сфері пенсійного забезпечення вважає те, що: кожний громадянин має право на пенсію у випадку втрати працездатності (за віком, по інвалідності та в інших, передбачених законодавством випадках); кожний працюючий за трудовим договором (контрактом) підлягає обов'язковому державному пенсійному страхуванню; кожний застрахований має право на трудову пенсію у відповідності із тривалістю страхування та рівнем заробітку; кошти обов'язкового державного пенсійного страхування повинні використовуватись виключно на пенсійне забезпечення застрахованих за правилами і нормами, встановленими законодавством. Частина цих коштів повинна бути централізована і перерозподілятися з метою забезпечення пенсійних гарантій громадян незалежно від їх місця проживання [7, с. 65]. А витрати на пенсійне забезпечення осіб, які не брали участі в пенсійному страхуванні, покриваються за рахунок коштів державного бюджету.

У дисертаційному дослідженні О.Є. Буряченка наведений досить об'ємний перелік принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення: принцип загальності та доступності умов реалізації прав на пенсію принцип особистої відповідальності працівника за рівень свого матеріального забезпечення при виході на пенсію; принцип забезпечення пенсією на рівні не нижче від прожиткового мінімуму; принцип багатоманітності видів пенсійного забезпечення; принцип диференціації умов пенсійного забезпечення; принцип обов'язковості державного пенсійного страхування для всіх найманих та само зайнятих працівників і призначення пенсій тільки тим, хто сплачував внески; принцип права вибору пенсійних виплат та поєднання пенсійного забезпечення з іншими соціальними виплатами; принцип здійснення пенсійного забезпечення за рахунок коштів державного Пенсійного фонду України; принцип здійснення пенсійного забезпечення державними органами [8, с. 7].

Наведені думки дослідників дозволяють сформулювати власну систему принципів реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Першим принципом реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення слід вважати принцип загальності пенсійного забезпечення. Він означає, що право на пенсійне забезпечення має загальне коло осіб та законодавством не передбачається будь-яких обмежень у праві на отримання пенсійного забезпечення за ознаками раси, статі, політичних поглядів, релігійних чи інших переконань, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, а також за мовними чи іншими ознаками [9, с. 34]. Загальність реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення виявляється й у наданні громадянам матеріального забезпечення в разі повної або часткової втрати працездатності незалежно від її причин (віку, хвороби, трудового каліцтва або професійного захворювання).

Важливим принципом реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення є також принцип доступності умов виникнення права на пенсійне забезпечення. Як відомо, пенсійний вік в Україні до недавнього часу був одним з найнижчих серед інших держав. Усі вимоги до тривалості страхового стажу для виникнення права на різні види пенсійного забезпечення повинні також були доступними. Разом з тим, у зв'язку з проведенням пенсійної реформи та прийняттям Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», відповідно до якого для призначення пенсії за віком у повному обсязі вітчизняне законодавство вимагає наявності тридцяти п'яти років страхового стажу для чоловіків та тридцяти років такого стажу у жінок [10], що, на наш погляд, негативно впливає на реалізацію принципу доступності. Законодавчі зміни негативно вплинули на реалізацію принципу доступності також при наявності спеціального страхового стажу та на виникнення права на пенсію по інвалідності, де пенсійний стаж зріс майже втричі.

Наступний принцип - принцип багатоманітності видів пенсійного забезпечення полягає в тому, що сферу пенсійного забезпечення України складає як загальнообов'язкове державне, так і добровільне недержавне пенсійне забезпечення [11]. В солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування передбачено виплату таких страхових пенсій: за віком, по інвалідності, у зв'язку із втратою годувальника. Виплачується також державна пенсія - пенсія за вислугу років. Для певних категорій осіб, визначених законом, може призначатися додаткова пенсія - за особливі заслуги перед Україною. Крім того, у загальнообов'язковій накопичувальній пенсійній системі передбачаються довічна пенсія з установленими періодом, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя та одноразова виплата.

Щодо принципу диференціації умов пенсійного забезпечення, то можна цілком погодитися із П.М. Корневою, яка стверджує, що сутність цього принципу полягає в тому, що умови призначення

пенсійного забезпечення неоднакові і залежать від певних підстав: від статі (зниження жінкам віку і стажу роботи); виду, сфери, характеру і умов трудової діяльності та її тривалості (пенсії за віком на пільгових умовах працівникам, які працювали за Списком № 1 та № 2, пенсії за вислугу років); причини настання інвалідності або смерті (настання інвалідності чи смерті особи внаслідок трудового каліцтва, професійного захворювання); правового статусу особи (передбачені різні вимоги до пенсійного віку та страхового стажу для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, учасникам та інвалідам війни, членам сімей загиблих військовослужбовців, багатодітним матерям, інвалідам по зору I групи та деяким іншим особам) [12, с. 178-179]. Диференціюються також розміри пенсійного забезпечення також залежно від: виду, сфери і характеру діяльності (деяким категоріям працівників передбачається підвищений розмір пенсій); тривалості страхового стажу (вислугу років); в) розміру заробітку, з якого нараховується пенсія; тяжкості інвалідності; суми внесків до Накопичувального фонду та недержавних пенсійних фондів та деяких інших обставин. Різним є й порядок призначення пенсійного забезпечення, оскільки крім порядку, визначеного законом для загального кола осіб, для окремих категорій осіб спеціальними законами передбачений особливий порядок призначення пенсій (наприклад, для державних службовців, для військовослужбовців, народних депутатів, суддів, працівників прокуратури, органів внутрішніх справ та інших категорій працівників).

Своє значення підтверджує принцип права вибору пенсійного забезпечення. Вітчизняним законодавством передбачається, що у разі, якщо особа одночасно має право на декілька видів пенсій, то вона має право обрати та отримувати лише один вид пенсії [13, с. 84]. Тобто, в кожному із трьох рівнів системи пенсійного забезпечення застрахована особа може отримувати по одному виду пенсії.

Наступний принцип - принцип надання пенсійного забезпечення на рівні не нижче від прожиткового мінімуму впливає із положень ч. 3 ст. 46 Конституції України, де зазначено, що пенсії, інші види соціальних виплат і допомог, що є основним джерелом існування, повинні забезпечувати рівень життя, не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законом [14], а також ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до якої мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність [15]. Проте, законодавчі акти не закріплюють такої норми стосовно пенсії по інвалідності та пенсії у зв'язку із втратою годувальника.

Заслуговує на увагу також принцип здійснення пенсійного забезпечення на основі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного страхування. Пенсійне законодавство України передбачає, що право на пенсійне забезпечення мають лише ті особи, які застраховані в системі загальнообов'язкового

державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення. Також чітко встановлений перелік осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та тих осіб, які можуть на добровільних засадах приймати участь у цьому страхуванні [16, с. 397]. При цьому, особа має не лише підлягати пенсійному страхуванню, а і сплачувати чи за неї мають сплачуватися страхові внески, оскільки пенсійне забезпечення здійснюється лише за умови сплати страхових внесків та наявності, як правило, страхового стажу відповідної тривалості.

Важливе значення має вимога дотримання принципу здійснення пенсійного забезпечення за рахунок коштів у цільових фондів (Пенсійного фонду України, Накопичувального фонду, Фонду соціального страхування від нещасних випадків, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету. Реформування системи пенсійного забезпечення України та запровадження трьох її рівнів призвело до звільнення держави від виплати деяких видів пенсій та розмежування джерел фінансування пенсійного забезпечення. Так, Пенсійний фонд України фінансує виплату страхових пенсій, що передбачені солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (пенсії за віком, пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного роботою, інвалідності з дитинства), пенсії у зв'язку із стратою годувальника, якщо смерть годувальника не пов'язана з трудовим каліцтвом чи професійним захворюванням) [17, с. 69]. За рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків фінансується виплата пенсії по інвалідності та пенсії у зв'язку із втратою годувальника, якщо інвалідність або смерть особи пов'язані з нещасним випадком на виробництві чи професійним захворюванням. У разі запровадження другого рівня - накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування - виплата пенсій (довічної пенсії з установленим періодом, довічної обумовленої пенсії, довічної пенсії подружжя, одноразової виплати) буде здійснюватися за рахунок коштів, які акумулюватимуться в Накопичувальному фонді. Система недержавного пенсійного забезпечення передбачає виплату пенсій (пенсії на визначений строк, довічної пенсії, одноразової пенсійної виплати) недержавними пенсійними фондами. І тільки виплата пенсії за вислугу років та пенсії за особливі заслуги перед Україною фінансується за рахунок Державного бюджету.

І останнім принципом реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення є принцип охорони та захисту прав громадян на пенсійне забезпечення. Цей принцип знаходить відображення в багатьох вітчизняних нормативно-правових актах. Так, він закріплений у ст. 46 Конституції України, відповідно до якої держава гарантує пенсійне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, а також у старості та в інших

випадках, передбачених законом [18, с. 479]. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел пенсійного забезпечення на рівні, що не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Висновки. Таким чином, виходячи із сутності відносин і призначення пенсійного забезпечення, під принципами реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення слід розуміти основні положення, що відображають сутність і зміст публічного управління в даній сфері, зумовлюють його внутрішню єдність та визначають перспективи розвитку. У публічному управлінні у сфері пенсійного забезпечення діють основоположні, загально правові, галузеві принципи, а також принципи його окремих інститутів. Ана-

ліз законодавчих та підзаконних актів дозволяє зробити висновок, що в Україні кожній особі, яка має право на пенсію, держава гарантує вставлені законом види і розміри пенсії. У разі порушення пенсійних прав кожен має право на їх поновлення в судовому порядку. Отже, принципи, які забезпечують публічного управління у сфері пенсійного забезпечення, реалізацію права та єдність правопорядку в цілому, дозволяють глибше з'ясувати сенс конкретних норм чинного законодавства та відіграють важливу роль у їх тлумаченні. Крім того, принципи, що є критеріями легітимності чинного законодавства, можуть бути використані для оцінки його змісту. В цілому, чітке визначення та наповнення конкретним змістом мети, завдань та принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення є основою для постійного розвитку та вдосконалення пенсійного забезпечення населення країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Підлипна Р.П. Передумови реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління.* 2020. Т. 31(70), № 1. С. 196-201.
2. Кривошлик Т. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у системі пенсійного забезпечення України. *Економічний аналіз.* 2020. Т. 30, № 1(2). С. 75-82.
3. Кравченко М.В. Актуальні питання підвищення ефективності системи пенсійного забезпечення. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток.* 2019. № 1. С. 27-32.
4. Діденко Л.В., Тітор В.С. Сучасний стан системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України.* 2020. № 1-2. С. 76-86.
5. Пахомова Т.М. Стан та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій.* 2015. № 3. С. 65-70.
6. Баранова В., Кулікова Є. Система пенсійного забезпечення України та євроінтеграційні процеси. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2016. № 1. С. 5-16.
7. Драганчук К.В. «Деякі проблеми перекладу термінів страхового права у галузі пенсійного забезпечення». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* 2017. Вип. 2. С. 63-67.
8. Буряченко О.Є. Пенсійна система в Україні: історія становлення і теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. Одеса, 2017. 20 с.
9. Сокурченко О.А. Основні принципи пенсійного забезпечення в Україні. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Право.* 2020. Вип. 8. С. 33-36.
10. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3669-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
11. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1788-XII. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
12. Корнева П.М. До питання про правове забезпечення принципу справедливості у пенсійному забезпеченні. *Держава і право. Серія : Юридичні науки.* 2015. Вип. 70. С. 173-184.
13. Салькова Т.В. Методологічні принципи державного управління системою пенсійного забезпечення в Україні. *Публічне адміністрування : наукові дослідження та розвиток.* 2016. № 2. С. 81-90.
14. Конституція України : Основний закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>.
15. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
16. Молоток І.Ф. Щодо визначення поняття «принципи спеціального пенсійного забезпечення». *Форум права.* 2013. № 3. С. 395-400.
17. Богославець С.В. Правова природа принципів недержавного пенсійного забезпечення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Право».* 2012. Вип. 18. С. 67-72.
18. Колеснік-Омельченко Т.В. Роль принципів соціального забезпечення у правовому регулюванні правовідносин з пенсійного забезпечення громадян України. *Форум права.* 2011. № 1. С. 478-483.

Мазурик Р. В.,
кандидат юридичних наук,
здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук
Університету митної справи та фінансів

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОБЛАСНИХ ПРОКУРАТУР: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE ORGANIZATION OF ACTIVITY OF REGIONAL PROSECUTOR'S OFFICES: LEGAL BASES AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

У науковій публікації досліджується питання використання цифрових технологій в організації діяльності обласних прокуратур. Визначається роль інноваційних технологій автоматизації та інформатизації публічного управління в процесі удосконалення реалізації функцій прокуратури України.

Методологія даного дослідження спирається на органічне поєднання філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, серед яких ключову роль відіграють закони філософського методу діалектики (єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні), а також прийом «заперечення заперечення». Серед загальнонаукових методів дослідження застосовуються прийоми логічного методу (аналіз, синтез, дедукція та індукція), системний та структурно-функціональний методи, прийоми соціологічного методу тощо. Із спеціально-юридичних методів дослідження використовуються методи юридичної логіки та юридичної статистики, методологія порівняльного правознавства, метод юридичної догматики (як різновид аксіоматичного методу) та метод юридичного моделювання.

Аналізуються актуальні питання адміністративно-правового забезпечення цифровізації діяльності обласних прокуратур, впровадження інноваційних технологій, включаючи технологію штучного інтелекту.

Зазначається, що повний перехід на електронний документообіг, реалізація концепції електронного кримінального провадження та загальна цифровізація діяльності органів прокуратури сприятимуть удосконаленню та підвищенню ефективності реалізації передбачених Конституцією функцій прокуратури України.

Вказується на необхідність повного технічного переоснащення обласних прокуратур з метою забезпечення ефективної роботи інформаційно-пошукових систем, систем електронного документообігу та обміну інформацією між структурними підрозділами органів прокуратури та іншими органами публічної адміністрації.

Формулюється висновок щодо необхідності розробки та прийняття окремого наказу Генерального прокурора щодо повного переходу на електронний документообіг в системі органів прокуратури та використання технології штучного інтелекту в роботі зі зверненнями громадян, а також в процесі обміну інформацією з іншими органами публічної адміністрації.

Ключові слова: прокуратура, інформаційні технології, автоматизація, цифровізація, обласні прокуратури, функції, електронне провадження, документообіг, адміністративно-правове забезпечення, накази.

The scientific publication devoted to the use of digital technologies in the organization of regional prosecutor's offices. The role of innovative technologies of automation and informatization of public administration in the process of improving the implementation of the functions of the Prosecutor's Office of Ukraine is determined.

The methodology of this study is based on an organic combination of philosophical, general and special legal research methods, among which the key role is played by the laws of the philosophical method of dialectics (unity and struggle of opposites, the transition from quantitative to qualitative). Among the general scientific research methods are the methods of the logical method (analysis, synthesis, deduction and induction), system and structural-functional methods, methods of the sociological method, etc. The methods of legal logic and legal statistics, the methodology of comparative jurisprudence, the method of legal dogma (as a kind of axiomatic method) and the method of legal modeling are used as special legal research methods.

Topical issues of administrative and legal support for digitalization of regional prosecutor's offices, introduction of innovative technologies, including artificial intelligence technology are analyzed.

It is noted that the full transition to electronic document management, the implementation of the concept of electronic criminal proceedings and the general digitalization of the prosecutor's office will help improve and enhance the effectiveness of the Constitution of the Prosecutor's Office of Ukraine.

The need for complete technical re-equipment of regional prosecutor's offices in order to ensure the effective operation of information retrieval systems, electronic document management systems and information exchange between structural units of the prosecutor's office and other public administration bodies is indicated.

An opinion is formulated on the need to develop and adopt a separate order of the Prosecutor General on the full transition to electronic document management in the system of prosecutors and the use of artificial intelligence technology in dealing with citizens, as well as in the exchange of information with other public administration bodies.

Key words: prosecutor's office, information technologies, automation, digitalization, regional prosecutor's offices, functions, electronic proceedings, document circulation, administrative and legal support, orders.

Вступ. Організація діяльності прокуратури України на сучасному етапі державотворення повинна включати всі інноваційні способи та прийоми здійснення публічного управління, включаючи використання нових інформаційних технологій. Циф-

ровізація публічно-правових відносин забезпечує оптимізацію реалізації основних функцій держави органами публічної адміністрації та надання якісних адміністративних послуг громадянам. Перехід на електронний документообіг дозволяє раціональ-

но використовувати матеріально-технічні ресурси, а також оптимізувати час надання публічних послуг.

Все більшої актуальності набуває питання використання технології штучного інтелекту в процесі обробки інформації, прийняття управлінських рішень, а також надання адміністративних послуг громадянам. Висловлюються пропозиції щодо використання штучного інтелекту в процесі здійснення правосуддя для розгляду та вирішення типових юридичних справ. Також ставиться питання про використання можливостей штучного інтелекту для оцінки ступеня суспільної небезпеки конкретних осіб в процесі прийняття рішення про обрання запобіжного заходу, умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання, враховуючи всю доступну інформацію про особу та результати незалежного аналітичного аналізу варіантів її потенційної поведінки за допомогою спеціального програмного забезпечення.

Вищевикладене обумовлює як теоретичну, так і практичну значимість дослідження питання використання цифрових технологій в діяльності обласних прокуратур та відповідного адміністративно-правового забезпечення вказаних процесів.

Методологія даного дослідження спирається на органічне поєднання філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, серед яких ключову роль відіграють закони філософського методу діалектики (єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні), а також прийом «заперечення заперечення». Серед загальнонаукових методів дослідження застосовуються прийоми логічного методу (аналіз, синтез, дедукція та індукція), системний та структурно-функціональний методи, прийоми соціологічного методу тощо. Із спеціально-юридичних методів дослідження використовуються методи юридичної логіки та юридичної статистики, методологія порівняльного правознавства, метод юридичної догматики (як різновид аксіоматичного методу) та метод юридичного моделювання.

Питання адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів досліджуються в роботах фахівців у сфері адміністративного права, серед яких роботи О. Бандурки, В. Бевзенка, М. Віхляєва, Н. Губерської, С. Гусарова, Р. Калюжного, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, В. Курила, Д. Лук'янця, Д. Лученка, П. Лютікова, Р. Мельника, О. Миколенка, Н. Нижник, Д. Приймаченка, Ю. Севрука, С. Стеценка, В. Сухоноса, М. Тищенко, А. Школика та інших вчених-адміністративістів.

Актуальні питання адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності органів прокуратури досліджували в своїх працях такі відомі науковці як О. Агеєв, М. Івчук, О. Іщук, С. Кулинич, В. Миколенко, Є. Попович, В. Сухонос, Н. Холодницький, В. Шуба, М. Якимчук та інші відомі науковці.

Із останніх досліджень адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності органів

прокуратури слід відзначити роботи Ю. Чаплинської «Адміністративно-правове забезпечення реформування органів прокуратури України» [1], П. Шаганенко «Адміністративно-правове регулювання організаційного забезпечення діяльності органів прокуратури» [2], С. Циганка «Поняття і зміст адміністративно-правового забезпечення діяльності прокуратури України» [3], О. Баганця «Адміністративно-правове забезпечення реформи органів прокуратури України» [4], В. Карпунцова «Процесуальна компетенція органів прокуратури України: адміністративно-правовий аспект» [5].

З метою дослідження питання використання цифрових технологій в діяльності органів публічної адміністрації використано монографію «Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід» [6], а також публікацію «Використання інформаційних технологій в публічному адмініструванні: досвід України та європейські орієнтири» [7].

Проте, питання використання цифрових технологій в діяльності обласних прокуратур ще не було предметом окремого дослідження, що актуалізує необхідність доктринального аналізу зазначеної теми.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження питання використання цифрових технологій в організації діяльності обласних прокуратур. Для досягнення даної мети необхідно виконати наступні завдання: дослідити правові засади використання інноваційних інформаційних технологій в діяльності органів прокуратури, визначити актуальні проблеми у вказаній сфері суспільних відносин, сформулювати пропозиції щодо актуальних напрямів удосконалення адміністративно-правового забезпечення цифровізації діяльності обласних прокуратур.

Результати дослідження. Активний розвиток інформаційних технологій впливає майже на всі сфери суспільного життя, включаючи діяльність правоохоронних органів. Автоматизація та інформатизація системи публічного управління дозволяє суттєво оптимізувати процеси надання адміністративних послуг, прискорити обмін інформацією між органами публічної адміністрації та забезпечити досягнення соціально значущих результатів їх діяльності. Офіс Генерального прокурора приділяє значну увагу питанням удосконалення порядку, а також окремих способів та прийомів реалізації передбачених Конституцією функцій прокуратури.

Так, Наказом Генерального прокурора від 16 жовтня 2020 р. № 489 затверджено Стратегію розвитку прокуратури на 2021-2023 роки.

Згідно із підпунктом 2.1.2. вказаної Стратегії удосконалення методів і заходів забезпечення високого рівня якості реалізації конституційних функцій прокуратури включає:

- використання новітніх технологій з метою оптимізації системи документообігу, поступової мінімізації паперового документообігу (інтеграція інформаційних електронних систем, впровадження

у роботу органів прокуратури, в єдину систему; розроблення та впровадження системи електронного управління кримінальним провадженням; автоматизація обміну даними з іншими системами та базами даних; поетапна інтеграція системи електронного управління кримінальним провадженням у роботу всіх органів досудового розслідування та суду в усіх регіонах України);

- впровадження системи автоматизованого розподілу кримінальних проваджень серед прокурорів із урахуванням встановлених чітких об'єктивних критеріїв (включно з критерієм спеціалізації) у поєднанні з гарантіями захисту від можливого зловживання [8].

Важливим напрямом удосконалення адміністративно-правового забезпечення цифровізації діяльності обласних прокуратур є повний перехід на електронний документообіг в рамках загальнодержавної Концепції розвитку електронного урядування в Україні [9], адже розвиток електронного урядування визначено урядом одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління. Також у рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна має забезпечити комплексний розвиток електронного урядування відповідно до європейських вимог.

Перехід на електронний документообіг в органах публічної адміністрації в загальному вигляді регламентовано Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» [10] та Постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55 «Деякі питання документування управлінської діяльності», якою затверджено «Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну», «Типову інструкцію з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади» та «Регламент організації взаємодії органів виконавчої влади в електронній формі» [11].

Зазначені нормативно-правові акти регулюють порядок проходження електронного документа з моменту його створення або одержання і до моменту відправлення або передавання до архівного підрозділу установи.

Так, згідно із п. 2 Типової інструкції з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, основна форма провадження діловодства в установах є електронна (що наразі не відповідає дійсності). Документування управлінської інформації в установах здійснюється в електронній формі із застосуванням кваліфікованого електронного підпису, кваліфікованої електронної печатки та кваліфікованої електронної позначки часу, крім випадків наявності обґрунтованих підстав для документування управлінської інформації у паперовій формі, яки-

ми визнаються: документи, що містять інформацію з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом; електронні документи, що не можуть бути застосовані як оригінал згідно з вимогами закону; документи, вимога щодо опрацювання яких у паперовій формі встановлена актами Кабінету Міністрів України [11].

На практиці більшість документів, які опрацьовуються в органах прокуратури, підпадає під зазначені критерії, тому електронний документообіг функціонує у формі дублювання паперових носіїв інформації, що тільки ускладнює роботу прокурорів.

Зазначена вище Інструкція поширюється на всі електронні документи, що створюються, відправляються або одержуються Секретаріатом Кабінету Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади, підприємствами, установами, організаціями, що належать до сфери управління центральних або місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим [11].

Вищевикладене обумовлює необхідність та доцільність прийняття окремого наказу Генерального прокурора щодо повного переходу на електронний документообіг між структурними та територіальними підрозділами Офісу Генерального прокуратури, обласних та окружних прокуратур та іншими органами публічної адміністрації з використанням технології цифрового підпису. Листи, контрольні завдання, документи-організаційно-методичного характеру, доручення та відповіді на них, а також супровідні листи повинні надсилатися лише в електронній формі, без зайвого дублювання на паперових носіях інформації. Повний перехід на електронний документообіг дозволить не тільки суттєво зекономити бюджетні кошти на витратні матеріали для друку документів, але й значно скоротити час підготовки, відправки та опрацювання службової документації в системі органів прокуратури. Окремо слід передбачити обов'язок прокурорів надавати паперові відповіді на звернення тих громадян, які окремо зазначають у зверненні чи запиті, що не мають електронної пошти (або доступу до неї) для отримання електронної форми відповіді (електронних документів) незалежно від причини.

На офіційному сайті Офісу Генерального прокурора справедливо зазначено, що цифрова держава неможлива без цифрового правосуддя. Це і запорука зручності контакту громадян та держорганів, і автоматизація та оптимізація процесів всередині системи, що робить її більш ефективною. Саме тому прокуратура перебуває в безперервній ІТ-трансформації. Процес діджиталізації прокуратури відбувається в рамках загальнодержавної стратегії розвитку електронного урядування. Важливим її етапом має стати старт повноцінної роботи електронного кримінального провадження – інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування. E-case

дозволить пришвидшити процес проходження процесуальних документів, передачі справ. Дані будуть доступні онлайн для слідчих, дізнавачів, прокурорів, слідчих суддів та суду. Крім того система спростить процедуру доступу до матеріалів сторони захисту. Перші серйозні кроки до її впровадження вже зроблено – напрацьоване нормативне підґрунтя для дії електронного провадження. Верховна Рада України в першому читанні проголосувала внесений Президентом до Парламенту, як невідкладний, законопроект щодо відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України [12].

Паралельно в Офісі Генерального прокурора триває робота над масштабним проектом цифрової прокуратури. Через об'єднання можливостей інформаційних систем відомства, він вже сьогодні дозволяє прокуратурі виконувати свої конституційні функції у взаємодії з правоохоронними та судовими органами на новому рівні з використанням сучасних технологій. Створюється надійна система захисту інформації, здійснюється робота над удосконаленням технологічного потенціалу прокуратури та розширенням взаємодії з іншими державними інформаційними системами, що сприятиме досягненню результатів, які ставить перед прокуратурою суспільство. Зокрема, постійно розвивається та адаптується до нових вимог Єдиний реєстр досудових розслідувань, ЄРДР стає більш функціональним та зручним. Нещодавно в Реєстрі був створений новий модуль – «Робочий кабінет процесуального керівника». Він допомагає прокурорам здійснювати контроль за дотриманням строків розслідування, а також за додержанням законів при прийнятті рішень про зупинення, закриття провадження, зміну підслідності. Навантаження на процесуального керівника, наприклад у прокуратурі м. Києва, до 1000 кримінальних проваджень. Цей інструмент дозволяє тримати ключові процеси в них, як на долоні [12].

Реєстр забезпечує в онлайн режимі цілодобово і щоденно роботу більше 32 тисяч користувачів органів прокуратури, поліції, служби безпеки, фіскальної служби, ДБР та НАБУ. За весь час його існування зареєстровано майже 9 мільйонів кримінальних правопорушень. Щоденно в системі реєструється понад 3 тисячі злочинів та проступків, фіксується інформація про більш ніж 35 тисяч процесуальних дій і рішень. Інтеграційний сервіс за добу забезпечує передачу майже 15 тисяч повідомлень між інформаційними системами Офісу Генерального прокурора та МВС, сотень вироків – з автоматизованої системи документообігу суду [12].

На базі Єдиного реєстру досудових розслідувань автоматично формується не лише звітність та інформаційні матеріали про стан злочинності, а й звіти про роботу органів досудового розслідування. Загалом на сьогодні в системі генерується понад 600 тисяч показників. Крім того, планується розробка єдиної в державі звітності про правопорушення з ознаками корупції, пов'язані з легалізацією майна, одержаного злочинним шляхом та щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Також відбувається підготовка

до запуску на базі ЄРДР інтерактивної карти злочинності в державі, яка відкриє громадянам доступ не тільки до інформації про зареєстровані протиправні кримінальні діяння в Україні, а й в окремих областях, територіальних громадах, містах і селах [12].

Інтерактивна карта злочинності дозволить об'єктивно визначати ступінь ефективності діяльності обласних прокуратур та оперативно реагувати на зростання кількісних показників (зростання злочинності) в окремих регіонах.

Крім того, в органах прокуратури постійно вдосконалюється система електронного документообігу. Користувачами «СЕД» наразі є близько 13 тисяч працівників органів прокуратури. А база даних зареєстрованих в органах прокуратури України документів усіх видів на сьогодні налічує близько 7 мільйонів одиниць. Нещодавно запроваджено функціонал обміну електронними документами між Офісом Генерального прокурора, обласними та окружними прокуратурами із застосуванням засобів інформаційної системи «СЕД» як по вертикалі, так і по горизонталі. В межах прокуратури поступово впроваджується так званий «paperless» – відмову від використання паперових документів у межах чинного законодавства. У річному вимірі економія матеріально-технічних засобів, зокрема, паперу, може становити близько 12 мільйонів сторінок, або 24 тисячі пачок офісного паперу, що відповідає приблизно 3 гектарам збереженого лісу [12].

Масштабна ІТ інфраструктура органів прокуратури України потребує надійного захисту, адже протягом останніх років велика кількість державних органів були атаковані групами хакерів. Спроб уражень та зламів протягом 2020-2021 років зазнали і системи Офісу Генпрокурора. Для протидії таким атакам було використано сучасні програмні та апаратні засоби виробництва світових лідерів у галузі інформаційної безпеки. Завдяки ефективній роботі фахівців Офісу, відповідальних за напрямок інформбезпеки, було виявлено та успішно знешкоджено атаку хакерського угруповання Sandworm, яке пов'язують з урядом Російської Федерації. Також у органах прокуратури України розпочато процес створення єдиної системи виявлення та протидії мережевим атакам нового покоління, яка дозволить централізовано керувати політиками безпеки та протидіяти кіберзагрозам, які виникають. Протягом 2021 року елементами такої системи будуть забезпечені всі обласні прокуратури [12].

Важливу роль в процесі удосконалення організації діяльності обласних прокуратур відіграють інноваційні підходи до формування нової концепції організації діяльності органів публічної адміністрації з використанням технології штучного інтелекту.

Україна є членом Спеціального комітету із штучного інтелекту при Раді Європи та у жовтні 2019 року приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту (Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449).

У зв'язку із впровадженням електронного урядування важливим кроком у напрямку інформатизації відносин публічного управління стало схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні.

Відповідно до вказаної Концепції, впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. В концепції підкреслено, що відсутність концептуальних засад державної політики в галузі штучного інтелекту не дозволяє створювати та розвивати конкурентоспроможне середовище в зазначених сферах діяльності [13].

Пріоритетними напрямками реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні визначено: зайняття Україною значного сегмента світового ринку технологій штучного інтелекту та провідних позицій у міжнародних рейтингах (AI Readiness Index by Oxford Insights, AI Index by Stanford University тощо) завдяки потужному науковому потенціалу та розвитку національної IT-індустрії; впровадження технологій штучного інтелекту у сфері освіти, економіки, публічного управління, кібербезпеки, оборони та інших сферах (включаючи сфери діяльності прокуратури України) для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності України на міжнародному ринку; забезпечення доступу до інформації (баз даних, електронних реєстрів, класифікацій тощо), її використання під час розроблення технологій штучного інтелекту для удосконалення системи надання адміністративних послуг суб'єктами владних повноважень органів публічної адміністрації [13].

Реалізація Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні передбачена на період до 2030 року, що надає можливість органам публічної адміністрації забезпечити належне адміністративно-правове регулювання використання штучного інтелекту у сфері організації діяльності органів публічної адміністрації. Для досягнення мети Концепції у сфері публічного управління передбачено забезпечення виконання наступних актуальних завдань: формування переліку адміністративних послуг, рішення за якими приймаються автоматично, за мінімальної участі державних службовців; запровадження діалогового інтерфейсу для електронних адміністративних послуг із застосуванням технологій штучного інтелекту; розвиток технологій штучного інтелекту для цифрової ідентифікації та верифікації осіб, у тому числі для надання державних послуг (ідентифікація осіб, які звертаються із зверненнями до органів прокуратури України з метою надання персоніфікованих відповідей на звернення із урахуванням доступної інформації про особу, що забезпечить належний захист персональних даних та дозволить максимально конкретизувати зміст консультації у відповідності до потреб та інтересів суб'єкта звернення); застосування технологій штучного інтелекту для проведення аналізу, прогнозування та моделювання розвитку показників

ефективності системи публічного управління, окремих галузей економіки під час планування, технічного регулювання та стандартизації; оптимізація процесів аналізу та оцінки міжнародних інформаційних, політичних, економічних та оборонних трендів для використання таких результатів під час прийняття управлінських рішень у зовнішній та внутрішній політиці України; застосування технологій штучного інтелекту для виявлення недобросовісної практики в діяльності посадових осіб та державних службовців за різними напрямками шляхом проведення аналізу текстів управлінських рішень суб'єктів владних повноважень та інших даних, які формуються в автоматизованих комп'ютеризованих системах (державних реєстрах) під час провадження такої діяльності (виявлення корупційних ризиків в діяльності прокуратури України та фактів недобросовісного виконання обов'язків окремими прокурорами).

Крім того, для розв'язання проблем, пов'язаних із функціонуванням державних реєстрів, кадастрів, баз даних, архівів, власником яких є держава, в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні передбачено: визначення напрямів конвертації даних в електронну форму, створення (у разі відсутності) або актуалізація та очищення наявних державних електронних інформаційних ресурсів, забезпечення у рамках розвитку відкритих даних пріоритетності оприлюднення динамічних даних (забезпечення прозорості діяльності органів прокуратури); оприлюднення таких даних у режимі реального часу через прикладний програмний інтерфейс [13].

Таким чином, практична реалізація Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні дозволить максимально оптимізувати діяльність обласних прокуратур та органів прокуратури в цілому та підвищити якість надання публічних послуг в режимі онлайн в будь-який час доби та незалежно від місця розташування суб'єкта звернення та органу прокуратури.

Важливим напрямом удосконалення організації діяльності обласних прокуратур з використанням цифрових технологій є розвиток офіційного веб-сайту Офісу Генерального прокурора, наповнення його інтерактивними картами, на яких будуть відображатись результати роботи всіх обласних прокуратур, стан злочинності та результати реалізації функції представництва інтересів держави в суді органами прокуратури, типові відповіді на звернення громадян у всіх регіонах та інша необхідна інформація. Правовою основою даного напрямку діяльності прокуратури є Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади [14], а також Наказ Генерального прокурора від 11.11.2020 р. № 520 «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури» [15].

Висновки. Проведене дослідження питання використання цифрових технологій в організації діяльності обласних прокуратур дозволило сформулювати висновок про те, що повний перехід на електронний документообіг, реалізація концепції електронного кримінального провадження та загальна

цифровізація діяльності органів прокуратури сприятимуть удосконаленню та підвищенню ефективності реалізації передбачених Конституцією функцій прокуратури України. Об'єктивною є необхідність повного технічного переоснащення обласних прокуратур з метою забезпечення ефективної роботи інформаційно-пошукових систем, систем електронного документообігу та обміну інформацією між структурними підрозділами органів прокуратури та іншими органами публічної адміністрації.

На окрему увагу заслуговує необхідність розробки та прийняття окремого наказу Генерального

прокурора щодо повного переходу на електронний документообіг в системі органів прокуратури та використання технології штучного інтелекту в роботі зі зверненнями громадян, а також в процесі обміну інформацією з іншими органами публічної адміністрації.

Перспективність подальшого дослідження даної тематики обумовлена постійним розвитком цифрових технологій та необхідністю адміністративно-правового забезпечення їх використання в діяльності органів прокуратури в цілому та обласних прокуратур зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чаплинська Ю.А. Адміністративно-правове забезпечення реформування органів прокуратури України: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Міністерство внутрішніх справ України. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. 42 с.
2. Шаганенко П. Адміністративно-правове регулювання організаційного забезпечення діяльності органів прокуратури. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. № 5/1. С. 138-143.
3. Циганок С. Поняття і зміст адміністративно-правового забезпечення діяльності прокуратури України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С.135-139.
4. Баганець О.О. Адміністративно-правове забезпечення реформи органів прокуратури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2019. 16 с.
5. Карпунцов В.В. Процесуальна компетенція органів прокуратури України: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України. Київ, 2018. 36 с.
6. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / за заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна, П. Жукаускаса, Й. Ввайнхардт, Р. Андрукайтене. Запорізька держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА. 2016. 606 с.
7. Голобородько Т.В., Дубіна О.Д. Використання інформаційних технологій в публічному адмініструванні: досвід України та європейські орієнтири. Електронне «Державне управління: удосконалення та розвиток». URL.: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/39.pdf
8. Стратегія розвитку прокуратури на 2021-2023 роки, затверджена Наказом Генерального прокурора від 16.10.2020 р. № 489. URL.: https://www.gp.gov.ua/ua/iord?_m=publications&_t=rec&id=262782
9. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124>
10. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. Дата оновлення: 07.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>
11. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-p>
12. Цифрова прокуратура: перспективи електронного кримінального провадження, вдосконалення ЄРДР та кібербезпека. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. Дата оновлення: 11.05.2021. URL.: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=294662
13. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 02.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>
14. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3. Дата оновлення: 30.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#Text>
15. Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури: Наказ Генерального прокурора від 11.11.2020 р. № 520. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/gn>

Малетич М. М.,
кандидат юридичних наук

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ЗВЕРНЕННЯМИ ГРОМАДЯН ТА ДИНАМІКА ЙОГО РОЗВИТКУ

PARTICIPANTS OF ADMINISTRATIVE PROCEEDING FOR CITIZEN'S APPLICATIONS & DYNAMICS OF ITS STATUS DEVELOPMENT

Автором розглянуті основні групи сучасних учасників адміністративних проваджень за зверненням громадян в контексті удосконалення їх адміністративної правосуб'єктності з метою забезпечення ефективної реалізації гарантованих законом прав, свобод, надання можливості ефективного оскарження при порушенні прав людини засобами адміністративного або судового перегляду.

Автор розглянув сучасні основні групи учасників адміністративних проваджень за зверненнями громадян, а також практичні проблеми подачі скарг громадян органам державної влади і місцевого самоврядування, сформулював пропозиції і рекомендації щодо удосконалення нормативного закріплення ключових характеристик адміністративної правосуб'єктності учасників адміністративних проваджень для забезпечення ефективної реалізації та захисту прав фізичних та юридичних осіб.

Зроблено висновки щодо адміністративно-правового регулювання адміністративних проваджень за скаргами громадян відповідно до комплексного переглядом національного підходу і імплементацією інтеграційного підходу до кодифікації позитивних адміністративних проваджень. Автор наполягає на перспективному включенні положень Закону України «Про звернення громадян» в якості самостійно розділу Адміністративно-процедурного кодексу України, в зв'язку з успішним впровадженням даного підходу в ряді пострадянських країн.

Також автором зроблено висновки про ключові організаційних, технічних, суб'єктивних проблемах, пов'язаних з допускаються помилками при подачі звернень громадян, що призводять до відмови розгляду за законом. Сформульовано пропозиції та рекомендації щодо консультування, інформування громадян органами публічної влади, включаючи електронне консультування, електронне інформування, підготовку посібників консультативного змісту, надання он-лайн консультування під час подання електронних звернень громадян.

Ключові слова: адміністративне провадження, звернення громадян, адміністративне оскарження, адміністративні правовідносини, адміністративна правосуб'єктність, учасники адміністративних проваджень, права людини, кодифікація адміністративних проваджень.

Author has described the main groups of modern participants of administrative proceedings for citizen's applications in the context of improvement of their administrative capacity in order to provide effective realization of the granted rights, freedoms, providing effective review of the violated rights by means of administrative review or judicial review.

Author's reviewed the main modern groups of the participants to administrative proceedings for citizen's applications, as well as practical issues of citizen's applications submission to the state authorities and local self-government bodies, has formulated proposals and recommendations as to improvement of normative fixation of the key characteristics of administrative legal capacity of participants to administrative proceedings to grant effective realization and protection of rights granted to physical and legal persons.

Conclusions on administrative legal regulation for administrative proceedings on citizen's application have been made as to the demands of complex review of the national approach with implementation of integrated approach to codification of positive administrative proceedings. Author also insisted on that perspective improvement of the Law of Ukraine "On citizen's applications" should be realized through its integration as a separate chapter of the Administrative procedural code of Ukraine, that had been realized in a number of post-Soviet countries.

Also author concluded on the key characteristics of organizational, technical and subjective problematic issues, related with mistakes in applications of citizens that resulted in refusal of review as to the law. Proposals and recommendations as to improvement of consulting, informing citizens by public authorities, including electronic consulting and electronic informing, manuals of consultative nature, providing on-line consulting while submitting citizen's applications in e-form.

Key words: administrative proceedings, administrative review, citizen's applications, administrative procedure, administrative relations, administrative capacity, participants of administrative proceedings, human rights, codification of administrative proceedings.

Актуальність дослідження складу учасників адміністративних проваджень за зверненнями громадян обумовлена ускладненням адміністративних правовідносин як за рахунок участі нових суб'єктів, так і вдосконалення компетенції визначених чинним законодавством уповноважених органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. У статті досліджується державна статистика участі різни видів осіб в адміністративних провадженнях за зверненнями громадян та пропонуються рекомендації щодо удосконалення, пришвидшення даного виду взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування

з фізичними та юридичними особами, іноземними суб'єктами.

Метою даної статті є встановлення суб'єктного складу учасників адміністративних проваджень за зверненнями громадян в умовах сьогодення в Україні та удосконалення визначення адміністративної правосуб'єктності даних осіб в адміністративному законодавстві з метою забезпечення ефективної реалізації наданих прав, свобод, законних інтересів, забезпечення дієвого оскарження порушених прав засобами адміністративного оскарження або судового перегляду.

Завдання статті полягають у: розкритті сучасного складу суб'єктів адміністративних проваджень

за зверненнями громадян; розгляді практичних проблем звернення осіб до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; формулювання пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення нормативного закріплення ключових характеристик адміністративної правосуб'єктності суб'єктів адміністративних проваджень для забезпечення ефективної реалізації та захисту прав фізичних та юридичних осіб.

Специфіка суб'єктного складу учасників адміністративних проваджень за зверненнями громадян в Україні досліджувалася значною кількістю вчених та дослідників, серед яких слід згадати праці видатних вчених-адміністративістів В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, В.К. Колпакова, Д.М. Лук'янця, у працях яких дістали розвитку основи адміністративно-правового статусу та реалізації адміністративної правосуб'єктності означеного кола суб'єктів [1]. Проте на сьогодні додатково актуалізується необхідність наукового дослідження низки теоретичних та практичних проблем подання звернень окремими групами суб'єктів адміністративних проваджень за зверненнями громадян.

Досі не вирішеними залишаються правові проблеми законодавчого врегулювання участі іноземних суб'єктів в адміністративних провадженнях, їх залучення до окремих видів адміністративних проваджень в надзвичайно важливих публічно-правових сферах, зокрема, публічного здоров'я.

Серед основних суб'єктів адміністративних проваджень за зверненнями громадян слід виокремити такі групи осіб: 1) передбачені Конституцією України: громадяни, іноземці, державні службовці, юридичні особи публічного та приватного права, їх філії та представництва, тощо; 2) нові види суб'єктів, що запроваджуються в процесі взаємодії з міжнародними організаціями, громадськими організаціями іноземних країн: міжнародні правозахисні організації, з охорони публічного здоров'я, прав людини, біженців, мігрантів, що надають допомогу у реалізації певних видів адміністративних проваджень на вимогу закону, в порядку, визначеному урядом, парламентом.

Запропонована класифікація дозволяє окреслити участь сучасних нових суб'єктів міжнародного рівня у реалізації важливих функцій виконавчої влади, зокрема, в сфері охорони публічного здоров'я, що надає таким особам статус посередника, грантової організації, благодійного фонду, що сприяють розподілу важливих цінностей на глобальному рівні та їх доставці в Україну, такі нові суб'єкти адміністративних проваджень в Україні можуть здійснювати безпосередньо процедурні права та обов'язки учасника адміністративного провадження.

Класичний підхід до класифікації суб'єктів адміністративних проваджень дозволяє виокремити дві магістральні групи: фізичних та юридичних осіб, в залежності від цього поділу виокремлюються специфічні ознаки адміністративної правосуб'єктності даних учасників адміністративних проваджень та закріплюються на рівні процесуальних актів зако-

нодавства, зокрема, в Кодексі адміністративного судочинства України, Кодексі України про адміністративні правопорушення, та ін.

Для вітчизняного досвіду означений поділ є важливим з огляду на надання юридичним особам статусу самостійного учасника адміністративних правовідносин, що, на відміну, від європейських країн, відбулося на рівні чинного законодавства України порівняно нещодавно, проте і досі потребує удосконалення, зокрема, переліку самостійних санкцій для юридичних осіб в Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Юридичні особи як учасники адміністративних проваджень є предметом уваги різних галузей права: адміністративного, конституційного, цивільного, господарського права та процесу, проте лише в адміністративних провадженнях виявляється їх публічно-правова сутність, природа, спрямованість на задоволення загального, публічного інтересу, можливість захисту порушених суб'єктивних прав рішеннями суб'єктів владних повноважень. На сьогодні, згідно зі статистичними даними Міністерства статистики України, юридичні особи є активними учасниками адміністративних проваджень, особливо адміністративних проваджень за зверненнями громадян.

Фізичні особи як учасники адміністративних проваджень за зверненнями громадян є основною групою осіб, що звертаються до різних видів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, сприяють удосконаленню правового регулювання в усіх сферах реалізації функцій державної влади, представницької влади, мають значний вплив на формування громадської думки та реальний вплив на прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування.

Лише окремі категорії фізичних осіб прямо не передбачені чинним законодавством як самостійні учасники адміністративних проваджень за зверненнями громадян, це, зокрема, діти, малолітні особи, які можуть отримувати окремі ознаки адміністративної правосуб'єктності з досягненням певних критеріїв, встановлених чинним законодавством України (самостійний дохід, діти, трудові угоди).

Основна частина фізичних осіб з 16-річного віку визнаються самостійними учасниками згаданого виду адміністративних проваджень та можуть самостійно реалізовувати надані законом права та обов'язки. Для подальшого розвитку адміністративно-правового регулювання означеного виду адміністративних проваджень за участі фізичних осіб важливо враховувати критерій походження фізичної особи, юридичного факту сплати податків на території України, сімейних зв'язків фізичної особи, у т.ч. шлюбних з громадянином України, що дозволяє отримати певні адміністративні документи в прискореному порядку, виїхати за кордон з паспортом громадянина України та отримати роботу у економічно престижних країнах Західної Європи.

Відносно новим суб'єктом адміністративних проваджень за зверненнями громадян є громадські орга-

нізації, політичні партії, їх представники, які від імені колективних утворень мають право звертатися до різних органів державної влади, органів місцевого самоврядування із запитом, зверненнями, скаргами [2]. Досліджуваний вид адміністративного провадження для означених суб'єктів ускладнений необхідністю встановлення місця державної реєстрації, фактичної адреси для листування, статутних документів, державних реєстраційних документів, які підтверджуються адміністративно-правовий статус такого колективного утворення як учасника адміністративного провадження за зверненнями громадян. Також самостійним підвидом даної групи є гаражні, будівельні кооперативи, ОСББ, які від імені своїх учасників мають право звертатися з відповідними зверненнями до органів публічної влади різних рівнів.

Спеціальні суб'єкти адміністративних правовідносин заслуговують на окрему увагу, адже особливості їх адміністративної правосуб'єктності та реальної участі в адміністративних провадженнях за зверненнями громадян залежать від їх професійної підготовки, особливо суддів, прокурорів, військовослужбовців, інших видів публічних службовців. Для них звернення громадян – це обов'язкова вимога поновлення порушеного права. І за статистичною інформацією, звернення цих суб'єктів підлягають переважному задоволенню. Звернення даної групи спеціальних суб'єктів відрізняються граничною логічністю, послідовністю, як правило є підготовленими за сприяння адвокатів, помічників з юридичною освітою, які забезпечують безперешкодний і швидкий розгляд поданих ними звернень. Звернення, подані даною групою учасників адміністративних проваджень за зверненнями громадян характеризуються також юридичною визначеністю, чітким зазначенням підстав, норм закону, які були порушені або підлягають перевірці уповноваженим державним органом.

На відміну від попередньої групи, інша група спеціальних суб'єктів – учасників адміністративних проваджень за зверненнями громадян – жінки з дітьми, жінки-одиначки, батьки-одиначки часто не дотримуються визначених законом формальних вимог щодо подання звернень до органів державної влади, можливо через відсутність власних коштів для оплати професійного представництва, залучення юристів, адвокатів, тому найчастіше звернення потребують внесення значних корективів або не підлягають розгляду взагалі відповідно до вимог закону (наприклад, за умови не зазначення адреси заявника, його прізвища, ім'я та по-батькові, а також за умов анонімного звернення). Цій групі звернень характерне хаотичне заповнення документів, суб'єктивні твердження та узагальнення, не зазначення підстав та норм статей спеціального закону, що негативно впливає на хід розгляду звернення.

Врахування виявлених позитивних та негативних проявів в реалізації прав учасників адміністративних проваджень за зверненнями громадян може становити основу для подальшого теоретичного та методо-

логічного забезпечення діяльності органів публічної влади, для підготовки узагальнень практики розгляду звернень громадян, для розробки опитувальників та допоміжних, консультативних видань для полегшення підготовки та подання звернень фізичними та юридичними особами.

Серед практичних проблем звернень громадян до уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування, слід зазначити проблеми організаційного, технічного та суб'єктивного характеру. Організаційно-правове забезпечення розгляду звернень громадян мало враховує консультаційні та інформаційні аспекти попереднього етапу, що стосується підготовки звернення, тому часто доводиться відмовляти в розгляді звернення, оформленого без належним вимог відповідно до спеціального закону. Технічні проблеми часті пов'язані з відсутністю доступу до інтернету, можливості надрукувати звернення, можливості зробити ксерокопію або переписати вручну звернення у разі виявлення помилок в день подання звернення.

На жаль, більшість органів публічної влади в Україні не надають необхідної консультативної підтримки та не перевіряють правильність заповнення звернення громадянина, не повідомляють по необхідності виправлення технічних помилок, неточностей, зазначення додаткової інформації. На протизавагу цьому, європейська практика сприяє одноразовому зверненню громадянина з одного і того ж питання до локальної адміністрації, тим самим сприяючи спрощенню адміністративних формулярів та доступності адміністративних послуг.

Також слід зазначити про корисність розміщення зразків заповнених звернень громадян в громадських приймальнях, на офіційних сайтах відповідних органів публічної влади, для підвищення обізнаності громадян та якості оформленого звернення, його відповідності вимогам закону. В сучасну цифрову епоху комунікацій, такі допоміжні сервіси є запорукою позитивного оцінювання діяльності органу публічної влади, підвищують довіру громадян до публічної влади та держави в цілому, сприяють зменшенню індексів корупції, недовіри легітимній владі.

На місцевому рівні проблеми подання правильного оформленого звернення фізичної або юридичної особи значніші в порівнянні з загальними помилками, яких припускаються мешканці столичних міст, районів. Чим менший рівень грамотності місцевого населення, тим більшою є необхідність запровадження окремих посад консультантів при відповідних органах для сприяння поданню належним чином оформлених звернень. Також популярності набуває подання електронних звернень до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, що потребують проведення електронного інформування та електронного консультування, що вже є сучасними стандартами надання відповідних послуг в європейських країнах, а в Україні лише апробується на окремих прикладах практики [3].

Що стосується формулювання пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення нормативного

закріплення ключових характеристик адміністративної правосуб'єктності суб'єктів адміністративних проваджень для забезпечення ефективної реалізації та захисту прав фізичних та юридичних осіб, слід відмітити те, що без прийняття комплексного нормативно-правового акту на консолідованій основі це питання вирішити неможливо.

В європейських країнах особливості адміністративно-правового статусу, адміністративної правосуб'єктності будь-якого учасника позитивного адміністративного провадження має закріплення на рівні закону, адже безпосередньо стосується реалізації прав людини в сфері виконавчої влади. Важливо сприяти розробці такого консолідованого акту законодавства і в Україні, і не важливо, як саме він буде іменуватися – кодексом, основами чи законом [4], важливо забезпечити істотні ознаки, які впливають на потенційну та реальну здатність реалізувати чи захистити надані законом права.

Висновки.

1. Адміністративні провадження за зверненнями громадян є центральним видом адміністративних проваджень та потребують особливо уважного, шанобливого, відповідального ставлення як з боку державних службовців, службовців органів місцевого самоврядування, так і самих суб'єктів подання відповідних звернень, адже стосуються реалізації інтересів, прав людини в публічно-правовій сфері.

2. Адміністративно-правове регулювання звернень громадян вимагає комплексного перегляду

національного підходу та його розвитку з урахуванням інтегрованого підходу до кодифікації позитивних адміністративних проваджень. На наш погляд, подальше удосконалення Закону України «Про звернення громадян» має відбуватися шляхом його інтеграції як самостійного розділу Адміністративно-процедурного кодексу України, що вже було успішно реалізовано в деяких пострадянських країнах.

3. Суб'єктний склад учасників адміністративних проваджень за зверненнями громадян можна охарактеризувати за різними класифікаційними підставами, авторська класифікація, описана на початку статті, пропонує поділ за конституційно визначеними видами та новими міжнародними учасниками відповідних адміністративних проваджень.

4. Охарактеризовано основні організаційно-правові, технічні та суб'єктивні проблеми, з якими пов'язано не вірне заповнення звернень громадян, що спричиняють відмову в розгляді звернення за законом.

5. Сформульовано пропозиції та рекомендації щодо удосконалення консультування та інформування громадян органами публічної влади, у т.ч. електронного консультування та електронного інформування, розміщення на офіційних сайтах опитувальників, посібників консультативного характеру, надання он-лайн консультацій при поданні звернень в електронному вигляді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. Право України. 2006. № 5. С. 12.
2. Адміністративна процедура та контроль за діяльністю адміністративних органів в Угорщині, Польщі, Болгарії, Естонії та Албанії. К. : Вид-во УАДУ, 1999. 236 с.
3. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.
4. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98. Офіційний вісник України. 1999. № 21. Стор. 32. Ст. 943.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.9

Веселовська Н. О.,

старший викладач кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСАД ЗАПОБІГАННЯ ВТЯГНЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

SOME FEATURES OF CRIMINAL PRINCIPLES PREVENTION OF INVOLVEMENT OF MINORS IN ILLEGAL ACTIVITY

Анотація. У статті розглянуто деякі особливості криміналістичних засад запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність. Висвітлено сучасний стан наукового дослідження особливостей і факторів мотивації неповнолітнього щодо згоди у втягнення його у протиправну діяльність.

Розкрито такі задачі криміналістики як протидія злочинності та запобігання їй своїми, притаманними для цієї галузі права, засобами і методами, ефективними рекомендаціями, що стосуються попередження, виявлення та розслідування злочинів.

Визначено, що криміналістика чинить важливу функцію запобігання злочинності, завдяки виявленню, усуненню та недопущенню вчинення протиправної діяльності неповнолітніми. Підкреслено необхідність вдосконалення особливостей криміналістичного запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність завдяки рекомендаціям практиків і теоретиків, розгляду дискусійних питань та важливості розробки рекомендації та запобіжних заходів.

Наголошено важливість превентивної роботи правоохоронних органів та експертної превенції, розробки дієвих програм, залучення неповнолітніх у роботу із запобігання злочинності, у форуми, правову освіту та інші заходи. Підкреслено необхідність врахування органами охорони правопорядку таких змін злочинності як: професійність, швидкість, миттєве донесення інформації будь-куди територіально (завдяки мережі Інтернет), організованість, технічна та матеріальна укомплектованість та оснащення.

Наголошено на важливості запровадження принципів правосуддя (дружнього до дитини), що передбачає підготовку слідчих і суддів, які розуміють психологію неповнолітніх та працюють нетравматичним способом із неповнолітніми.

Визначено, що експертна превенція тісно пов'язана з криміналістикою, кримінальним процесом, носить міждисциплінарний характер та має три обов'язки вжиття запобіжних заходів працівниками судово-експертних установ, такі, як соціальний обов'язок, правовий обов'язок та етичний обов'язок.

Ключові слова: протидія злочинності, криміналістичне запобігання, превентивна робота, експертна превенція.

Summary. The articles consider some features of forensic principles of preventing the involvement of minors in illegal activities. The current state of scientific research of the features and factors of motivation of a minor to consent to his involvement in illegal activities is highlighted. The tasks of criminology such as combating crime and preventing it with their own, inherent in this branch of law, means and methods, effective recommendations for the preliminary, detection and investigation of crimes are revealed.

It is determined that criminology has the function of crime prevention, detects, identifies and prevents the commission of illegal activities by minors.

The need to improve the features of criminal law prevention of juveniles from entering into illegal activities on the recommendation of practitioners and theorists, review of discussion issues and evaluation of the development of recommendations and precautionary measures is emphasized.

The importance of law enforcement prevention and expert prevention, development of effective programs, juvenile delinquency in crime prevention, forums, legal education and other events was emphasized. The need to manage the protection of law enforcement agencies such changes in crime as: professionalism, speed, instant addition of information anywhere territorially (via the Internet), organization, technical and material compatibility and security.

Prepared by invitation to introduce the principles of justice (from society to the child), which involves the training of investigative and judicial bodies that understand the psychology of minors and work in non-traumatic ways with minors.

It is determined that expert prevention is closely related to forensic, criminal procedure, interdisciplinary nature and has three general management of the implementation of the measures involved by employees of forensic institutions, such as social support, legal convict and ethical body.

Key words: crime prevention, forensic prevention, preventive work, expert prevention.

Постановка проблеми. Найгуманнішим засобом забезпечення безпеки охоронюваних правом суспільних відносин вважається запобігання кримінальних правопорушень. Система запобігання злочинам у своїй основі виходить із загальних теоретичних та практичних підходів, визначених кримінологічною наукою, які передбачають загально-соціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинам [1, с. 50].

Аналіз останніх досліджень. Базисом для статті стали напрацювання таких науковців, як А.І. Довгань, О.М. Джужа, В.В. Загамула, А.Р. Ікаєв, В.О. Лазарєв, О.М. Процюк, С.В. Харченко, Н.Є. Філіпенко та інші. Проте, незважаючи на пильну увагу до розробки криміналістичних засад запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність, проблема до цього часу залишається невирішеною та потре-

бує подальшого вивчення та розробки дієвих програм.

Мета статті полягає у дослідженні окремих криміналістичних засад запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Запобігання злочинності серед неповнолітніх передбачає встановлення ефективної системи суб'єктів здійснення запобіжної діяльності та механізмів контролю за дотриманням законності у молодіжному середовищі, запровадження дієвих заходів соціального, економічного, організаційного та іншого характерів. Однак, якщо розглядати питання про систему запобігання злочинності у цій сфері комплексно, то слід вести мову також і про вплив криміналістичної діяльності на запобігання злочинності, діяльність якої має бути спрямована на виявлення, усунення та недопущення вчинення протиправної діяльності неповнолітніми [2, с. 100].

Законодавство України про кримінальну відповідальність забезпечує охорону повноцінного розвитку неповнолітніх. Так, згідно із ст. 304 КК України, встановлюється відповідальність за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Проте проблеми країни негативно впливають на розвиток неповнолітніх та сприяють розповсюдженню даного злочину.

Протягом останніх років зміни у соціальному, психічному, фізіологічному розвитку неповнолітніх відбуваються стрімко, тому це впливає на мотивацію їхньої поведінки. Так, неповнолітні не просто стають жертвою втягнення у протиправну діяльність, а часто самі шукають цього, провокують дорослих тощо.

Тому в даний час говоримо про комплексну проблему втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, розуміючи під вирішенням її вивчення особи жертви злочину, дорослої особи, їхніх зв'язків. Причин та способів втягнення та, що важливо, превентивних заходів.

Деякі десятиліття тому найчастіше за участі неповнолітніх вчинялися злочини проти власності, проте вони не переслідували за мету самоствердження, а вчинялися «за компанію» із друзями. В даний час саме корислива мотивація та жага до відчуття себе значимим штовхають неповнолітнього стати жертвою втягнення у протиправну діяльність.

Складність запобігання даному злочину полягає в тому, що в мотивації неповнолітнього є два фактори, які є протилежними один одному:

1) жага до самоствердження, відокремлення від дорослих (в тому числі родини), розкриття власної індивідуальності;

2) наслідування прикладів, бажання бути частиною колективу.

Неповнолітні легко сприймають ідеї від ліберальних до екстремістських, вони прагнуть одночасно незалежності та чіткості, розуміння ієрархії та волі. Їм подобається наслідувати авторитет, набувати світоглядної та економічної самостійності [3, с. 212].

Саме тому однією з важливих задач криміналістики є не лише протидія злочинності, але й запобі-

гання їй своїми, притаманними для цієї галузі права засобами і методами, ефективними рекомендаціями, що стосуються попередження, виявлення та розслідування злочинів.

Проте можна спостерігати відставання рівня наукових методичних рекомендацій від реальних потреб слідчої практики. Це стосується й такого вкрай небезпечного виду злочинної діяльності як втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Злочинність неповнолітніх небезпечна тим, що вона сприяє розповсюдженню кримінальної субкультури та героїзації її серед неповнолітніх. В суспільстві спостерігається поширення набуття неповнолітніми злочинних навичок, розуміння кримінального способу життя як справедливого та гідного наслідуванню, а особливо яскраво це спостерігається під час залучення неповнолітніх до мітингів і різного роду пікетів.

Превентивна робота правоохоронних органів, експертна превенція, розробка дієвих програм і реальне залучення неповнолітніх у цікаву для них роботу із запобігання злочинності, у форуми та дієві діалоги, які несуть суспільну цінність та безпосередню практичну дієвість, може суттєво допомогти у попередженні і зменшенні втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Не лише власне розслідування, а і робота по запобіганню даного злочину є надважливою через те, що втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність може маскуватися під активною діяльністю секцій, молодіжних клубів, гуртків, організацій. Неповнолітні вважають лідера, вчителя, тобто дорослого злочинця своїм наставником і часто до його думки дослухається уважніше, ніж до порад батьків. Фактично, заради гарного прикладу батьки віддають у секції та гуртки своїх дітей – підлітків, адже для неповнолітнього необхідно мати гарний приклад дорослого в час, коли дитина набуває самостійності, віддаляючись від родини у перехідному віці.

Правоохоронні органи й експерти повинні проводити бесіди із неповнолітніми, в яких обговорювати суть та мету таких організацій та діяльності подібних секцій, адже часто неповнолітні можуть відчувати близькість легкого заробітку (коли стають помічниками інструктора, наприклад), або владу та часто не розуміють, що вчиняють протиправне діяння. Крім того, часто неповнолітні бояться покарання чи розправи з боку інших членів колективу чи самого «наставника». Психологічна віддаленість від родини сприяє тому, що неповнолітній відчуває страх і невпевненість, а також покинутість і самотність.

Тому це кримінальне правопорушення виявляється і розкривається часто випадково, а не внаслідок цілеспрямованої діяльності правоохоронних органів. Вказане обумовлює актуальність проблеми пошуку адекватних методів і способів не лише розкриття та розслідування вказаного злочину, а і необхідності проведення криміналістичного запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність.

Небезпека втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність полягає також в тому, що неповноліт-

ні як жертви не лише отримують моральну шкоду, а і збільшує кількість правопорушників. Таким чином, спостерігаємо порочне коло: неповнолітні за участі дорослих злочинців поповнюють ряди правопорушників, організатори уникають покарання, продовжуючи втягувати інших неповнолітніх у протиправну діяльність, що в разі збільшує кількість правопорушень в країні, з якими все важче боротися.

Саме тому запобігання, виявлення, розслідування та вивчення цього злочину є актуальним і практично значущим.

Правоохоронні органи та експерти враховують, що злочинність змінилася, стала більш професійною; завдяки можливостям мережі Інтернет швидкою та всеохоплюючою; організованою, краще технічно та матеріально укомплектованою, оснащеною матеріально і технічно. Необхідно враховувати постійні зміни законодавства, що ускладнює процес розслідування: реформи, які проявляються в одній галузі, проте тягнуть за собою невідповідність із іншими галузями чи напрямками, обмеження повноважень слідчого, зростання ролі суду щодо видачі дозволів на проведення слідчих (розшукових) дій; необхідне навчання та розвиток для використання спеціальних знань; крім того, реформи привели до кадрових змін: досвідчених слідчі змінилися на нових працівників, які потребують тривалого набуття досвіду задля ефективного розслідування правопорушень.

За результатами статистичних даних, в Україні кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених статтею 304 КК України, поступово зменшується. Протягом 2014 р. було зареєстровано 616 таких кримінальних правопорушень; у 2015 р. виявлено 526 таких фактів, у 2016 р. – 322, у 2017 р. – 282, у 2018 р. – 234, в 2019 р. – 154, а у 2020 р. – 160 [4]. Це може бути як ознакою латентності, так і ймовірним результатом відповідної превентивної роботи правоохоронних органів, судово-експертних установ тощо, що допомагає запобігти правопорушенням.

Так, експертна превенція, яка тісно пов'язана з криміналістикою, кримінальним процесом та носить міждисциплінарний характер, має три обов'язки вжиття запобіжних заходів працівниками судово-експертних установ: (1) соціальний обов'язок; (2) правовий обов'язок; (3) етичний обов'язок [5, с. 251].

Чому саме судові експерти за допомогою спеціальних знань можуть встановити умови скоєння правопорушень, їх причини й обставин, отже, мають змогу розробити спеціальні заходи запобіжного характеру.

У 60-х роках ХХ століття науковці почали порушувати питання щодо можливості криміналістичної та експертної превенції, адже криміналістика і кримінологія постійно вивчають, розробляють та описують певні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, мають велику теоретичну і практичну базу, що дало змогу виокремити як теорію судової експертизи взагалі, так і експертної превенції [5, с. 252]. Зокрема, І.А. Алієвим розроблені функції

експертної превенції, її принципи, зміст, структура та можливість взаємодії щодо запобігання правопорушенням [6, с. 21].

Теорія криміналістики, судової експертизи та кримінології превенції постійно розвиваються, враховуючи досвід і наукові відкриття, еволюціонують або виконувати свої основні функції, однією з яких є запобігання кримінальним правопорушенням, саме тому робота з попередження втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є важливою та необхідною.

Надзвичайно важливим є затвердження Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [7], адже робота щодо здійснення прав та свобод неповнолітніх можлива лише завдяки розробці дієвих заходів соціалізації та адаптації, підтримці та постійній профілактичній роботі із неповнолітніми з груп ризику, жертвами втягнення у протиправну діяльність і такими, які є у конфлікті із законом.

Для запровадження принципів правосуддя (дружнього до дитини) одним головних є підготовка слідчих і суддів, які дійсно розумітимуть психологію неповнолітніх, працюватимуть із ними так, що це не буде травматичним для неповнолітнього, а стане поштовхом для зміни поведінки із протиправної до законослужняної.

Крім безпосередньої роботи таких слідчих і суддів необхідним є проведення освітніх заходів, де такі фахівці будуть ділитися практичними доробками своєї діяльності, обговорювати проблеми, з якими зустрічаються на практиці інші фахівці, та знайомитися із дослідженнями науковців з цього питання.

Так, вітчизняними дослідженнями останніх років, які розкривають деякі окремі криміналістичні аспекти проблеми втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність і запобіжних заходів щодо цього кримінального правопорушення, є дисертації А.І. Довганя, В.В. Загамули, А.Р. Ікаєва, В.О. Лазарева, О.М. Процюк, С.В. Харченка та інших.

С. В. Харченком зокрема сформульовано криміналістичні рекомендації щодо проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних в умовах «зелених кімнат» при підрозділах Національної поліції України, особливості роботи в разі, якщо неповнолітній має розумові, фізичні, психічні вади наголошено на необхідності психологічного вивчення особистості для подальшого використання інформації для тактичних цілей, а також для розробки подальших запобіжних заходів [8, с. 10–11].

Розглядаючи кримінально-процесуальну регламентацію і тактику проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, О.М. Процюк робить акцент на вивченні особи неповнолітнього, що також дає змогу застосувати нові превентивні заходи, що можуть стати дієвими для жертв втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність [9].

В.О. Лазарева робить акцент на важливості участі спеціалістів для надання психологічної допомоги неповнолітнім; підкреслює необхідність володін-

ня спеціальними знаннями, що також є важливою інформацією як для розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, так і для запобігання цьому злочину [10].

Розробив пропозиції щодо розробки криміналістичної методики розслідування втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом А.І. Довгань, який надав рекомендації щодо вдосконалення положень такої методики, навівши чіткі рекомендації щодо впровадження цих рекомендацій для роботи слідчих, а також запропонував алгоритми дій слідчого, що впливатиме на більш якісне розкриття у зазначену протиправну діяльність, що також може слугувати для запобігання кримінального правопорушення, передбаченого ст. 304 КК України [11].

В.В. Загамула у дисертації на тему «Втягнення неповнолітніх у заняття проституцією» розкрив низку аспектів щодо втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, розглянув найпоширеніші способи здійснення досліджуваного діяння, розкрив зміст слідчої картини й описав типові слідчі ситуації, а також розглянув особливості проведення допиту потерпілого неповнолітнього [12].

Таким чином, науковцями, теоретиками і практиками постійно вдосконалюються особливості криміналістичного запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність, порушуються важливі дискусійні питання, зокрема тих, що стосуються необхідності облаштування «зелених кімнат». Вони дають змогу дійсно розробляти такі рекомендації та запобіжні заходи, що є актуальним для нашого часу та суспільно-політичної ситуації.

Важливо використовувати та реально впроваджувати нові рекомендації, перевіряти їх, вдосконалювати, проте для цього необхідна активна діяльність

правоохоронних органів, експертів, фахівців, що працюють у ювенальній юстиції.

Розробка таких рекомендацій повинна доноситися через навчально-освітні центри. На місцевому рівні це можуть бути бібліотеки, заклади освіти, заходи громадських організацій, залучення лідерів думок, які є впливовими на формування світогляду неповнолітніх. Залучення засобів масової інформації повинно проводитися на рівні, який дійсно зацікавить неповнолітніх або буде не формальним, а актуальним та наповненим корисною інформацією для фахівців.

Організація «круглих столів», дискусійних клубів та залучення неповнолітніх як фокус-групи та осіб, які можуть надати корисну інформацію, є також важливим.

Лише в разі організації комплексної цілеспрямованої роботи щодо подолання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність за участі експертів, правоохоронців та інших служб і організацій, що працюють із неповнолітніми, приведе до досягнення мети – запобігти злочину, передбачену ст. 304 КК України.

Висновки. Вищевикладене дає змогу стверджувати, що однією з важливих задач криміналістики є не лише розкриття злочинів, але й запобігання злочинності своїми, притаманними для цієї галузі права, засобами і методами, ефективними рекомендаціями, що стосуються попередження, виявлення і розслідування злочинів.

На сьогодні існує гостра необхідність вивчення, розроблення та покращення існуючих криміналістичних засад запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність, залучення слідчих і суддів для нетравмуючої роботи з неповнолітніми, розроблення нових програм для реалізації криміналістичних напрямів превентивної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні: посібник / за заг. ред. О.М. Джужі. К.: ВД «Дакор», 2014. 96 с.
2. Курилюк Ю.Б. Правове регулювання запобігання злочинам проти прикордонної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 2(64). С. 100–106.
3. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
4. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2014–2019 рр. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
5. Філіпенко Н.С. Приватна теорія експертної превенції: генеза та сучасний стан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 250–255.
6. Алиев И.А. Правовые и организационные проблемы экспертной профилактики. Баку, 1987. 96 с.
7. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p>
8. Харченко С.В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних: дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.09 / НАВС. К., 2016. 237 с.
9. Процюк О.М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика проведення допиту неповнолітнього підозрюваного: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / НАВС. К., 2017. 20 с.
10. Лазарев В.О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього у заняття проституцією і сутенерства: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк, 2019. 267 с.
11. Довгань А.І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / ЛьвівУБП; НУ «ЛП». Львів, 2019. 212 с.
12. Загамула В.В. Методика розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / НАВС. К., 2019. 242 с.

Масенко А. О.,
аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ – ЕФЕКТИВНИЙ ЗАХІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ У ПРОТИДІІ ЗЛОЧИННОСТІ

SPECIAL CONFISCATION IS AN EFFECTIVE CRIMINAL LAW MEASURE IN COMBATING CRIME

У статті розглянуто спеціальну конфіскацію як превентивний захід кримінально-правового характеру. Проаналізовано міжнародні норми щодо порядку та особливостей застосування спеціальної конфіскації. Ці норми стосуються осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення та третіх осіб. Наведено зміни до кримінального законодавства щодо запровадження інституту спеціальної конфіскації. Ці зміни є результатом виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Охарактеризовано спеціальну конфіскацію як один з необхідних заходів кримінально-правового характеру. Вона сприяє вилученню речей або предметів, грошей, цінностей або іншого майна, яке набуто незаконним шляхом. Спеціальна конфіскація забезпечує невідворотність кримінальної відповідальності та ефективність протидії злочинним викликам.

Ключові слова: запобігання правопорушенням, законність, правила конфіскації, спеціальна конфіскація, треті особи.

The article deals with the issues of the effectiveness of special confiscation as a preventive measure of a criminal-legal nature. Analyzed international norms on the procedure and features of the use of special confiscation. These rules apply to persons guilty of a criminal offense and third parties. Changes to the criminal legislation of Ukraine on the introduction of the institution of special confiscation are presented. These changes are the result of the implementation of the Action Plan for the liberalization of the visa regime for Ukraine by the European Union. The characteristic of special confiscation as a necessary measure of a criminal-legal nature is given. It facilitates the seizure of things or objects, money, valuables or other property that was acquired illegally. Special confiscation ensures the inevitability of criminal liability and the effectiveness of countering criminal threats.

Key words: crime prevention, legality, confiscation rules, special confiscation, third parties

Постановка проблеми. У науці кримінального права приділяється чимало уваги протидії злочинам, у тому числі й шляхом застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, до яких і віднесено спеціальну конфіскацію. Однак недостатньо розробленою залишається проблема законодавчого регулювання кримінальної відповідальності шляхом побудови кримінально-правових санкцій, а також удосконалення практики їх застосування. Реалізація заходів кримінально-правового характеру як реакції держави на злочинну поведінку особи, що посягає на сферу публічної влади, адміністрування, права та інтереси громадянина і суспільства, займає важливе місце у системі заходів запобігання злочинності і є складовою державної політики.

Заходи кримінально-правового характеру – це феномен, який охоплює та безпосередньо чи опосередковано впливає на різноманітні сфери нормативного регулювання. Історія кримінальної політики свідчить про те, що у різні часи значення та мета покарання, як форми реалізації кримінальної відповідальності й заходу кримінально-правового характеру, різними школами кримінального права оцінювались неоднозначно. Тому, завданням сучасних кримінологів, філософів, соціологів та психологів виступає пошук найбільш ефективних, науково-обґрунтованих можливостей використання покарання з прийнятною для суспільства метою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що кримінально-правові та криміноло-

гічні проблеми запобігання злочинності традиційно привертають увагу науковців різних галузей знань. Особливо цікавими є дослідження таких вітчизняних та закордонних вчених як: Ю. В. Баулін, О.М. Бандурка, А. М. Бабенко, І.М. Даньшин, М.О. Дунас, А.П. Закалюк, Т.В. Корнякова, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, П. С. Матишевський, Д. Г. Михайленко, А. В. Савченко, О. Б. Сахаров, О. Я. Светлов, П. Л. Фріс, П. В. Хряпінський, М. І. Хавронюк, Н. С. Юзікова; Н. М. Ярмиш та ін.

Окремим аспектам застосування заходів кримінально-правового характеру, у тому числі й спеціальної конфіскації як ефективного та доцільного превентивного заходу приділили увагу О.О. Дудоров, Н.О. Гуторова, О. Єрмак, С.О. Ковальчук, Н.А. Орловська, К.М. Оробець, Н.М. Парасюк, В.М. Поляков, О.О. Сорока, Є.Л. Стрельцов, М.Г. Тома, Ю. Хім'як, В. О. Цимбалюк, В.В. Шаблистий та багато інших видатних науковців.

Серед сучасних українських монографічних, дисертаційних досліджень варто відзначити роботи присвячені окремим питанням застосування спеціальної конфіскації, як інституту кримінального права. Це:

Бідна О.І. «Конфіскація за кримінальним правом України» (Харків, 2019 рік), Винник А.О. «Спеціальна конфіскація майна як інший захід кримінально-правового характеру за кримінальним правом України» (Львів, 2019 рік).

Серед зарубіжних вчених, можна виокремити роботи Simonato M. «Confiscation and Fundamental

Rights Across Criminal and Non-Criminal Domains», Fernandez-Bertier Michaël «The confiscation and recovery of criminal property: a European Union state of the art», Elaine Koren «Civil Forfeiture Regimes in Canada and Internationally».

Мета роботи – проаналізувати інститут спеціальної конфіскації як ефективний заходи протидії злочинності в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Покарання, як захід кримінально-правового характеру та реакція держави на кримінальне правопорушення (злочин), слугує меті відновлення справедливості, законного порядку у суспільстві; усунення чи мінімізації наслідків конфлікту між державою, суспільством, громадою та людиною у зв'язку з вчиненням злочину. Прийнятна правова і моральна обстановка у державі та суспільстві залежить від розуміння соціальної мети і значення покарання, а також від належного й адекватного його застосування. Тому, домінуючою функцією покарання можна визначити підвищення морального рівня громадян держави та формування мотивації до законслухняної поведінки в межах пануючих у суспільстві норм та цінностей [1, с.332].

Відповідно до Директиви 2014/42 / ЄС Європейського парламенту та Ради від 3 квітня 2014 року про заморожування і конфіскацію коштів і доходів здобутих злочинним шляхом в Європейському Союзі основною метою транскордонної організованої злочинності, в тому числі злочинних організацій мафіозного типу, виступає фінансова вигода. Виходячи з цього компетентні органи повинні здійснювати заходи для відстеження, заморожування, управління і конфіскації доходів здобутих злочинним шляхом [2]. Однак ефективне запобігання та протидія організованій злочинності повинні досягатися шляхом нейтралізації доходів, одержаних злочинним шляхом та, в окремих випадках, мають поширюватися на будь-яке майно, отримане в результаті діяльності злочинного характеру.

Організовані злочинні групи не мають кордонів і все частіше купують активи у різних країнах. Тому, зростає потреба в ефективному здійсненні міжнародного співробітництва з питань повернення активів і взаємній правовій допомозі.

Одним з найбільш ефективних засобів боротьби з транснаціональною організованою злочинністю є встановлення суворих санкцій (юридичних наслідків) за вчинення таких злочинів, та заморожування і застосування спеціальної і розширеної конфіскації коштів і доходів здобутих злочинним шляхом.

У 2013 році Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» було змінено назву розділу XIV Загальної частини і викладено у такій редакції: «Інші заходи кримінально-правового характеру» та доповнено КК України ст.ст. 96⁻¹ і 96⁻² з питань спеціальної конфіскації: поняття, підстав застосування [3].

Сьогодні спеціальна конфіскація є одним з необхідних заходів кримінально-правового характеру,

адже вона сприяє вилученню речей або предметів, грошей, цінностей або іншого майна, яке набуто незаконним шляхом. І саме це забезпечує невідворотність кримінальної відповідальності та ефективність заходів кримінально-правового характеру.

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, передбачених КК України. Умовою застосування цього заходу кримінально-правового характеру є вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Спеціальна конфіскація застосовується виключно при скоєнні кримінального правопорушення. Згідно з новою класифікацією кримінальних правопорушень (ст. 12 КК України) спеціальна конфіскація застосовується до всіх видів діянь – від нетяжких до особливо тяжких. Цей захід кримінально-правового характеру не застосовується тільки при вчиненні кримінальних проступків. У КК України міститься перелік кримінально-правових норм де передбачено це покарання. Так, у ст. 96⁻¹ КК України також перелічені діяння, що кваліфікуються за ч.1 ст. 150 Експлуатація дітей, ст. 154 Примушування до вступу в статевий зв'язок, ч.ч. 2 і 3 ст.і 159⁻¹ Порухення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму, ч.1 ст. 190 Шахрайство, ст. 192 Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, ч.1 ст. 204 Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, ст. 209⁻¹ Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, ст. 210 Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, ч.ч. 1 і 2 ст. 212 Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), ст. 212⁻¹ Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ч.1 ст. 222 Шахрайство з фінансовими ресурсами, ст.229 Незаконне використання знаку для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, ст.239⁻¹ Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, ст.239⁻² Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, ч.2 ст. 244 Порушення законодавства про континентальний шельф України, ч.1 ст. 248 Незаконне полювання, ст.249 Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, ч.ч. 1-2 ст. 300 Ввезення, виготов-

лення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, ч.1 ст. 301 Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, ст.302 Створення або утримання місць розпусти і звідництво, ст.310 Посів або вирощування снотворного маку чи конопель, ст.311 Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів, ст.313 Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням, ст.318 Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, ст.319 Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин, ст.362 Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, ст. 363 Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється, ч.1 ст. 363¹ Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку, ст.364¹ Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст.365² Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги [4]. Таким чином, спеціальна конфіскація застосовується у виключних випадках, коли кримінальне правопорушення посягає на важливі суспільні відносини (тобто є нетяжкими, тяжкими або особливо тяжкими) і становлять серйозну загрозу національній безпеці та правопорядку в Україні.

Спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача. А також до грошей, цінностей та іншого майна, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Гроші, цінності, в тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, підлягають спеціальній конфіскації у третью особи, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння (кримінального правопорушення) у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосуд-

ності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно було набуто злочинним шляхом [4].

У Директиві 2014/42 / ЄС Європейського парламенту та Ради від 3 квітня 2014 року про заморожування і конфіскацію коштів і доходів здобутих злочинним шляхом в Європейському Союзі [2] істотно зачіпаються права не тільки підозрюваних або обвинувачених осіб, а й третіх осіб, що не піддавались судовому переслідуванню. Отже, необхідно передбачити конкретні гарантії і засоби судового захисту, щоб гарантувати збереження їх основних прав при виконанні цієї Директиви. Це включає право бути вислуханим для третіх осіб, які заявляють, що вони є власниками відповідної власності, або які стверджують, що у них є інші права власності («реальні права», «*ius in re*»), такі як право узурфрукта. Про наказ про заморожування слід повідомити потерпілому якомога швидше після його виконання. Проте, компетентні органи можуть відкласти передачу таких наказів потерпілому в зв'язку з потребами розслідування.

Сама така форма вбачається ефективним механізмом у запобіганні злочинності, що пов'язана із загрозами транснаціонального організованого характеру. У цілому залучення третіх осіб до такого кримінально-правового заходу як спеціальна конфіскація слугує загальною превенцією у протидії злочинності транснаціонального характеру, яка спричиняє найбільшу шкоду розвитку держави та реалізації прав та інтересів її громадянами.

Зарубіжні вчені приділяють значної уваги проблемним питанням дотримання правил спеціальної конфіскації майна [5; 6; 7]. Адже цей захід слугує не тільки протидії злочинності, а й не повинен порушувати права та інтереси особи, у тому числі майнові права.

Практика передачі майна підозрюваним або обвинуваченим особою третій стороні з метою уникнення конфіскації є звичайним і все більш поширеним явищем. Діюча правова база Союзу не містить обов'язкових правил конфіскації майна, переданого третім особам. Тому стає все більш необхідним вирішувати конфіскацію майна, переданого або придбаного третіми сторонами. Придбання третьою стороною відноситься до ситуацій, коли, наприклад, власність була придбана, прямо або опосередковано. Наприклад, через посередника, третьою стороною від підозрюваного або обвинуваченого, в тому числі коли кримінальне правопорушення було скоєно від їх імені, або в їх інтересах, і коли обвинувачений не має майна, яке може бути конфісковано. Така конфіскація має застосовуватись, коли треті сторони знали або повинні були знати, що мета передачі або придбання є способом уникнути конфіскації, з боку винної особи.

Правила спеціальної конфіскації третіми особами повинні поширюватися як на фізичних, так і на юридичних осіб. У будь-якому випадку права добросовісних третіх осіб не повинні порушувати-

ся. Поряд з цим, дотримання прав та інтересів громадян є запорукою не тільки правової держави, а і складовою державної політики запобігання злочинності.

Висновки. Безумовно, сьогодення із усіма небезпечними проявами відображується на безпеці держави, реалізації прав та інтересів громадян і в кінцевому результаті визначає картину кримінальних процесів у суспільстві. Адже, злочинність – це процес, що об'єднує у собі не тільки сучасне й майбутнє, але й минуле, що не зникає. Тому, застосування, поряд з покараннями, таких специфічних заходів кримінально-правового характеру як спеціальна конфіскація слугує елементом справедливості та встановлення рівноваги і стабілізує криміногенну ситуацію.

Безперечно, зміни, що відбулись у національному законодавстві є прикладом позитивного впливу практики, яка була запозичена у Європейському Союзі та становить апробований варіант ефективної протидії транснаціональній організованій злочинності. Хоча в Україні спеціальна конфіскація є не покаранням, а іншим заходом кримінально-правового впливу, тому спеціальна конфіскація це «міра безпеки». Проблемою такого заходу є недосконалість вітчизняної правозастосовної практики та відсутність чіткої регламентації міжнародної співпраці у цій сфері. Але метою наукової статті дослідження цих питань не охоплюється. Більш детальний аналіз вітчизняної правозастосовної практики та відсутність чіткої регламентації міжнародної співпраці у цій сфері буде висвітлено у наступних публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 532 с.
2. Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union URL:<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/42/oj>. Дата звернення 20.08.2020.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#Text>. Дата звернення 20.08.2020.
4. Кримінальний Кодекс України. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/pag> (дата звернення 18.01.2021). Дата звернення 20.08.2020.
5. Simonato M. «Confiscation and Fundamental Rights Across Criminal and Non-Criminal Domains». ERA Forum. № 18 (3). P. 365–379. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-017-0485-0#citeas> Дата звернення 20.08.2020.
6. Fernandez-Bertier Michaël. The confiscation and recovery of criminal property: a European Union state of the art. ERA Forum. September 2016. Volume 17. Issue 3. P. 323–342. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-016-0436-1>. Дата звернення 20.08.2020.
7. Elaine Koren. Civil Forfeiture Regimes in Canada and Internationally. Literature Review. C.1-88, 2013. URL: <https://www.publicsafety.gc.ca/lbrr/archives/cn63313146-eng.pdf>. Дата звернення 20.08.2020.

Науменко Ю. О.,
прокурор відділу Дніпропетровської обласної прокуратури

ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ КРИМІНОЛОГО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

DETERMINATION OF OFFICIAL CRIMES IN THE FIELD OF OFFICIAL ACTIVITY: COMPARATIVE CRIMINOLOGICAL AND LEGAL ANALYSIS

У статті розглянуто службову злочинність як об'єкт кримінологічної характеристики та проаналізовано її кримінологічно значущі ознаки, наведено порівняльний статистичний аналіз щодо причин і умов існування службової злочинності та ефективності боротьби з нею. Автором охарактеризовано проблемні питання реформування правоохоронної і судової системи. Надано практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення системи запобігання службовій злочинності. Наведено конкретні практичні приклади проблемних питань.

Проаналізовано проблемні питання запобігання службовій злочинності. З огляду на це відзначено актуальність питань порівняльного кримінологічного дослідження запобігання службовій злочинності у сфері корупції.

Проаналізовано показники опитувань проведених Transparency International, (індекс сприйняття корупції (ІСК); опитування проведеного з 18 вересня по 3 жовтня 2017 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс»; газетою «Економічна правда».

Узагальнено дані, отримані під час аналізу статистичних показників Державної служби статистики України; Генеральної прокуратури; офіційні дані Верховного Суду, Міністерства внутрішніх справ України; Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Державного бюро розслідувань.

Охарактеризовано зміст кримінологічної характеристики службової злочинності з урахуванням показників її сучасного стану, рівня, структури, динаміки; розкрито елементи кримінологічної та деліктологічної характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, у сучасних умовах; наголошено на необхідності регулярного моніторингу такої злочинності для своєчасного запровадження відповідних превентивних заходів.

З'ясовано думки респондентів щодо необхідності (потреби, вимушеності) давати службовцям неправомірну вигоду в ході аналізу даних: глобальної антикорупційної неурядової організації Transparency International щодо індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) в Україні у 2015–2020 рр.; соціологічних опитувань, проведених неурядовими, незалежними організаціями щодо громадської думки з питань ефективності роботи правоохоронних органів, щодо корумпованості правоохоронців та службовців, сприйняття населенням України корупції. За результатами аналізу зроблено відповідні висновки щодо рівня поширення корупції та інших службових злочинів і їх тенденцій.

Ключові слова: запобігання правопорушенням, статистичні дані, проблемні питання, кримінологічна характеристика.

The article considers official crime as an object of criminological characteristics and analyzes its criminologically significant features, provides a comparative statistical analysis of the causes and conditions of official crime and the effectiveness of combating it. The author describes the problematic issues of reforming the law enforcement and judicial system. Practical proposals aimed at improving the system of crime prevention are provided. Specific practical examples of problematic issues are given.

Problematic issues of prevention of official crime are analyzed. In view of this, the urgency of the issues of comparative criminological research on the prevention of official crime in the field of corruption was noted.

The indicators of the surveys conducted by Transparency International (Corruption Perceptions Index) (IPC), the survey conducted from September 18 to October 3, 2017 by the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation and the Ukrainian Sociological Service, and the Ekonomichna Pravda newspaper were analyzed.

The data obtained during the analysis of statistical indicators of the State Statistics Service of Ukraine are generalized; Prosecutor General's Office; official data of the Supreme Court, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, State Bureau of Investigation.

The content of criminological characteristics of official crime is characterized taking into account the indicators of its current state, level, structure, dynamics; revealed elements of criminological and tort characterization of persons who commit criminal offenses in the field of official activity, in modern conditions; stressed the need for regular monitoring of such crime for the timely implementation of appropriate preventive measures.

Respondents' opinions on the need (need, compulsion) to give employees illegal benefits during the data analysis: the global anti-corruption non-governmental organization Transparency International on the Corruption Perceptions Index (CPI) in Ukraine in 2015–2020; opinion polls conducted by non-governmental, independent organizations on public opinion on the effectiveness of law enforcement agencies, on the corruption of law enforcement and employees, the perception of the population of Ukraine of corruption. Based on the results of the analysis, appropriate conclusions were made regarding the level of corruption and other official crimes and their trends.

Key words: crime prevention, statistical data, problematic issues, criminological characteristics.

Постановка проблеми. Кримінологічне дослідження службової злочинності полягає у виявленні закономірностей формування і розвитку такого соціально-правового явища, як службова злочинність, визначенні характеру впливу зовнішніх криміногенних факторів на протиправну поведінку, встанов-

лення характеристики особи, яка вчиняє службові злочини, розробку методів та заходів запобігання службовій злочинності. Детермінація службової злочинності є основною кримінологічною метою, що покликана знизити рівень службової злочинності, виявити її причини і умови, створити міцне під-

грунтя для нормального розвитку суспільства. Запобігання службовій злочинності є складним і системним процесом в якому повинно приймати участь усе суспільство. Суб'єктам запобігання службовим злочинам необхідно постійно вдосконалювати форми і методи детермінації злочинної діяльності. Відтак вкрай необхідним вбачається аналіз проблемних питань запобігання службовій злочинності. З огляду на це й маємо відзначити актуальність питань порівняльного кримінологічного дослідження запобігання службовій злочинності у сфері корупції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналізуючи наукову літературу з приводу запобігання злочинності, стає зрозумілим, що власне цьому питанню було приділено доволі багато уваги серед вітчизняних та закордонних вчених: Н. С. Юзікова, Т. В. Корнякова, Ю. В. Баулін, К. В. Агаміров, Р. С. Мацкевич, Р. С. Белкін, Л. В. Бертовский., В. Н. Григорьев, Г. А. М.О. Дунас та ін., які ретельно розглянули поняття, методи та засоби виявлення злочинів та суб'єктів службової злочинності. Однак, незважаючи на принципово важливі положення, сформульовані у працях учених, питання виявлення злочинів і протидії злочинам у сфері службової діяльності, загалом не розглядалось.

Мета роботи – кримінологічне дослідження проблемних питань виявлення та детермінації злочинів у сфері службової діяльності, пов'язаних з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Службова злочинність являє собою сукупність умисних та необережних злочинів, що вчиняються службовими особами шляхом використання наданих їм влади або службового становища. Як показує міжнародний досвід, жодна із соціально-економічних систем не мала і не має повного імунітету від службової злочинності – змінюються лише її обсяги та прояви. Відтак службові злочини неможливо повністю ліквідувати в якійсь конкретній державі чи на якомусь етапі історичного розвитку. Максимум, чого можна досягти, – це: зменшити їх рівень та локалізувати сфери розповсюдження; пом'якшити небезпеку корупційних проявів та їх вплив на різні соціальні процеси. У Західних країнах це йменують контролем над корупцією [1, с. 238]. Криміногенна ситуація, яка склалась в останнє десятиліття в Україні, характеризується, зокрема, небувалим поширенням корупційних проявів у службовій сфері. Так, за даними глобальної антикорупційної неурядової організації Transparency International, індекс сприйняття корупції (ІСК) в Україні у 2020 р. дещо покращився: За останній рік показники України в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) виросли на 3 бали. Із 33 балами зі 100 можливих ми отримали 117 місце зі 180 країн у списку CPI. Поруч із нами у рейтингу Єгипет, африканська Есватіні (Свазіленд), Непал, Сьєрра-Леоне та Замбія – всі ці країни так само у CPI-2020 набрали по 33 бали. З-поміж сусідів найближча до України Молдова – 34 бали та 115 місце (+2 бали). Так само покращили свої показники у порівнянні з минулим роком європейські автократії Білорусь (47 балів, 63 місце) та Росія

(30 балів, 129 місце). Остання залишається єдиною країною, яку з-поміж сусідок, випереджає Україна. Не змінили за рік свої показники Угорщина та Румунія – обидві країни набрали по 44 бали та посідають 69 місце. Водночас торішні лідерки CPI серед сусідів втратили свої бали: Словаччина – 1 бал, Польща – 2 бали.

Перша десятка CPI за рік не змінилася, абсолютними лідерами списку залишаються Нова Зеландія та Данія – вони додали по одному балу та тепер мають по 88 зі 100. Єдиною країною-лідеркою, яка втратила в Індексі, стала Фінляндія – мінус 1. Однак із 85 балами вона, як і торік, посідає 3 сходинку – разом із Сінгапуром, Швецією та Швейцарією. Нажаль показники України мізерно покращене не за рахунок дієвої детермінації службової злочинності, а в основному за рахунок впровадження і початку роботи Антикорупційного суду [2].

Про надвисокий рівень службової злочинності свідчить її організована структура, адже тяжкі і особливо тяжкі службові злочини вчиняються як мінімум у співучасті, а здебільшого у складі організованих груп, злочинних організацій, в тому числі і в складі транснаціональної злочинності (особливо щодо території країн колишнього радянського блоку). Нажаль керівництво такими схемами здійснюють державні та регіональні чиновники найвищих категорій та рангів.

Так, за даними загальнонаціонального опитування проведеного з 18 вересня по 3 жовтня 2017 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» майже половина населення – 44% – оцінює корупцію як найбільш серйозну проблему в Україні, ще 36% вважають її досить серйозною. Лише 2% населення певні, що проблема корупції надумана, а 12% не вважають її серйозною.

Поширеність корупції в нашій країні оцінюється населенням як надзвичайно висока: 90% вважає корупцію поширеною високою мірою, 50% опитаних вказали, що корупція дуже поширена, а ще близько 38% – що це явище достатньо поширене.

На думку населення, найбільш корумпованими установами є суд (52% опитаних вказали, що тут корупція дуже поширена), Верховна Рада (51% відповідних оцінок), Прокуратура (45%), Уряд (43%), митниця (39%), медичні установи (39%). Водночас скоріше як корумповані оцінюється переважна більшість організацій та установ, перевага позитивних оцінок над негативними має місце лише у Церкві (+32%), громадських організацій (+11%) та ЗМІ (+1%). Найгіршим же цей баланс є у Верховній Раді (-75%), судів (-73%), медичних установ (-71%), тоді як найменш корумпованими вважають Церкву, громадські організації та ЗМІ.

Ставлення до неправомірної вигоди у населення неоднозначне. Зокрема, лише 49% населення оцінили неправомірну вигоду як неприпустиме явище, тоді як 44% знаходять для них часткове або цілкове виправдання: як «негативне явище, але в деяких випадках може бути виправдане» (35%) або навіть

як «нормальний спосіб швидкого і ефективного вирішення проблем» (9%). У регіональному вимірі жорсткіше оцінюють неправомірну вигоду мешканці Центру та Донбасу (тут вважають це неприпустимим явищем 58% та 57%), тоді як найбільш поблажливі оцінки дали мешканці Півдня (серед яких 59% тим чи іншим чином його виправдовують це явище). Майже половина громадян схильні виправдовувати неправомірну вигоду.

В оцінці динаміки корупції в нашій країні порівняно з 2014 роком дещо переважають негативні тенденції. А саме, на думку 44% опитаних, корупція значно або трохи зросла, тоді як її спад відзначили лише близько 4% (близько 39% вважають, що вона залишилася на тому самому рівні). Про зростання масштабів корупції частіше згадували жителі Донбасу та Сходу (близько 54% та 48% опитаних у відповідних регіонах), тоді як відносно рідше – мешканці Заходу (близько 39% опитаних).

Серед тих осіб, які протягом останнього року особисто стикалися із ситуаціями давання неправомірної вигоди, більшість (51%) робили це у медичних установах. Також відносно найчастіше такі ситуації мали місце у вищих навчальних закладах (24%), у місцевих органах влади (близько 15%), школах (11%), взаєминах із патрульною поліцією (близько 11%). Відповідно, найбільш поширеними ситуаціями надання неправомірної вигоди були додаткова оплата у лікувальних закладах (38% тих, хто давав неправомірну вигоду протягом останнього року), вступ до вищого навчального закладу (18%), вступ до школи, оформлення до дитячого садка (17%).

Більшість (53%) із тих, хто давав неправомірну вигоду, зробили це на основі інформації, отриманої безпосередньо від працівників установи, до якої звертались: 27% отримали натяк про такі дії, а у 26% неправомірну вигоду відкрито вимагали. Ще 20% дали неправомірну вигоду тому, що були самі переконані в її необхідності. При цьому мають місце чималі регіональні відмінності: з прямою вимогою значно частіше стикалися мешканці Сходу України, найрідше ж з такою ситуацією стикалися мешканці Півдня (9%). Натомість орієнтувалися на власне знання частіше мешканці Заходу (30%) та Півдня (28%).

Третина з тих, хто протягом останнього року давав неправомірну вигоду, робили це тому, що, на їхню думку, без таких дій їхнє питання не вирішилося б, натомість близько 40% робили це з метою пришвидшити вирішення своїх проблем (тобто без неправомірної вигоди проблема все одно б вирішилася, але не так швидко, як хотілося б).

Щодо перспектив подолання корупції в нашій країні думки громадян розділилися: 30% вважають, що це реально, 39% – що ні, і ще 31% не змогли дати певної відповіді. Найбільш песимістично щодо перспектив подолання корупції налаштовані мешканці Сходу (серед них майже половина не бачить таких перспектив) та Донбасу (серед яких близько 45% не змогли дати однозначної відповіді); але в усіх регіонах частка песимістів та тих, хто сумнівається, суттєво переважає частку оптимістів).

Найбільш ефективними заходами боротьби з корупцією, на думку респондентів, є посилення кримінального покарання за корупцію (середній бал 3,5 за 5-бальною шкалою), робота спеціалізованих антикорупційних органів (середній бал 3,2), введення юридичної експертизи всіх нормативних актів (середній бал 3,1). Натомість найменш ефективними респонденти вважають здійснення атестації державних службовців (середній бал 2,4), підвищення заробітної платні державним службовцям (середній бал 2,6), люстрацію державних органів (середній бал 2,9). Водночас із наведених середніх показників видно, що оцінка ефективності всіх заходів перебуває приблизно на середньому рівні; тобто жоден із заходів не вважається ані достатньо ефективним, ані дуже неефективним.

Серед суб'єктів, здатних боротися з корупцією, найчастіше називали самих громадян (так вважають 39% опитаних), президента (37%), спеціалізовані антикорупційні органи (34%), ЗМІ (33%) та прокуратуру (33%). Натомість найменші надії населення покладає на політичні партії (10%), органи місцевої влади (11%) та на податкові органи (11%). При цьому необхідно зазначити, що варіант самостійної боротьби з корупцією громадян посідає перше місце серед мешканців центрального регіону, тоді як мешканці Заходу, Півдня та Донбасу насамперед покладаються на президента.

Медичні установи є лідером побутових корупційних практик: серед осіб, які протягом останніх 3-х років щось сплачували медичним працівникам із таких установ, постійно це робили близько 16%, тоді як переважна більшість робила це час від часу (42%) або зрідка (40%). Дещо частіше до таких дій вдавалися мешканці західного регіону (серед яких близько 25% робили це постійно) та Донбасу (тут робили це постійно близько 21%), натомість найменш часто такі ситуації виникали у мешканців Півдня (серед них 62% вказали, що робили це зрідка) [3].

Усього опитано 2000 респондентів за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій Криму та окремих територій у Донецькій та Луганській областях). Похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Крім того, за даними опитування, проведеного у 2018 році газетою «Економічна правда», на питання: «Чи доводилося Вам давати хабар? (якщо були відповідні умови)» від респондентів були отримані такі відповіді: під час влаштування на роботу – 60% бізнесменів; 40% – службовців; під час влаштування дитини до школи – 50% бізнесменів; 50% – службовців; під час вступу до інституту – відповідно, 70 і 60%; перебуваючи в лікарні – 82 і 35%; у військоматі з приводу призову в армію – 75 і 60%; у разі притягнення до кримінальної відповідальності – 80 і 70%; під час отримання квартири, житла – 60 і 40%; під час реєстрації або продовження реєстрації фірми – 88 і 46%; під час розмитнення вантажів – 97 і 42%; під час отримання водійських прав, реєстрації автомобіля, проходженні техогляду – 81 і 66% [4].

Показовим у вказаних вище статистичних аналізах є те, що самі суб'єкти запобігання службовій

злочинності – правоохоронні органи, суд, самі громадяни, які мають виступати викривачами суб'єктів службових злочинів є у відсотковому відношенні найбільш корумпованими і мають найнижчий рейтинг довіри суспільства.

На думку автора це пов'язано із декількома факторами, зокрема:

- відсутністю насправді дієвих реформ судової і правоохоронної системи. Адже усі реформи 2014-2021 років зводяться до перерозподілу сфер впливу на державні органи за гроші іноземних партнерів України. Останні реформи прокуратури, Державного бюро розслідувань, НАБУ, САП демонструють лише статистику звільнень працівників вказаних органів, які майже на 90% незаконні, що підтверджується судовою практикою поновлення трудових прав звільнених осіб. Замість звільнених осіб, які мали великий практичний досвід роботи та значний трудовий стаж на роботу в органи прокуратури, НАБУ, САП, ДБР приймаються недосвідчені працівники, які ще не готові боротися з викликами та брати на себе відповідальність. Крім того, за 2014-2021 роки в правоохоронних органах знищено систему підготовки молодих спеціалістів, ліквідовано Академію прокуратури України, скорочено фінансування юридичних ВУЗів. Реформи Національної поліції, СБУ та фіскальних органів взагалі не відбувались. Ілюстративним прикладом є в же дві реорганізації органів ДФС, де паралельно існують штати структур, які ліквіднуються та штат створений для нових керівників ДФС. Ситуація з реформуванням правоохоронної та судової системи знаходиться на рівні абсурду;

- низьким рівнем матеріального забезпечення правоохоронних органів;

- низьким рівнем законодавства щодо протидії злочинності – зокрема Кримінального процесуального кодексу та Кримінального кодексу України, норми яких щодо службової злочинності та загальні процесуальні норми є неконкретними, спірними та недостатньо врегульованими судовою практикою;

- низьким кадровим потенціалом правоохоронних органів. Внаслідок так званого реформування і з таким низьким рівнем заробітної платні, складними та непрозорими адміністративними процедурами проходження конкурсу на заміщення вакантних посад залишаються неуккомплектованими штатними одиницями на 30% органи прокуратури України, підрозділи Національної поліції, ДФС, суди та інші правоохоронні органи;

- надто м'якими покараннями за вчинення службових злочинів;

- неврегульованістю поняття шкода для суб'єктів службових злочинів із числа працівників правоохоронних, контролюючих органів, суду. Більшість злочинів вказаними особами вчиняється в обмін на неправомірну вигоду, а предметом злочину є переважно вимога укриття інших злочинів (ухилення від сплати податків, митних платежів, уникнення кримінальної відповідальності, тощо). Обов'язковою умовою умисних злочинів у сфері службової діяльності, окрім тих де, додатковими об'єктами кримі-

нально-правової охорони життя і здоров'я особи є матеріальна шкода на суму не менше 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. На думку автора необхідно повернути до кримінального закону норму відповідальності за завдання шкоди авторитету і престижу органів державної влади, шляхом укриття порушень законодавства;

- відсутністю дієвого контролю за підтриманням публічного обвинувачення.

Ілюстративними є статистичні дані Міністерства внутрішніх справ та Генеральної прокуратури 2017-2018 років у порівнянні з попередніми роками, щодо стану боротьби зі службовою злочинністю:

Так, упродовж 2018 року правоохоронними органами (без НАБУ), начебто, було викрито 3 679 корупційних кримінальних правопорушень (проти 2 831 – у 2017, 2 175 – у 2016 і та 2 493 – у 2015), що кількісно більше ніж у попередні роки після Революції Гідності. Але, у всіх слідчих підрозділах (крім НАБУ) упродовж 2018 року перебувало 3 531 кримінальне провадження з ознаками корупції. За результатами розслідування ними скеровано до суду 2 226 обвинувальних актів про корупційні діяння, що становить 63% від кількості всіх зареєстрованих (що менше, аніж у 2017 році – 72,5%), стосовно 2 608 обвинувачених, з яких лише 386 (або 14,8%) знаходилося під вартою. В той же час детективами НАБУ в 2018 році розслідувалося 2 211 кримінальних проваджень, з яких 509 перебувало в залишку станом на 1 січня 2018 року, у 1 237 проваджень досудове слідство розпочато в 2018 році, відновлено розслідування у 51 раніше зупиненому провадженні та в 97 раніше закритих провадженнях, а 317 кримінальних проваджень надійшло від інших органів. За результатами досудового розслідування до суду скеровано лише 64 обвинувальні акти, що становить всього 15,1% від загальної кількості закінчених детективами НАБУ проваджень про корупційні злочини. Із них лише 53 обвинувальні акти – про корупційні правопорушення, 3 – про правопорушення, вчинені в бюджетній системі, 2 – про правопорушення, вчинені в організованих формах, та 1 – про правопорушення, вчинене у сфері земельних правовідносин. Тобто, звертає на себе увагу той факт, що НАБУ в основному виявляє й розслідує прості форми корупції, точніше одиночні факти, а боротьба із корупцією саме в організованих формах, в яких вона й існує в переважній більшості, фактично не ведеться.

За категоріями до суду скеровано: лише 2 обвинувальні акти щодо трьох народних депутатів України, 2 – щодо чотирьох депутатів обласних рад, міських рад Києва і Севастополя, всього 2- щодо двох державних службовців категорії «А», 1 – щодо однієї особи місцевого самоврядування 1–2 категорії, 21 – щодо 22 професійних суддів (ймовірніше – районних судів), 3 – щодо трьох службових осіб органів прокуратури, 1 – стосовно одного військовослужбовця вищого офіцерського складу Збройних Сил України, 11 – щодо 21 керівника суб'єктів великого підприємства, 9 – щодо 26 працівників юридичних осіб публічного права та 12 – щодо 41 іншої особи.

Як вбачається з наведених вище статистичних даних, основні свої зусилля НАБУ зосереджує на боротьбі з корупційними діяннями не найвищих посадових осіб держави, а проти «інших осіб», які не мають жодного відношення до суб'єктів, безпосередньо підслідних антикорупційному бюро, працівників юридичних осіб публічного права, керівників суб'єктів великого підприємництва та суддів найнижчої ланки. Зокрема, ми не бачимо в цьому списку міністрів чи хоча б їх заступників, найвищих чиновників Адміністрації Президента України та інших вищих органів влади.

Для порівняння з результатами роботи НАБУ: із загальної кількості направлених у 2018 році всіма правоохоронними органами до судів обвинувальних актів про корупційні злочини майже три чверті – 1 656 (74,4%) складені слідчими поліції, 396 (17,8%) – прокуратури, у тому числі військової – 82 (3,7%), 165 (7,4%) – Служби безпеки України, 9 (0,4%) – органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. Тому, органами прокуратури у 2018 році направлено до суду всього 396 обвинувальних актів, з них 45 – слідчими центрального апарату ГПУ.

Окрім того, слід також звернути увагу й на ту обставину, про яку саме «корупцію» в цих обвинувальних актах ішла мова. Так, за категоріями в скерованих всіма правоохоронними органами до суду обвинувальних актах про корупцію найбільше кримінальних правопорушень – це привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 1 733 (або 47,1%), тобто, майже половина, а ось одержання неправомірної вигоди службовою особою – лише 691 (або 18,8%), зловживання владою та службовим становищем ще менше – 277 (або 7,5%), а також зловживання впливом – 270 (або 7,3%). Тобто, якщо говорити саме про «хабарників» із числа притягнутих корупціонерів до кримінальної відповідальності, то ще раз треба наголосити, що стосовно них направлено до суду лише 691 обвинувальний акт, але й ці цифри не можуть бути об'єктивними до тих пір, доки цю кваліфікацію не буде підтверджено обвинувальним вироком суду [5, 6].

Так, у дійсності, за ознаками корупційних діянь судами в 2018 році визнано винними всього 2 565 осіб (проти 2 400 у 2017 році), але із них набрали законної сили судові рішення стосовно лише 994 осіб (до речі, проти 2 178 у 2017 році, що було більше ніж удвічі). З цієї кількості лише 766 осіб (проти 1 692 у 2017 році) було засуджено до різних видів покарання, але і з цього числа до позбавлення волі засуджено лише 53 особи. О це і є справжній результат роботи всіх правоохоронних органів та прокурорів по боротьбі із корупцією. Більшість же засуджених за так звані «корупційні діяння» отримали покарання у вигляді штрафу, що свідчить або про мізерні суми доказаної в суді

неправомірної вигоди та невеликі суми доведених матеріальних збитків, або про недостатню переконливість зібраних доказів винуватості засуджених осіб, що конче потрібно аналізувати окремо, для чого потрібні достатній час і повний доступ до всіх судових вироків [7].

До цього треба додати й дані про кількість виправданих судами в таких злочинах осіб у 2018 році, яких налічується 66, що, знову ж таки, більше ніж у 2017 році (58) [8].

Можемо зробити висновок, що виходячи із наведених вище статистичних даних МВС, Генеральної прокуратури, Верховного суду України не складно зрозуміти чому саме статистичні показники суспільної думки щодо діяльності правоохоронної і судової системи по детермінації злочинів у сфері службової діяльності пов'язаних із корупцією є настільки низькими, і чому індекс сприйняття корупції в Україні, за даними глобальної антикорупційної неурядової організації Transparency International є таким негативним, а прогрес щодо підвищення у рейтингу мізерним.

Наведені статистичні дані також ілюструють, що найголовніший чинник боротьби із корупцією – «культура та бажання населення України викривати корупціонерів» майже відсутній. І відсутній не тому, що населення «залякане», а здебільшого тому, що населення України та юридичні особи резиденти і нерезиденти звикли вирішувати проблемні питання шляхом передачі неправомірної вигоди чиновникам, а не законним шляхом. Важливо зосередити увагу на формуванні кримінально-правової свідомості [9, с. 201]. Таким чином, можна прийти до висновку, що уся система державної влади не має дієвих інструментів боротьби із корупцією. Окрім того, вказані вище проблемні питання роблять інститут викривачів, нещодавно створений і передбачений Законом України «Про запобігання корупції» неефективним та штучним.

Наведені дані свідчать про максимальний рівень латентної службової злочинності, про укриття правоохоронними органами тяжких і особливо тяжких службових корупційних злочинів, про навмисне викривлення та приховування дійсного кримінологічного стану службової злочинності.

Водночас за роки незалежності українське суспільство здобуло свій правовий інтелект і добре відчуває відсутність дієвих реформ, відсутність дієвого очищення влади від корупції, що відображено в результатах незалежних, анонімних опитувань наведених вище.

Підсумовуючи, можна сказати, що до тих пір поки суспільство саме не стане на сторону боротьби із корупцією і не отримає сталу внутрішню правову культуру, про перемогу над корупцією говорити не можна. Україну чекає ще багато років тернистих реформ проб та помилок на шляху до правової держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шило С.М. Кримінологічні напрями запобігання корупції в Україні. Підприємництво, господарство і право. 9/2019. С. 237–242.
2. Індекс сприйняття корупції-2020. Transparency International. 2018. URL : [https:// http://cpi.ti-ukraine.org/#/](https://http://cpi.ti-ukraine.org/#/).
3. Корупція у повсякденному житті українців: За що даємо хабарі? Кому і чому? Фонд «Демократичні ініціативи» імені Льва Кучеріва. 2017. URL: <https://dif.org.ua/article/koruptsiya-u-povsyakdennomu-zhitti-ukraintsiv-za-shcho-daemo-khabari-komu-i-chomu345654>.
4. Корупція в Україні. Експрес аналіз за результатами опитування. Економічна правда. 2018. URL : <http://www.epravda.com.ua/>.
5. Статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України https://mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm/.
6. Статистичні дані Генеральної прокуратури України <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
7. Судова статистика https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.
8. Баганець Олексій Васильович, Тенденції і протидія злочинності Аналіз загального стану злочинності в Україні за 2018 рік (у порівнянні зі статистичними даними за 2013–2017 роки). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tendentsiyi-i-protydiya-zlochynnosti-analiz-zagalnogo-stanu-zlochynnosti-v-ukrayini-za-2018-rik-u-porivnyanni-zi-statystychnymy-danymy-za-2013-2017-roky-2/>
9. Корнякова Т.В., Юзікова Н.С. Кримінально-правове виховання-підґрунтя розвитку правової сучасної держави //Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – Спецвипуск – С. 200 – 214

Сачко О. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ ПРИ ПРОВАДЖЕННІ ДІЗНАННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

PROBLEMS OF PROOF IN THE CONDUCT OF THE INQUIRY ON CRIMINAL MISCONDUCT

У статті розкриваються основні проблеми забезпечення юридичної визначеності інститутів доказового права при провадженні дізнання щодо кримінальних проступків та процесуальної форми досудового провадження в порядку дізнання.

Аналізуються концепти та новації кримінального й доказового права, особливості процесуальної форми діяльності дізнавачів щодо збирання і дослідження доказів, показані виникаючі колізії правових норм та проблеми і шляхи їх усунення.

Закріплюючи право дізнавача «знімати показання технічних приладів і технічних засобів у провадженнях щодо вчинення кримінальних проступків, закон має визначити процедуру даних дій, по меншій мірі по прикладу слідчого огляду, визначити права особи, показання приладів якої фіксуються, межу предмету такої дії та передбачити, яким документом має фіксуватись така дія.

Закон має чітко назвати засоби отримання доказів та виважено регламентувати процедуру їх застосування з тим, щоб забезпечувати як отримання достовірних доказів, так і забезпечити принцип пропорційності та захист прав і свобод людини. Законодавцю мало назвати якісь нові форми отримання доказів, які можуть бути і доречними, важливо прописати в законі порядок застосування нових форм.

Ключові слова: *юридична визначеність, кримінальні правопорушення, дізнання, кримінальні проступки, спрощене судочинство.*

In the article are the main problems of the rule of law in the application of the latest Institute of inquiry while exercising pretrial proceedings for criminal misconduct. Analyzed the status of the Inquirer, the innovations of evidence rights and procedural forms of activity inquest on compiling and research evidence showing emerging conflicts of legal norms and the problems and ways of their elimination.

If you leave the common understanding of criminal offences, as social and dangerous acts, then look pretty blurred the boundaries between the notion of crimes and misconduct.

The legislator is not conducted no clear difference between the notion of crimes and misconduct. The criterion of delimitation of minor crimes and criminal misconduct are essentially serving only the difference in the amount of penalties for these acts that in the conditions of economic processes, certainly can not be sufficiently stable. When trying to gain or humanization of responsibility in the form of fines for certain criminal offences, as the situation will change and the degree of gravity of the criminal offence, and hence its concepts can "migrate" from criminal misconduct to the offense, or vice versa. This much can be difficult as the logic of the legal norms and the practice of their application.

The law should clearly name the means of obtaining evidence and carefully regulate the procedure for their application in order to ensure both the receipt of reliable evidence and to ensure the principle of proportionality and protection of human rights and freedoms. The legislator should name some new forms of evidence that may be appropriate, it is important to prescribe in the law the procedure for the use of new forms.

The formation of the Institute of criminal misconduct took place without the necessary for a democratic society large-scale decriminalization criminal acts which created would be able to save criminal repression and law enforcement costs. More widespread introduction of the investigatory and judicial practice of the Institute of criminal misconduct and procedures of inquiry requires the provision of a clear legal certainty. Novelty concerning the fundamental principles of criminal law, and thus in need of development as the newest criminal-law doctrine, and the drafting of the new Criminal Code of Ukraine.

A broader introduction into the investigative and judicial practice of the Institute of Criminal Misconduct and Inquiry requires a clear legal certainty of the concepts and procedures of evidence law. Each of the statutory forms of evidence collection in the conduct of the inquiry must be consistent with the principles of criminal procedure and general norms of evidence law, concepts of admissibility of evidence and standards of proof, as well as a carefully prescribed procedure for conducting such actions in order to ensure the balance of private and public interests. Such a procedure should ensure compliance with the principle of proportionality in the use of coercion, proper documentation of the evidence collection process and create guarantees for obtaining reliable evidence.

Keywords: *legal certainty, the inquest, criminal misdemeanors, procedural forms of inquiry.*

Постановка проблеми. Процесуальна форма дізнання, яка в сучасному кримінальному процесі України отримала регламентацію в окремій главі 25 КПК України («Особливості досудового розслідування кримінальних проступків»), незважаючи на важливість такої процедури, ще не в повній мірі відповідає вимогам принципу юридичної визначеності щодо окремих приписів доказового права, потребує глибокого доктринального аналізу крізь призму заса-

ди верховенства права та стандартів допустимості доказів та доказування поза розумним сумнівом.

Актуальність теми дослідження. Спроба запровадити особливу процедуру доказування при провадженні дізнання щодо кримінальних проступків, показує наявність багатьох проблем забезпечення верховенства права, що лежать в площині недосконалості юридичної визначеності законодавчих новел, їх неповності і не достатній системності.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує на увагу дослідників як до проблем доказового права взагалі, так і до питань доказової діяльності при провадженні дізнання щодо кримінальних проступків [1-16]. Між тим, існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Метою даної роботи є визначення ймовірних шляхів підвищення юридичної визначеності та ефективності доказової діяльності при провадженні дізнання щодо кримінальних проступків.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Дізнання – це основана на законі розшукова, доказова та правозастосовна діяльність наділених процесуальними повноваженнями посадових осіб спеціальних підрозділів дізнання чи слідства, або визначених в законі правоохоронних органів, уповноважених здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків, яка спрямована на виявлення, попередження, запобігання, розкриття та розслідування кримінальних проступків, перевірку заяв і повідомлень про кримінальні проступки, всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин події, що містить ознаки кримінального проступку, захист прав і свобод людини, прийняття законних та обґрунтованих рішень для розв'язання задач кримінального процесу. [14, с. 658-659].

Ст. 298 КПК України в новій редакції передбачає, що «досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень цієї глави».

Стаття 298¹ КПК України («Процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки), незважаючи на наявність визначеного в законі загального поняття доказів та його видів («джерел»), містить такі приписи:

«1. Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Такі процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора».

В реальності доказової діяльності, з урахуванням загальних норм доказового права, указані тут матеріали, залежно від безпосереднього чи опосередкованого фіксування події злочину, можуть відноситись або до документів, або до речових доказів. Думається, що тут ми маємо справу з відсутністю чіткої доктрини та формуванням штучних концептів, які не узгоджені з цілісною системою доказового права та теорією доказів. Наявність загальних норм доказового права, уже закріплених в КПК України, свід-

чить про відсутність потреби в формуванні окремих концептів нових джерел доказів взагалі, і щодо дізнання, зокрема, тим більше, немає потреби в запровадженні таких нечітких для розуміння новел.

Ч. 3 ст. 214 КПК України передбачає, що «для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути:

- 1) відібрано пояснення;
- 2) проведено медичне освідування;
- 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей».

Відповідно ст. 300 КПК України надає дізнавачу, окрім повноваження на провадження визначених в законі слідчих дій, право відбирати пояснення для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку, проводити медичне освідування, отримувати висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта, знімати показання технічних приладів і технічних засобів у провадженні щодо вчинення кримінальних проступків, чи мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, до внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

В доказовому праві мало визначити, що може стати доказами, а й запровадити виважену процедуру отримання доказових матеріалів, яка відповідала б конституційним засадам та доктрині доказового права, давала б можливість визначитись в питаннях допустимості отриманих доказів. Зазначимо, що відповідно до ст. 19 Конституції України «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Без юридичного визначення процедури здобуття доказів, неможливо визначитись з допустимістю доказів, а відтак спроби формувати види доказів без закріплення в законі процесуальної форми їх здобуття стають юридично нікчемними. [14, с. 660].

Сенс запровадження такої особливої форми досудового провадження як дізнання – розвантаження слідства і спрощення процедури розслідування проступків, які не несуть значної суспільної небезпеки, досягнення як процесуальної економії, так і зосередження зусилля професійних слідчих та детективів на протидії тяжким злочинам, забезпечення ефективного їх досудового розслідування.

Дізнання мислилось в багатьох законодавчих концепціях як діяльність саме оперативних та інших

органів підрозділів поліції, які мали свої інформаційні джерела і можливості швидкого реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення.

Законодавчими новелами схоже ця концепція не сприйнята, а запроваджено дізнання спеціальними суб'єктами правоохоронних органів, які можуть стати замало професійними, і замало долученими до інформаційних можливостей, щоб ефективно виконувати завдання кримінального процесу.

Дізнавач відповідно до п. 41 нової редакції ст. 3 КПК України, – це службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, у випадках, установлених цим Кодексом, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків».

Такай концепт потребує внесення змін до низки законів до правоохоронних органів, де в їх структурі буде передбачені підрозділи дізнання.

Штучною є конструкція, якою дізнавачу делегується як традиційні права слідчого «проводити огляд місця події, обшук затриманої особи» так і нові засоби отримання доказів, які слідчому не надані «вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку» тощо.

Проблематичним з огляду на принцип пропорційності є закріплення за дізнавачем права проводити «негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених цим Кодексом». А також отримувати докази засобами і формами, які раніше не були закріплені в законі.

Проаналізувавши чинний КПК України та підсумовуючи основні висновки проведених досліджень, можна виокремити основні завдання спрощеного провадження: процесуальна економія (скорочення часу, сил і засобів, що використовуються для вирішення частини кримінальних проваджень і вивільнення їх для провадження в найбільш складних провадженнях); наближення моменту покарання винуватого до часу вчинення злочину з метою посилення профілактичного впливу процедури судочинства та кримінального покарання; забезпечення швидкості судочинства з метою найкращого вирішення завдань кримінального провадження, а також необхідність забезпечення для обвинуваченого мінімальної тривалості перебування в цьому невідзначеному становищі, для потерпілого – найбільш швидкого відновлення його порушених прав, а для свідків – мінімуму незручностей, пов'язаних з необхідністю виконання відповідних обов'язків перед державою.

У доказовому праві помітні такі основні його вади: а) штучне відтермінування доказової діяльності в часі, що не забезпечує належної фіксації події злочину та вивчення усієї можливої доказової картини; б) доктринально хибне закріплення поняття та видів доказів; в) заплутаність концепту допус-

тимості доказів; г) запровадження в доказове право угоди про визнання вини як «цариці доказів»; д) бюрократизація процедури доказової діяльності. [8, с. 280].

З одного боку, варто зазначити, що незважаючи на те, що законодавець переслідував публічно корисну мету – розширити процесуальні форми і можливості доказування при провадженні дізнання, зважаючи на логічно скорочені строки такої форми досудового провадження, засоби реалізації такої мети не були системно узгоджені з цілісною доктриною доказового права та добавили нових колізій в процесуальному праві. Варто лише згадати, що згідно ч. 8 ст. 95 КПК України, «сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб, за їх згодою, пояснення», «які не є джерелом доказів». Ну як можна пропонувати отримувати пояснення від громадян, які заздалегідь поставлені тим же законодавцем в положення матеріалів, які не можуть мати значення доказів? Чи як можна забороняти використовувати як докази те, що уже зібрано як докази та відповідає вимогам належності до справи, допустимості та достовірності? Чи потрібні новації заради самих новацій? Чи може варто забезпечити уніфікацію концептів та приписів доказового права незалежно від форм і стадій кримінального провадження?

З іншого боку, – як слушно зауважує В. М. Тертишник, – приписи ч. 2 ст. 298¹ КПК України про те, що пояснення осіб, результати медичного освідчування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів та матеріали фото- і кінозйомки та відеозапису, отримання в порядку дізнання щодо кримінальних проступків, «не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора», не відповідають конституційному концепту допустимості доказів, викладеному в ст. 62 Конституції України про те, що «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях». Відтак, отримані законним шляхом докази, є доказами незалежно від наявності чи відсутності ухвали слідчого судді щодо дозволу на їх використання як доказів. Приписи процесуального закону лише тоді мають цінність і варті до виконання, коли спрямовуються на виконання завдань кримінального процесу створюючи належну і достатню систему стримувань і противаг проти можливих помилок чи зловживань, а не породжуючи форму заради самої форми, яка уже сама несе в собі можливість довільного розсуду (дозволити чи не дозволити) та окрім надлишкової бюрократії створюю додаткові корупційні ризики. В решті-решт питання про допустимість тих чи інших доказових матеріалів як доказів має вирішувати суд в змагальному судовому процесі. [14, с. 260-261].

Закріплення права «відбирати пояснення» не скоореговане з іншими нормами КПК України.

По-перше, закон не прописав, яким чином можна отримувати пояснення, які права у особи, що згодна давати пояснення тощо.

По-друге, згідно ч. 8 ст. 95 КПК України, «сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб, за їх згодою, пояснення», але чомусь ця норма закінчується фразою «які не є джерелом доказів».

Думається, що з урахуванням доктрини доказового права, варто підтримати пропозиції вчених та визнати доречною як для захисника, так і для дізнавача застосування ними особливого порядку отримання вербальної від особи на стадії дослідчого провадження, такої як процедури інтерв'ю, роз'яснюючи особам їм положення ст. 63 Конституції України, та фіксувати хід і результати опитування шляхом технічного документування. [15, с. 222]. Саму процесуальну форму інтерв'ю варто розробити з урахуванням вітчизняних принципів права та досвіду застосування аналогічних інститутів у зарубіжних країнах, наприклад, у Норвегії. [9].

Закріплення у законі права «проводити медичне освідування потребує, з одного боку, визначитись, чим медичне освідування відрізняється від судово-медичного освідування та слідчого освідування (за участю спеціаліста), а з іншого боку – регламентації даного заходу. Вважаємо за доцільне в КПК України окремо регламентувати єдині для слідчого та дізнавача процедури освідування, медичного освідування та судово-медичного освідування.

Важливою умовою якості закону є єдність та виваженість процесуальної форми. Закон має чітко назвати засоби отримання доказів та виважено регламентувати процедуру їх застосування з тим, щоб забезпечувати як отримання достовірних доказів, так і забезпечити принцип пропорційності та захист прав і свобод людини. Законодавцю мало назвати якісь нові форми отримання доказів, які можуть бути і доречними, важливо прописати в законі порядок застосування нових форм.

Формування інституту кримінальних проступків потребує чіткої правової визначеності вживаних концептів та процедур доказування при провадженні дізнання.

Закріплюючи право дізнавача «знімати показання технічних приладів і технічних засобів у провадженнях щодо вчинення кримінальних проступків, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису», закон має визначити процедуру даних дій, по меншій мірі по прикладу слідчого огляду, визначити права особи, показання приладів якої фіксуються, межу предмету такої дії та передбачити, яким документом має фіксуватись така дія.

Закріплюючи таку новелу як право дізнавача «вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або

огляду речей», законодавець ще раз нагадує про дуже складну проблему можливості провадження слідчих дій до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Дозволяючи такі дії, законопроект не враховує того, що закон чітко не назвав права проваджувати затримання до початку кримінального провадження, а тим самим залишив проблематичним і вилучення при цьому речей і документів у затримуваного. Існує ціла складна конкуренція правових норм процесуального права, яка потребує законодавчого розв'язання.

Безумовно, законодавець піклується про створення умов для збереження усієї доказової інформації, яка існує на найбільш вразливому дослідчому процесі. Але тут накопичився «цілий клубок» старих та доповнених новими опусами проблем. Перш за все, на нашу думку, поряд із слідчим оглядом варто окремо регламентувати в якості дозволеної до початку кримінального провадження слідчої дії таку процесуальну форму отримання доказів як «Витребування та отримання добровільно виданих документів, предметів та інших джерел інформації».

Разом з тим, у рамках досудового слідства варто відновити процедуру отримання доказів, відому раніше як «виїмка».

Показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, з урахуванням сучасних відео-,регістраторів, камер відеоспостереження та інших технічних засобів й інформаційних технологій можуть мати вкрай важливе, а часто і незамінне доказове значення при з'ясування обставин дорожньо-транспортних пригод та розкриття інших кримінальних правопорушень. Такі доказові матеріали доцільно розглядати в рамках більш широкого поняття – результати технічного документування, закріплюючи в законі даний концепт в якості окремого виду доказів. [14, с. 660].

Аналіз визначеної законом процесуальної форми дізнання відносно кримінальних проступків, показує наявність багатьох правничих проблем, які лежать як в аспектах якості закону, зокрема щодо забезпечення верховенства права, так і в аспектах формування, організації та вад недостатньої професійної підготовки до складної процесуальної діяльності задіяних у здійсненні дізнання підрозділів правоохоронних органів.

Правова визначеність передбачає формулювання в законі чітких, однозначних і зрозумілих правових приписів, за яких забезпечується легкість та доступність з'ясування змісту права і юридично забезпечену можливість скористатись цим правом, передбачуваність застосування правових норм, а встановлювані законом обмеження будь-якого права повинні базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки [14, с.38].

Європейський суд з прав людини (рішення від 11 квітня 2013 року у справі «Веренцов проти Украї-

ни) зазначає, що «закон має бути доступним для зацікавлених осіб та сформованим з достатньою точністю для того, щоб надати їм можливість регулювати свою поведінку аби бути здатними – за потреби, за відповідної консультації – передбачати тією мірою, що є розумною за відповідних обставин, наслідки, які може потягнути за собою його дія».

Запроваджувана процедура дізнання не узгоджена ні з доктриною, ні з законодавчими приписами існуючого доказового права. Так, в новій ст. 40-1 КПК України пропонується дізнавачу при здійсненні дізнання надати додаткові права, неприйнятні навіть слідчому, а саме «вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання». Окрім того, що названі засоби збирання доказів не відповідають принципу юридичної визначеності, за певних умов вони стають просто юридичною фікцією.

В доктринальному і правозастосовному аспектах, в разі виведення ряду кримінально-карних діянь з концепту «злочин» але залишення їх в правовому полі кримінального права, залишаються питання щодо забезпечення існуючих гарантій прав і свобод людини при запроваджуваній процедурі дізнання.

Підтримуємо пропозицію вчених, доповнити інститут доказового права КПК України нормою такого змісту: «Фактичні дані, отримані шляхом здійснення оперативно-розшукових дій, антикорупційних заходів, діяльності щодо запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, митних та інших передбачених законом адміністративних чи цивільно-процесуальних процедур, можуть використовуватися в кримінально-

процесуальному доказуванні за умови, що з'ясовано й може бути перевірено джерело і спосіб їх здобуття, фактичні дані отримані без недопустимого втручання в гарантовані Конституцією України права і свободи громадян, не є «плодами отруйного дерева» чи даними, отриманими в умовах провокації злочину, такі здобуті фактичні дані відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності». [8, с. 293].

Висновок. Більш широке запровадження в слідчу і судову практику інституту кримінальних проступків та дізнання потребує забезпечення чіткої юридичної визначеності концептів та процедур доказового права, узгодження їх з конституційними принципами правосуддя взагалі, і принципом верховенства права, зокрема, згідно одно з постулатів якого «закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй». Кожна з передбачених законом форм збирання доказів при провадженні дізнання має бути узгоджена з принципами кримінального процесу та загальними нормами доказового права, концептами допустимості доказів та стандартами доказування, а також ретельно прописана процедура провадження таких дій так щоб забезпечувати баланс приватних і публічних інтересів, дотримання принципу пропорційності при застосування примусу, передбачати належне документування процесу збирання доказів та створювати гарантії забезпечення отримання достовірних доказів.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці концептуальної моделі інституту дізнання та окремої глави КПК України, присвяченої досудовому провадженню в формі дізнання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Власова Г. П. Співвідношення кримінальних процесуальних проваджень та диференціації кримінальних процесуальних форм. Науково-інформаційний вісник «Право». 2015. №11. С. 153-158.
2. Дмитрук, М. Кримінальний проступок : правова природа та ознаки: монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. 221 с.
3. Карпов Н. С. Проведення скороченого судового розгляду у кримінальному процесі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. 2014. № 10-2. С. 104-106.
4. Корж В. П. Проблеми усунення юридичних колізій в окремих положеннях Кримінального процесуального кодексу України. Вісник Академії адвокатури України. 2014. том 11, число 1(29). С. 62-69.
5. Крапивін Є. Кримінальні проступки: панацея від дрібних злочинів, чи обмеження прав? URL: https://lb.ua/blog/evgen_krapivin/400068_kriminalni_prostupki_panatseya_vid.html
6. Петков С. В., Журавльов Д. В., Дрозд О. Ю., Дрозд В. Г. Поняття та особливості досудового розслідування кримінальних проступків. Актуальне законодавство та судова практика. К.; ЦУЛ. 2021. 344 с.
7. Петков С. Кодекс про публічний порядок: необхідність розробки та прийняття. Обозреватель. URL: <http://my.obozrevatel.com/life/52083-kodeks-pro-publichniy-poryadok-eobhidnist-rozrobki-ta-prijnyattya.htm>
8. Протидія white-collar crime (інтегративний аналіз, коментар законодавства та пошук шляхів його удосконалення). / В. М. Тертишник, Д. В. Каменський, О. Г. Кошовий, М. В. Корнієнко, О. І. Тертишник, В. В. Ченцов; за заг. ред. доктора юрид. наук, професора В. М. Тертишника. Київ : Алерта, 2021. 346 с.
9. Процесуальне інтерв'ю – альтернатива традиційному допиту. URL: https://lb.ua/world/2018/01/19/387543_realnaya_alternativa_doprosu.html
10. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні спрощених та інших особливих форм і режимів кримінального провадження. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. №6. Т. 1. С. 133-135.
11. Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження. Монографія. Дніпропетровськ: Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара; Ліра ЛТД, 2018. 404 с.
12. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / К. В. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров / За заг. ред. д. ю. н., професора В. М. Тертишника. – Київ: Алерта, 2015. – 294 с.
13. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. Київ: Алерта, 2014. 420 с.

14. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 17-те, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2020. 1088 с.

15. Тертишник В. М. Правнича допомога та захист у кримінальному процесі: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., академіка НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ: Алерта, 2018. 480 с.

16. Хавронюк М. І. Кримінальні проступки: Науково-практичний коментар статей Кримінального кодексу України. Київ: ВД Дакор, 2020. 266 с.

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК

Сумаїла Каба,
аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

СУДЕБНАЯ СИСТЕМА УКРАИНЫ И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT OF FUNCTIONING

В статье проанализированы положения национального законодательства и основные концептуальные взгляды правоведов относительно особенностей, основных направлений и принципов формирования и функционирования судебной системы Украины и стран зарубежья. Определена общая цель функционирования судебной системы. Теоретически обосновано, что функционирование судебной системы осуществляется в соответствии с поставленными перед ней обществом и государством целями и задачами, которые напрямую определяют направления реформирования судебной системы, потребность во внесении концептуальных изменений в законодательные акты, создания оптимальной организационной структуры судебной системы, ведь правильно организованная система судов является одной из гарантий справедливого и эффективного судопроизводства. В Украине судостроительство основано на принципах территориальности, специализации и инстанционности, высшим судом в системе судостроительства является Верховный Суд. Структура судебной системы зарубежных стран зависит от организации государственной власти, административно-территориального устройства, типа правовой семьи, исторических традиций. Выделяют четыре модели (типы) современных систем судостроительства: романский, германский, английский и смешанный. Проанализированы особенности структуры и положительный опыт судебных систем Украины и отдельных стран зарубежья. Определено, что основными принципами формирования судебной системы является независимость судебных органов, оперативность правосудия и доступность суда для населения, структурная самостоятельность, простота и экономичность судебной системы. Обосновано мнение, что именно оптимизация структуры судебной системы является одной из первоочередных задач в сфере реформирования судебной системы для стран, которые стремятся стать полноправными членами европейского сообщества.

Ключевые слова: *отечественное и международное законодательство, структура, эффективное функционирование, нормотворческая деятельность, положительный опыт.*

The article analyzes the provisions of national legislation and the main conceptual views of jurists regarding the features, main directions and principles of the formation and functioning of the judicial system of Ukraine and foreign countries. The general purpose of functioning of the judicial system is defined. It is theoretically justified that the functioning of the judicial system is carried out in accordance with the goals and tasks set for it by society and the state, which directly determine the direction of reforming the judicial system, the need for making conceptual changes to legislative acts, creating an optimal organizational structure of the judicial system, because a well-organized system of courts is one of the guarantees of fair and effective judicial proceedings. In Ukraine, the judicial system is based on the principles of territoriality, specialization and instantiation, the highest court in the judicial system is the supreme court. The structure of the judicial system of foreign countries depends on the organization of state power, administrative and territorial structure, type of legal family, and historical traditions. There are four models (types) of modern judicial systems: romanese, german, english and mixed. The article analyzes the features of the structure and positive experience of the judicial systems of Ukraine and certain foreign countries. The basic principles of formation of the judicial system is the independence of the judiciary, efficiency of justice and the court availability for the population, structural autonomy, simplicity and efficiency of the judicial system. It is argued that the optimization of the structure of the judicial system is one of the priority measures in the field of judicial reform for countries that seek to become full members of the European community.

Key words: *domestic and international legislation, structure, effective functioning, normative activity, positive experience.*

Постановка проблеми. Функционирование судебной системы в Украине осуществляется в соответствии с поставленными перед ней обществом и государством целями и задачами. Именно они определяют направление реформирования судебной системы, потребность во внесении концептуальных изменений в законодательные акты, создание оптимальной организационной структуры судебной системы, определение функций судей. Согласно Концепции усовершенствования судопроизводства для утверждения справедливого суда в Украине от 10.05.2006 № 361 [1], правильно организованная

система судов является одной из гарантий справедливого и эффективного судопроизводства.

Что касается зарубежного опыта функционирования судебных систем, то он содержит правовые ценности, сформированные мировой цивилизацией на протяжении многовековой истории. Гар Ена отмечал: «судебная власть зарубежья призвана компенсировать несовершенство законодательства или произвола органов исполнительной власти» [2, с. 13].

Акцентируем внимание на том, что оптимизация работы отечественной судебной системы и реализация судебной реформы тесно связаны с понимани-

ем закона и направления формирования судебных систем разных демократических стран мира с рыночной экономикой и значительным устоявшимся историческим опытом в области права и работы судебной системы. Учитывая это, большое значение имеет изучение опыта функционирования судебной системы как Украины, так и отдельных зарубежных стран.

Состояние исследования. Исследованию вопроса функционирования судебной власти посвятили свои труды О.И. Беспалова, В.Ф. Бойко, В.Ю. Большаков, В.Д. Брынцев, Ф.Е. Жалинский, Р.О. Куйбида, Л.М. Москович, И.В. Назаров, Ж. Ридо, Ю.Д. Северин, В.В. Сташис, А. А. Стрижак, Т.В. Стус-Духнич, С.М. Тимченко, Н. Феннели, А.М. Хлывнюк, Ю.Ю.Чуприна, Ю.С. Шемчушенко, И.В. Шруба, М.К. Якимчук и многие другие. Однако, на сегодняшний день отсутствуют комплексные исследования, посвященные определению структуры судебной системы как Украины, так и стран зарубежья в контексте ее функций, возложенных на судебную власть актами национального и международного законодательства, что еще раз подчеркивает важность и актуальность предложенной темы.

Цель статьи – на основании анализа законодательства и основных концептуальных позиций правоведов выяснить особенности основных направлений и принципов формирования и функционирования судебной системы Украины и стран зарубежья, а также определить общую цель функционирования судебной системы.

Изложение основного материала. Согласно Закона Украины «О судоустройстве и статусе судей» от 02.06.2016 № 1402-VIII, «суд, осуществляя правосудие на принципах верховенства права, обеспечивает каждому право на справедливый суд и уважение других прав и свобод, гарантированных Конституцией и законами Украины, а также международными договорами, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины» [3]. Таким образом, аргументированным является вывод, что целью создания и функционирования системы судоустройства является справедливое правосудие на принципах верховенства права.

Важнейшей задачей судебной системы Украины, по мнению Ю.Ю. Чуприны, является то, чтобы путем рассмотрения и разрешения дел, споров обеспечить баланс свободы в обществе с обязанностью выполнения законов [4, с. 8]. О.И. Беспалова среди основных направлений функционирования судебной системы, в частности, в части, касающейся реализации правоохранительной функции государства, выделяет защиту конституционного строя (который связан с обеспечением надлежащего функционирования публично-правовой сферы) и осуществление судебного контроля как процесса, во время которого все решения и действия субъектов права проверяются на соответствие нормам нормативно-правовых актов (то есть осуществляется контроль за соблюдением законности) [5, с. 13].

Стоит отметить, что судебная власть в Украине осуществляется независимыми и беспристрастными

судами, созданными законом. Ее реализовывают судьи и, в определенных законом случаях, присяжные путем осуществления правосудия в рамках соответствующих судебных процедур (ст. 1). Судоустройство строится по принципам территориальности, специализации и инстанционности, высшим судом в системе судоустройства является Верховный Суд. Систему судоустройства составляют: местные суды, апелляционные суды, Верховный Суд. Для рассмотрения отдельных категорий дел в системе судоустройства действуют высшие специализированные суды (ст. 17) [3]. В Украине действует единая система обеспечения функционирования судебной власти – судов, органов судейского самоуправления, других государственных органов и учреждений системы правосудия. Высший совет правосудия, Высшая квалификационная комиссия судей Украины, Государственная судебная администрация Украины и Национальная школа судей Украины, другие органы государственной власти и органы местного самоуправления принимают участие в организационном обеспечении деятельности судов в случаях и порядке, определенных этим и другими законами (ст. 147).

Как видим, Законом Украины «О судоустройстве и статусе судей» четко определены основные принципы функционирования судебной системы, однако в науке права по этому поводу отсутствует единство взглядов. Так, например, по мнению И.В. Назарова, в систему принципов построения судебной системы следует включить такие принципы: а) единство судебной системы; б) территориальность; в) специализация; г) инстанционность; г) ступенчатость и иерархичность; д) самостоятельность суда; е) доступность суда [6, с. 105]. В.Д. Брынцев выделяет следующие основные принципы формирования судебной системы: а) независимость судебных органов; б) оперативность правосудия и доступность суда для населения; в) структурная самостоятельность; г) простота и экономичность судебной системы [7, с. 67]. С.М. Тимченко к принципам построения судебной системы Украины относит лишь конституционные –территориальность и специализацию. Остальные принципы он определяет как признаки судебной системы [8, с. 51]. Данную позицию поддерживает Р. О. Куйбида, который к принципам судебной системы, кроме вышеупомянутых С.М. Тимченко, относит еще инстанционность. Все остальные принципы, по его мнению, исчерпали свое методологическое значение и перешли к категории свойств, черт, характеризующих современную систему судов [9, с. 47].

Невозможно эффективное функционирование судебной системы и без учета достижений человечества в сфере правосудия, ведь осведомленность о деятельности судов в большинстве демократических стран мира непосредственно влияет на правосознание общества, в том числе в нормотворческой деятельности. Реализация этого опыта отражена в ст. 9 Конституции Украины [10], согласно которой, если на обязательность действующих между-

народных договоров дано согласие Верховной Рады Украины, то эти договоры являются частью ее национального законодательства. А заключение международных договоров, противоречащих Конституции Украины, возможно только после внесения в нее соответствующих изменений. Таким образом, в Украине вместе с национальным действует часть международного законодательства, которое является обязательным для исполнения.

Основные принципы функционирования судебной системы, как отдельной ветви власти в системе разделения властей, определены и в конституциях большинства зарубежных стран. Что касается судебной системы стран зарубежья, то по общим принципам организации и функционирования, судебная система стран зарубежья отвечает классическому международно-правовому подходу, однако имеет оригинальный характер в самой организации правосудия в вопросах юрисдикции.

Рассмотрим особенности функционирования судебных систем стран зарубежья. Построение судебной системы любой страны зависит от множества факторов, таких как организация государственной власти, административно-территориального устройства, типа правовой семьи, исторических традиций. «Единство Европы – это еще не одинаковость, и представленные типы судебных систем доказывают тот факт, что в условиях существования наднациональной европейской судебной системы страны Европы поддерживают и развивают собственные национальные традиции» [11].

С учетом правовых систем, существующих в современном мире, а также учитывая методологию теории систем и сравнительно-правовой анализ организации и функционирования систем судостроительства различных стран, можно выделить четыре модели (типы) современных систем судостроительства: *романский* (Франция, Италия, Испания, Португалия, Бельгия) – обособленная административная юстиция; дуализм судебной власти; внутренняя специализация судов общей юрисдикции по рассмотрению гражданских и уголовных дел; нечеткое разграничение юрисдикции между общими и специализированными судами; существование квазисудебных учреждений по рассмотрению определенной категории хозяйственных, финансовых, трудовых и социальных споров; *германский тип* (Федеративная Республика Германии, Австрия) – два уровня (федеральный и земельный) судебной системы; множественность самостоятельных судебных подсистем; суды первой инстанции делятся на уголовные и гражданские; четко определена юрисдикция судов; отсутствие квазисудебных учреждений; *английский тип* (Англия, Уэльс и др.) – унитарность судебной власти, которая проявляется в наличии единого высшего органа судебной власти (Судебного комитета Палаты лордов) и отсутствии административной юстиции; особый статус суда; обращение в вышестоящие суды только по вопросам применения права; административно-судебный и квазисудебный варианты административной юстиции; структура судов

определяется на основании разделения категорий уголовных и гражданских дел и особенностей процесса; отсутствие ювенальных и административных судов; значительное количество квазисудов; наличие только одной судебной пирамиды, на вершине которой стоит лишь один Верховный суд, который является высшей инстанцией для всех нижестоящих судов, как специализированных, так и общей юрисдикции; полная независимость суда от органов исполнительной власти в структурном, материальном и кадровом отношении; *смешанный тип* – системы судостроительства тех стран, которые сочетают в себе элементы как романской, германской, так и английской традиций (Нидерланды, Шотландия, Ирландия, Швейцария, Дания, Норвегия, Швеция, Греция, Турция и некоторые другие).

В науке права существуют и другие классификации систем судостроительства. В частности, Ж. Зиллер все страны Европы делит на страны с дуализмом судебных органов (Бельгия, Германия, Греция, Франция, Италия, Люксембург, Нидерланды, Португалия) и страны с единством судебных органов (Дания, Испания, Ирландия) [12].

Как мы уже отмечали, построение системы судебной власти других стран зависит от таких факторов как организация государственной власти, административно-территориальное устройство, тип правовой семьи, исторические традиции. Рассмотрим особенности некоторых из них. Так, судебная система Франции представляет собой систему судов общей юрисдикции: кассационный суд, апелляционные суды, суды, рассматривающие дела по первой инстанции. Отдельно функционирует независимая система органов административной юстиции, которые рассматривают жалобы в отношении действий и решений органов государственного управления, нарушающих права частных лиц. Высшим органом административной юстиции является Государственный совет – консультативно-совещательный орган правительства. Стоит обратить внимание на то, что французские суды не разрешают споры между ветвями власти, они лишь гарантируют соблюдение прав и свобод [13]. В Германии работает шесть верховных судов. Конфликты, которые довольно часто возникают между ними, решаются на Общем сенате Верховных судов [14]. В Англии функционирует единый высший орган судебной системы – Судебный комитет Палаты лордов. В судебную систему Англии входят Верховный суд с тремя независимыми судебными органами – Апелляционным судом, Высоким судом и Судом короны. В судебных системах скандинавских государств действует принцип унитарности – суды специальной юрисдикции подчиняются единому суду высшего звена. Система судов Швеции трехзвеневая и состоит из судов общей и административной юрисдикции, в структуру которых входят окружные суды (местные), апелляционные суды, Верховный суд Швеции и Высший административный суд Швеции. Для рассмотрения отдельных вопросов, существуют специальные суды (трибуналы), которые не входят в судебную систему Швеции

и действуют по особой процедуре [14]. Заслуживает внимания и успешный опыт судебной реформы Грузии. В стране действует трехинстанционная судебная система: суды первой инстанции рассматривают дела по существу, апелляционные суды рассматривают фактические и правовые элементы дела, Верховный суд выступает в качестве кассационного суда. В Грузии действует служба судебных приставов, суд присяжных, кроме того по некоторым видам споров является обязательным прохождение медиативных процедур. Такой подход предоставил возможность ускорить рассмотрение дел.

Выводы. Таким образом, несмотря на то, что структура системы судебной власти Украины и зарубежных стран несколько отличается, однако их объединяет общая цель функционирования судебной системы – с помощью правового механизма, на основе конституционных принципов и международных стандартов качества отправления правосудия, обеспечить всестороннее и полное соблюдение прав, свобод и интересов человека и гражданина, прав и интересов юридических лиц, а также обще-

ственных и государственных интересов, которые определены Конституцией и справедливыми законами, а также подзаконными нормативно-правовыми актами. «Именно оптимизация структуры судебной системы, прозрачная и объективная процедура отбора судей, недопущение затягивания сроков рассмотрения дел, обеспечение исполнения судебных решений, формирование единой статистической системы, что характеризует состояние судебных дел в судах, создание специального органа для подготовки судебных кадров, развитие судебного самоуправления, обеспечение доступности правосудия, повышение эффективности системы оценки ответственности, профессионализма и компетентности органов судебной власти, устранение любой возможности политического влияния на судебные органы, регулярное проведение оценки характера влияния судебной реформы на эффективность работы судебных органов ... – являются одними из первоочередных задач в сфере реформирования судебной системы для стран, которые стремятся стать полноправными членами европейского сообщества» [16].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006. URL: zakon.rada.gov.ua.361-2006.
2. Gar Yein Ng. Quality of Judicial Organisation and Checks and Balances / G. J. Wiarda Institute for Legal Research. Utrecht. 2007. 428 p.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.
4. Чуприна Ю.Ю. Місце судової гілки влади в системі державної влади України. *Державне будівництво*. 2010. № 1. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/db/2010-1/doc/4/10.pdf>.
5. Безпалова О.І. Роль судової системи України в інституційному забезпеченні реалізації правоохоронної функції держави. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9). С. 5–15.
6. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія. Харків: ФІНН, 2011. 432 с.
7. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. 464 с.
8. Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібник. Київ: Центр навч. л-ри, 2004. 304 с.
9. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.
10. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Кравчик М.Б. Реформування судової системи як важлива складова європейської інтеграції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Львів, 2015. С. 70.
12. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз /пер. з франц. В. Ховхун. Київ: Основи, 1996. С. 250.
13. Конституція Франції. URL: vivovoco.rsl.ru/VV/France_W.HTM.
14. Конституція Федеративної Республіки Німеччини. URL: vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/BRD.HTM.
15. Конституционное право зарубежных стран. URL: [www.kgau.ru > distance.konst_pravo_foreign.lek9](http://www.kgau.ru/distance/konst_pravo_foreign.lek9).
16. Назаров І.В. Вимоги Європейського Союзу до судових систем країн-кандидатів у члени ЄС та особливості їх виконання. *Проблеми законності*. 2011. № 114. С. 196.

REFERENCES

1. *On the Concept of improving legal proceedings for approving a fair trial in Ukraine according to European standards: Decree of the President of Ukraine of 10.05.2006 № 361/2006*. URL: zakon.rada.gov.ua.361-2006.
2. Gar Yein Ng. *Quality of judicial organization and checks and balances. Institute for legal research*. Utrecht. 2007, 428 p.
3. *On the judicial system and status of judges: law of Ukraine from 02.06.2016 № 1402-VIII. Vedomosti of the Verkhovna Rada (VVR)*. 2016, No. 31, St. 545.
4. Chuprina Y.Y. *The place of the judicial branch of power in the system of state power of Ukraine*. State-building. 2010. № 1. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/db/2010-1/doc/4/10.pdf>.
5. Bespalova A.I. *The role of the judicial system of Ukraine in the institutional support of the implementation of the law enforcement function of the state. Administrative law and process*. 2014, № 3(9), Pp. 5–15.
6. Nazarov I.V. *Judicial systems of the European Union and Ukraine: genesis and comparison: monograph*. Kharkiv: FINN, 2011, 432 p.
7. Bryntsev V.D. *Standards of the legal state: implementation in the national model of organizational support of the judicial power: monograph*. Kharkiv: Pravo, 2010, 464 p.

8. Timchenko S.M. *Judicial and law enforcement agencies of Ukraine: textbook.stipend*. Kiev: center navch. l-ry, 2004, 304 p.
9. Kuibida G.A. *Reforming justice in Ukraine: status and prospects: monograph*. Kiev: Atika, 2004, 288 p.
10. *Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28.06.1996. Vedomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No. 30. St. 141.
11. Kravchik M.B. *Reforming the judicial system as an important component of the European integration of Ukraine: dis. ... cand. yuri. science: 12.00.10*. Lviv, 2015, P. 70.
12. Ziller J. *Political and administrative systems of EU countries. A comparative analysis /TRANS. from the French. V. Chovhan*. Kiev: Osnovy, 1996, P. 250.
13. *The Constitution of France*. URL: vivovoco.rsl/VV/France_W.HTM.
14. *Constitution of the Federal Republic of Germany*. URL: vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/BRD.HTM
15. *Constitutional law of foreign countries*. URL: www.kgau.ru › distance.konst_pravo.foreign.lek9.
16. Nazarov I.V. *Requirements of the European Union to the judicial systems of candidate countries and peculiarities of their implementation*. Problems of legality. 2011, No.114, P.196.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Марков К. А. ФЕДЕРАЛІЗМ: ПОНЯТТЯ І ВИДИ.....	3
Патлачук В. Н. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙ КРАКІВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 1815, 1818, 1833 рр.....	9
Тертишник В. М. ДОКТРИНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОКАЗОВОГО ПРАВА	15

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Дутка В. В. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВАМИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ СПРАВИ ПРО БАНКРУТСТВО.....	22
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Гуменюк В. Є. ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ.....	25
--	----

Мазурик Р. В. ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОБЛАСНИХ ПРОКУРАТУР: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ.....	30
---	----

Малетич М. М. СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ЗВЕРНЕННЯМИ ГРОМАДЯН ТА ДИНАМІКА ЙОГО РОЗВИТКУ	36
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Веселовська Н. О. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСАД ЗАПОБІГАННЯ ВТЯГНЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	40
---	----

Масенко А. О. СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ – ЕФЕКТИВНИЙ ЗАХІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	44
--	----

Науменко Ю. О. ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ КРИМІНОЛОГО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	48
---	----

Сачко О. В. ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ ПРИ ПРОВАДЖЕННІ ДІЗНАННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ	54
---	----

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Сумаїла Каба СУДЕБНА СИСТЕМА УКРАЇНИ І ЗАРУБЕЖНИХ СТРАН: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ	60
--	----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Markov K. A.

FEDERALISM: CONCEPTS AND TYPES.....3

Patlachuk V. N.

BASIC PROVISIONS OF CONSTITUTIONS
OF THE CRACOW REPUBLIC IN 1815, 1818, AND 1833.....9

Tertyshnyk V. M.

DOCTRINAL PROBLEMS OF EVIDENTIARY LAW.....15

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Dutka V. V.

ABUSE OF RIGHTS AT DIFFERENT STAGES OF BANKRUPTCY CASES.....22

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Humeniuk V. Ye.

PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PUBLIC
ADMINISTRATION IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE.....25

Mazuryk R. V.

USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE ORGANIZATION OF ACTIVITY
OF REGIONAL PROSECUTOR'S OFFICES: LEGAL BASES AND DIRECTIONS
OF DEVELOPMENT.....30

Maletych M. M.

PARTICIPANTS OF ADMINISTRATIVE PROCEEDING FOR CITIZEN'S APPLICATIONS
& DYNAMICS OF ITS STATUS DEVELOPMENT.....36

CRIMINAL LAW AND PROCEDURE

Veselovska N. O.

SOME FEATURES OF CRIMINAL PRINCIPLES PREVENTION
OF INVOLVEMENT OF MINORS IN ILLEGAL ACTIVITY.....40

Masenko A. O.

SPECIAL CONFISCATION IS AN EFFECTIVE CRIMINAL LAW
MEASURE IN COMBATING CRIME.....44

Naumenko Yu. O.

DETERMINATION OF OFFICIAL CRIMES IN THE FIELD OF OFFICIAL ACTIVITY:
COMPARATIVE CRIMINOLOGICAL AND LEGAL ANALYSIS.....48

Sachko O. V.

PROBLEMS OF PROOF IN THE CONDUCT OF THE INQUIRY
ON CRIMINAL MISCONDUCT.....54

JUDICIAL SYSTEM, PROCURACY AND ADVOCACY

Sumayla Kaba

JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES:
THEORETICAL AND LEGAL ASPECT OF FUNCTIONING.....60

НОТАТКИ

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 3

Коректура – Н.В. Пирог, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – Ю.В. Ковальчук

Формат 60x84/8.

Обл.-вид. арк. 8,30, ум.-друк. арк. 6,97.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 0621/202.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а.

Телефони: +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.